

JAZYKOVĚDNÝ
ČASOPIS

OBSAH

Ján Stanislav: Z dejín slovenského hláskoslovía	141
Katarína Habovštiaková: Dva príspevky z morfológie Žilinskej knihy	168

POSUDKY A REFERÁTY

Katarína Habovštiaková: Király Péter, A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei	191
Anton Habovštiak: Prof. P. S. Kuznecov, Russkaja dialektologija	196
Anton Habovštiak: Programa dľa zbirannija materialiv do dialektologičnogo atlasa ukrajskoj movi	198
Anton Habovštiak: Waclaw Cimochowski, Le dialecte de Dushmani	202

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Slovenskej akadémie vied

Ročník VIII, 1954, číslo 3

Vychádza 4 razy do roka

Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar

Tajomníčka redakcie Marta Marsinová

Redakčná rada: doc. V. Blanár, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, univ. prof. dr. A. V. ~~Bl~~
čenko, doc. dr. E. Jóna, M. Marsinová, univ. prof. dr. E. Paulíny, dr. Š. Peciar, ~~Bl~~
dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Stanislav, doc. dr. J. Štolc.

Redakcia a administrácia: Bratislava, Klemensova 27

Výmer PIO čís. 7293/50-III/2

Cena kart. Kčs 14,—

F-70410

JÁN STANISLAV

Z DEJÍN SLOVENSKEHO HLÁSKOSLOVIA

ě, e

Kapitola z chystanej Slovenskej historickej gramatiky.

Na konci predhistorickej doby sa psl. *ě* vyslovovalo u Slovanov dvojako. V nárečiach, z ktorých vznikla bulharčina na juhu, poľština, pomorančina a polabčina na západe, sa *ě* vyslovovalo ako otvorené 'ä, ktoré sa ďalej vyvíjalo podľa polohy (bulh. *b'at*, ale *beli*, poľ. *wiara*, ale *wierzyć*). V nárečiach, z ktorých sa vyvinuli jazyky srbochorvátsky, slovinský, český, slovenský a jazyky východoslovanské, sa *ě* vyslovovalo ako predná, napätá hláska so zvýšenou polohou jazyka; táto hláska sa dakedy označuje znakom *ě*. Niektorí slavisti vidia v ňom diftong, iní ho pokladajú za monoftong.¹

Táto hláska mäkkila predchádzajúcu spoluhlásku.

Doklady z územia, na ktorom bývali predkovia Slovákov, poukazujú na to, že v slovanskom nárečí, z ktorého sa vyvinula slovenčina, psl. *ě* sa javilo ako monoftong. Zmena *ě* v *ie* je neskoršieho pôvodu.

Psl. *ě* sa vyvíjalo rozlične podľa toho, či stálo v dlhej a či v krátkej slabike (polohe). V dlhej sa vokál rád zatvára a napína. Pritom môže vzniknúť vysoký artikulačný element na začiatku člankovania dlhej hlásky, takže tu vzniká artikulácia veľmi blízka artikulácii *i*. Napokon na začiatku sa naozaj zjavuje slabý *i*-ový element, ktorý sa zosilňuje a tak postupne z *'ě* vzniká *ié* a ďalej *íé*.

Tento proces nastal nielen pri pôvodnom psl. *ě*, ale aj pri takom dlhom *é*, ktoré vzniklo predĺžením psl. *e* alebo skrslo kontrakciou *-oje*, *-yjě* atď. v *-é* (pozri pri kontrakcii). Koná sa teda nielen v prípade ako *b'ěly* (psl. *běl-* > *biěly* > *biely*), ale aj *něsti* (psl. *nesti*) > *niěsti* > *niest*, napokon aj *dobré* > *dobriě* > *dobrie* a pod.

Taký istý *i*-ový element vznikol aj pri dlhom *ä* (*p'älok* > *piälok* ...).

Spoluhlásky pred psl. *ě* (a pred psl. *e* v tej časti slovenčiny, z ktorej vznikli

¹ Monoftongickú povahu psl. *ě* dokazujú napr. N. van Wijk, *Zur Aussprache des urslavischen ě*, *Slavia* II, 593—595, a Fran Ramovš, *Fonetična vrednost psl. ě*, *Razprave* II, Ljubljana 1944, str. 113—124. Ramovš myslí, že psl. *ě* znelo ako 'ä. Podľa van Wijka bola to hláska medzi *ie* a *ä*.

stredné a východné nárečia) boli silne mäkké, také mäkké ako pred *i*. V nárečí, z ktorého vznikla západná slovenčina, iba hláska za psl. *ě* zmäkčuje predchádzajúce spoluhlásky, kým striednica za psl. *e* ich nezmäkčuje. Zmäkčenia niet v slovenčine (okrem niektorých stredných nárečí) pred *é* ($> ie$), ktoré vzniklo stiahnutím (*pekného* a pod.).

Dlhé *é* sa paralelne vyvíja s dlhým *ó*. Aj tu predĺženie zužuje artikuláciu na začiatku tvorenia hlásky *ó*. Jazyk sa dvíha nahor. Artikulácia sa približuje artikulácii *u* a napokon sa pred *ó* zjavuje slabý *u*-ový element, čím sa otvára cesta k vzniku diftongu $\%ó$ a zosilnením prvého komponentu potom aj $\%ó$.

Paralelný vývin *é* a *ó* v *ie* a *úó* je známy nielen zo slovenčiny, ale aj z iných slovanských jazykov: českého, ukrajinského, ruského a slovinského.

Zmeny *ě* v *ie* a ďalej v *i* nastali v ruštine, ukrajinčine, češtine a srbochorvátčine nie prv ako v XIII.—XV. stor.²

Medzi *'é* a *ie* je štádium s *íz*. Nie je možné určiť presne, kedy sa *íz* cíti v povedomí hovoriacich ešte ako fonéma *'é* a kedy už ako diftong *ie* ($> ie$).

Psl. ě v krátkych polohách

V krátkych slabikách sa psl. *ě* vyvíjalo rovnako v strednej a východnej a odlišne v západnej slovenčine. Aj v krátkych polohách psl. *ě* pôvodne zmäkčovalo v slovenčine každú predchádzajúcu spoluhlásku. Vyslovovalo sa pôvodne v starej slovenčine: *c'ena*, *s'eno*, *or'ech*, *p'ena*, *zm'ena*, *kv'et*, *b'eží* atď.

Tento stav bol do tých čias, kým slovenčina mala dvojice mäkkých a tvrdých spoluhlások v celom systéme, t. j. kým mala tzv. mäkkostnú koreláciu spoluhláskovú. Keď sa dvojice strácajú, t. j. keď zaniká spoluhlásková mäkkostná korelácia, mäkkosť spoluhlások pred *e* za psl. *ě* v krátkych slabikách ostáva iba v pôvodných skupinách *tě*, *dě*, *ně*, *lě*, na východe aj *sě*, *zě* (*šeno*, *na vože*). Spoluhlásky *s*, *z*, *c*, *r* inak stvrdli na celom území. V strednej a východnej slovenčine stvrdli aj perné spoluhlásky *p'*, *b'*, *m'*, *v' $> p$, *b*, *m*, *v*. Všade sa potom vyslovuje *lelo*, *ňeděľa*, *ňeha*, *leťi*, *breh*, *seno*, *cena*, *na voze*, *pena*, *zmena*, *veno* atď.*

Odchýlka je na juhozápadnom Slovensku, kde sa skupiny *b'e*, *p'e*, *m'e*, *v'e* z psl. *bě*, *pě*, *mě*, *vě* vyvinuli v *bie*, *pie*, *mie*, *vie*: *biehám*, *piena*, *zmiena*, *vieno*. Tu sa silná mäkkosť pernic prehodnotila v zoskupenie *pernica* + *í*, inými slovami silná mäkkosť prešla v jotáciu. Tento jav je známy na českej oblasti, s ktorou juhozápadná slovenská oblasť má ešte aj iné spoločné znaky.

V niektorých krajoch východného Slovenska sa dvojice mäkkých a

² Opierame sa o výklady A. M. Seliščeva, *Staroslavianskij jazyk* I, 129—132, *Slavianskoje jazykoznanije* I, 91—92.

tvrdých spoluhlások, t. j. tzv. spoluhlásková mäkkostná korelácia, držia dodnes a to najviac v sotáckom nárečí nad Humenným a okrem toho v oblasti Bardejova, t. j. v okrajových oblastiach. V sotáckom dialekte je *dr'ävo*, *br'äch*, *dz'ädo*, *slov'änski* atď. v krátkych polohách, *b'ély*, *v'éra* atď. v dlhých.

Zápisy v najstarších pamiatkach

ě sa v Ev. Civ. zapisuje najčastejšie ako *e*: *sebeluh* = *Sebětuch(ě)*, v niekoľkých prípadoch ako *i*: *otihí* = *Utěchě*, osamotene ako *a*: *soguasclau* = *Soběslav(ě)*.

V pápežskej listine z r. 880 je *una cum Semisisno* = *Sěmizizně*.

Reflex za psl. ě sa aj neskôr označuje ako *e*: *Besprēm* = *Bezprēm* v gréckej listine sv. Štefana spred r. 1002, potom *Bezprenensis* ok. r. 1055 atď. (SJS).

V listine z r. 1067 sa obec Levelek za Tisou (stol. Sabolč.) označuje ako *Leveluky* = *Levé lúky*.

V listine z r. 1075, prepísanej r. 1217, sa píše: *Rěkač-* ako *rikachi*, ale *Dědži* ako *geghi*, *Seběl-* ako *Zebeli*, *Radměra* ako *radmera* (St. 87–89).

V zoborskej listine z r. 1111 je osobné meno *Deda* k subst. *děd*. *Trěncin* sa píše: *Treinchēn*.

V zoborskej listine z r. 1113 je *e* v krátkych polohách: *Dreueniza* (*Drevenica*), silva *Trebisc* (r. 1395: montem *Trebech* Apponyi Okm. I, 247) za sloven. *Trěbeč* alebo *Trěbič* (dnes *Tribeč*), *Vvederat* = *Voděrad(y)*; *Trensčienensis*; v dlhých polohách: *Pescan* = *Pěščan(y)*, *Preuigan* = *Prévidzan(y)*.

V oboch prípadoch môže stáť aj *i*: *Piscan* = *Pěščan(y)*, *Bristem* = *Brest(ovany)*, *Zutisca* = *Súteska*.

Nad líniou Zobor — Piešťany sú zápisy na *i*, pod ňou na juh je *e*. Pri zápisoch na *i* ide azda o zúženú artikuláciu *e*, kým pri záznamoch na *e* možno o zápis stredného slovenského *e*. V jednom i druhom prípade išlo iste o fonému *e*, *é* s trocha odhodnou fonetickou realizáciou.

V listine z r. 1138 sa píše *ě* tiež ako *e*: *Merasa* = *Měraša*, *Scemet* = *Sěmet*, *Sidemer* = *Židěměr*, *Cesar* = *Cěsár*, *Nemerat* = *Neměrad*.

V listine z r. 1156 sa píše: *Neuerci*, dnes *Neverice*, *Nemcsyc* = *Němčic(i)*, *Belad* = *Bělad(ici)*, dnes *Beladice*, *Scebechleb* = *Seběchlěb(y)*. (Mon. Strig. I, 107–108.)

Inokedy sa píše: *Precopa* (*Priekopa* v Turci) 1271/1391 RegTur § 11, 1285 (HO VIII, 286), 1286/tr. 1287 (HO VIII, č. 194, Šm. 64), *Drethoma* (*Drietoma* v Tren.) 1244 Tr. 113, *Preboy* (vrch medzi B. Bystricou a Lupčou) 1263/tr. 1338 (Šm. 122), *Prebor* (dnes Perbál v Pilišskej stol. SJS).

Obec *Lěl* na Žitnom ostrove sa ok. r. 1247 (?) píše: *Leal*, ale inokedy *Lel*, *Leel* (SJS) zo sloven. *Lěl(y)*.

Najstarší historický materiál ukazuje, že v starej slovenčine reflexy za psl. *ě* v krátkych i dlhých slabikách boli *e*-ové monoftongy. V krátkych polohách bolo očividne *'e*, v dlhých *'é*. Foneticky to boli miestami úzke a miestami stredné *e*-ové hlásky. Úzke sa prezrádzajú tým, že ich pisár zapisuje ako *i*.

V starej slovenčine sa teda hovorilo:

v krátkych polohách: *nev'esta, v'eno, b'eži, c'ena, d'ed, s'eno, na voz'e, dr'evo* atď.;

v dlhých polohách: *p'ésok*, na západe *p'ések, b'ělý, d'ělü, r'eka, v'ém* (viem), *m'ěko* atď.

V najstaršej vývinovej fáze slovenského jazyka dlhé psl. *ě* splyva s dlhým slovenským *e* v dlhú hlásku *é*: je *v'éra* (psl. *věra*) i *S'ělnicä* (k *selo*).

Staroslovenské dlhé *é* preberá maďarčina ako *é*: *szövétnek* (vyslov *sö-vétnek*) zo sloven. *sv'ětnik* (psl. *světnikŏ*), *Szélincs* pri Trnave (dnes úradne *Zeleneč, ľudove Linč*) s dokladmi ako *Seelinch* 1243 (SJS) zo sloven. *S'ělinec* alebo *S'ělinci*; *Dézsnuk* zo sloven. *D'ěžniky* s dokladom *Deeznuk* 1323 (SJS), k *děža (dieža)*, zaniknutá osada pri Bratislave. V Panónii za *Bezpr'ém* (psl. *Bezpremŭ*) je maď. *Veszprém* (doklady sú už v listine spred r. 1002).

Zvyšky staroslovenského stavu *s é* dnes

Monoftongické dlhé *é* sa v slovenských nárečiach dodnes dobre drží. Je na južnom okraji strednej slovenčiny a na krajnom východe nad Humenným.

V ipelskom nárečí býva *é* za psl. *ě*, predĺžené psl. *é* a po kontrakcii: *spévali, povédati, béla (biela), vé (vie), nepovéš (nepovieš), něsti, rostén (rastiem), lid'é, znameňé*, za *o*: *d'éš, d'éžda* atď.

V najjužnejšej časti vrábeľského okresu tiež býva *é*: *d'éta, hňéздо, mésil, péseň, réka, jém*, za *e* v dlhých polohách: *sédmi, něst, léct, mléko*.³

V Panónii v obci Tardoš v Komárňanskej stolici sa tiež hovorí: *d'éra, d'éta, spēval, svéčka, méra, posméváme sa, směšni, drévká (zápalky), sréberni*, za dlhé *é*: *on réká (hovori), zbožé, za béleho dňa* atď.⁴

V sotáčkom nárečí v severovýchodnom Zemplíne býva tiež *é*: *b'ély, v'éra, br'éžok, dz'éuka, l'éskou or'ách* atď.⁵

Sú rozdiely v artikulácii dlhého *é* v južných stredoslovenských nárečiach. V hornoipeľskom nárečí je to úzke *é*, kým v dolnom Tekove (pod

³ V. V á ž n ý, Čsl. vlast. III, 239.

⁴ J. Š t o l c, Nárečie 38—39.

⁵ J. L i š k a, K otázke 39.

Nitrou na juh a juhozápad) je to široké *é*. Stredoveké zápisy ukazujú tiež na dvojakú fonetickú povahu *e*, *é* (pozri vyššie).

Diftongizácia '*é* sa uskutočňovala postupne. Proces bol takýto: '*é* > *ié* > *ie* > *ie* > *ii* > *i* > vých. *i*.

Pri štádiu *ie*, *é* môže byť miestami fonémou ešte '*é*, ale zistiť to podľa historického materiálu by bolo veľmi ťažké.

Štádium s *ie* sa dodnes drží v niektorých stredoslovenských nárečiach.

Býva napr. v Slanskej doline v Gemeri: *vičéter*, *mičéko*, za zdĺžené *é*: *niést*, po kontrakcii: *dobričého*, gen.—dat.—lok. *ičé*, *mojčé* a pod.⁶

Chronológia diftongizácie

Diftongizácia *é* > *ie* > *ie* > *ie* vzniká v slovenčine pred XV. stor., a to azda už na konci XIII. a na začiatku XIV. stor. Prvé doklady na *ie* máme z konca XIII. stor. a potom z prvej polovice XIV. stor. a z druhej polovice toho istého storočia:

Zlieho (*Zliechov*) 1272, 1330, 1354, *Zliecho* 1364, *Predmier* 1368, *Lieszkoc* (*Lieskovec*) 1379, *Lyelawa* 1392, *Lielawa* 1397, ale pritom je aj *Zlechow* 1330 atď. (Presné citácie pozri nižšie.)

Proces diftongizácie nepostupoval rovnomerne po celom území. Dodnes sú nárečia, do ktorých ešte neprišiel. Miestami v Liptove, Turci, Nitrianskej atď. žije monoftongické *é* v takýchto polohách ešte aj v XVI. stor. Pozri o tom nižšie.

Uvedme si teraz ešte ďalšie doklady na tvary *s e* a *ie*.

Zliechov sa zaznačuje s *e* ešte r. 1508: *Zlechow*, hoci tvar s *ie* je už r. 1272: *Zlieho* a podobne aj r. 1330, 1354: *Zliecho*, r. 1364: *Zlyecho*, pritom však *Zlechow* 1330, 1418, 1508, *Zliho* 1330 (Tr. 213).

V mene trenčianskej obce *Drietoma* sa píše *e*, *ie*: *Drethoma* 1244, *Drietoma* 1409, 1511, ale *Drithoma* 1500 (Tr. 113). Živý tvar v XIII. stor. *Drétoma*, okolo r. 1400 *Drietoma*.

Trenčianska obec *Predmier* sa zaznačuje: *Predmier* 1368, *Predmycr* 1458, ale *Predmir* 1193, *Predmyr* 1417, 1471, *Predmer* 1498, 1525. maďarsky je *Predmér* (Tr. 89).

Lielava sa zaznačuje: *Lelhava* 1321, *Lelauia* 1392, 1397, *Letawa* 1397, 1474, 1476, *Lethowa* 1484; s *ie* sa píše: *Lyelawa* 1392, *Lielawa* 1397, *Lielava* 1504; s *y* a *i* sa píše r. 1318 atď. (Tr. 73).

Lieskovec od Ilavy na juhozápad sa zapisuje s *e*: *Lezkow* 1407, 1410.

⁶ V tejto skupine býva *ie* aj v krátkych slabikách: *medvěl*, *objél*, nom. pl. žen. *dušé*, za *e* hocakého pôvodu: *pohriép*, *koštiél*, *hřebién*, *piéper*, *viérba*, *robiél*. V nížnoslanskom nárečí tu býva krátke *e*: *chlep*, *mleko*, *ňest* (*niést*), *plaňeho*, ale *dobrié*, *pjést* (*piecť*), v markušskej skupine: *mleko*, *piesc*, *ňest*, *dobriemu*, *plaňeho* atď. Miešajú sa tu dva typy — typ so skráteným dlhým *é* a stredoslovenský typ s *ie*.

Lezkowcz 1407 a často v XV. stor.; tvar s *y* je z r. 1271, 1379: *Lyzko*, 1409: *Lyzkow*; tvary s *ie* sa zaznačujú r. 1379: *Lieszkoc*, 1519: *Liezkowe*.

Horný *Lieskov* od Považskej Bystrice na juh sa píše s *e*: *Leszkouecz* 1330 a pod. v XV. stor.; je aj záznam s *ee*: *Leezkowcz* 1493; sú zápisy s *y*: *Lyzkocz* 1327, *Lyskowa* 1519, ale napokon máme aj zápis s *ie*: *Lieszkowecz* 1330 (Tr. 148).

Zemianske *Lieskové* od Trenčína na jz. sa zapisuje s *e* v XV. stor.: *Lezkowe* 1478, v XVI. stor. tiež tak; je aj zápis: *Leezko* 1493 (Tr. 146 s dlhým *é*).

Krivosúd v Trenčianskej sa píše r. 1405 ako *Criuozugye* (Tr. 179), t. j. *Krivosud'é*. *Záskalie* sa zapisuje r. 1405 *Zaskale*, t. j. *Záskalé* (Tr. 139).

Piechov od Ilavy na jz. sa píše s *e*: *Pechow* 1453, ale častejšie s *ie*: *Piechow* 1414, 1441, 1460, 1461, 1503, *Pyechow* 1488; niekoľko ráz v XV. a XVI. stor. sa píše s *y* (Tr. 168).

Košecké *Podhradie* sa píše *Podhradie* 1467, *Podhradye* 1496 (Tr. 169).

Trenčianske *Jastrabie* sa píše: *Jastrabye* 1483, *Jestrabye* 1518, ale aj *Jastreby* 1439, *Jestrebe* 1513 (Tr. 167). Živý ľudový tvar bol v XV. stor. *Jästräbie* alebo *Jastrabie*, v okolí azda *Jästräbé* ešte na začiatku XVI. stor.

Vrch *Diel* pri Trstí (od Ilavy na v.) sa r. 1330 píše *Deel* (Tr. 159), t. j. *D'él*. Pri Kameničanoch je *Dyel* r. 1379 (Tr. 131).

Inak sa v Trenčianskej stolici píše *Diwinka reka* 1387 (Tr. 110), *Prekopa* 1379, ale aj spomenutý *Dyel* 1379 (Tr. 131); inde je *Stremareka* = *Strmá reka*, zaniknutá obec pri Majtíne 1397 (Tr. 183).

V XV. stor. sa píše: *Radolska reka* 1439 pri Budatíne (Tr. 67), *Prechnabukowyna* = *Préčna Bukovina* pri Kočkovciach 1408 (Tr. 136) a tu aj: locus arenosus seu viminosus vulgo Nadaalsaar slavonice *Pyewyczneblatho* 1408 (Tr. 136); tu sa r. 1408 uvádza aj *Theyeshegh* (maď. *Tejes hegy*, mliečny vrch), slavonice *Blechnahora* = *Bléčna m. Mléčna hora* (Tr. tamže).

Pri Budatíne sa spomína *Belipotok* 1439 (Tr. 67). Potok Varín sa píše r. 1502 *Reka* (Tr. 92).

Z toho vidíme, že v Trenčianskej je veľmi včas zápis diftongu *ie*, t. j. už koncom XIII. stor., potom v XIV. a XV. stor. Pritom sa však ustavične zapisuje aj *é*. To by značilo, že miestami *ie* sa cítilo ako fonéma *'é*; miestami už bolo *ie*, ale miestami ostáva *é*, a to ešte aj v XVI. stor. a možno aj neskoršie. Proces diftongizácie postupuje nerovnomerne. Veľmi pomaly zasahuje najmä okrajové oblasti, ba dodnes všetky nezasiahol.

Zo stredného Liptova máme doklad na *é* v mene obce *Prosieck*, zapísanom r. 1468 ako *Prozeek* (Húščava, Ok. 124).

V nitrianskych Novákoch sa r. 1569 píše: *A služebnyk wass powe* = *a služebník váš pové* (St. 124) a pritom je tu dvojhláska za *ó* *puogde* = *puojde*.

V Turci sa meno obce *Priekopa* píše ešte r. 1391: *Precopa* (Just. arch.

Úrhegyi 15); prvé doklady na *ie* v tomto mene sú až zo XVI. stor.: *Priekopa Pryekopa* 1534—1696 (tamže); v medzidobí nie sú poruke doklady.

Zo Zniova v Turci máme *é* aj koncom XVI. stor.: *na vedome dawam = na vedomé dávam* 1580 (Sl I, 296). Na Orave sa píše ešte r. 1658 *powe = pové ..povie*“ (Semk. Mat. I, 85).

Je možné, že tu dakedy v živej reči znelo *ié*, ktoré v povedomí hovoriacich bolo len variantom fonémy *é* a preto ho pisár zapísal ako *e* alebo *ee*. Musíme počítať s tým, že pisár nemusel pochádzať z toho istého kraja alebo z tej istej obce, v ktorej píše dokument. Len keď je viac zápisov daného javu z toho istého kraja alebo obce, možno uzatvárať, že sa v nich zrači živá výslovnosť. Treba počítať aj s tým, že sa v písme dlho drží staršia podoba s *e*, *ee*, dlhšie ako v ľudovej reči. Maďarčina si udržala tvary s *é* zo staršieho štádia a to tiež bolo neraz príčinou, že sa staršie tvary vpisovali do listín a listov.

Pritom sa *ie* zapisuje v pamiatkach od XV. stor. aj v tých krajoch, z ktorých máme doklady na *é* v dlhej polohe. To ukazuje na nerovnomernosť vývinu tohto javu. Miestami bolo *é*, miestami *ie*. Tak sa píše:

do Prievize (Prievidze) 1454 Žil. kn. č. 49, *do Slieska* 1454 tamže 50, *po smrti Polakowie dievky* 1457 tamže 53, *ja neviem* 1462 tamže č. 63, *zbieraty ovocia* 1567 Zvolen SL VI, 162, *junzeniecz lanskich* (= junčeniec lanských) 1568 Kremn. I. Reg., *widiiek, wšiemu, widieku, odeprieti* 1573 Turiec SL I, 161, *vielte* 1573 SL I, 277, *viete* 1575 SL I, 278, *po viučnich rociach* 1580 Prievidza SL II, 148, *nevieme* 1587 Lipt. Sielnica SL VI, 250, *vyete dobre* 1593 SL I, 289, *vydyeku Lyptowskeho* 1588 SL VI, 251, *pry wymiencie pomocy* 1608 Nemš. kn. 2 b, *prasiecz pel*, ale *dwoge telecz* 1619 Semk. Mat. I, 63, *rgeky (tekúceg)* 1663/1664 Semk. Mat. I, 116, *á presseda bez tu ryeku* 1665 Semk. Mat. I, 123, na *konyecz pusteho boru* 1665 tamže I, 124, *pry mestliech*, gen. pl. *miest* 1682 N. Ľupča SL IV, 231.

Zmena *ie* v *iä* a ďalej v *ia* v Gemeri

V Gemeri na malej oblasti nad Rimavskou Sobotou za stredoslovenské *ie* býva *iä*: *hniäzdo, mliäko, niäšë* (niesť), *niäsó* (niesol), gen. pl. *žian, Driänšäne* (Drienčany) a pod.

Tu je aj *piätok*, 3. pl. *robiä*, nom. pl. *vajciä* a pod.

Tento stav je v obciach Striežovce, Drienčany, Budikovany a Meleched.

Na ďalšej susednej oblasti, v okolí V. Revúcej, v doline Tureckej a či Ratkovskej, Muránskej, počínajúc od Revúčky a Revúcej na jv. a v Štítnickej doline je *ia* za stredoslovenské *ie*: *viam, viara, jam* (jem), *driamal, chliap*, gen. *chleba*, gen. pl. *žian*, ďalej *odniasól* a pod.⁷

Na tejto oblasti je aj zmena *yo > ya*: *kyan* (kôň).

⁷ V. V. á ž n ý, Čsl. vlast. III, 294; izoglosa na str. 394, č. 46.

Vývin tu išiel od *ie* k *iä* a ďalej k *ia*. Táto zmena nastala po diftongizácii $\acute{e} > i\acute{e} > ie$ v stredoslovenskej oblasti, t. j. po XV. stor. Je to teda nový jav, ktorý nemožno uvádzať do súvislosti s bulharským vývinom psl. $\acute{e}$ (bulh. je *v'ara* za psl. *v'era*). Všetky teórie o súvislosti gemerského *ia* s bulharčinou a podľa tejto zmeny aj o súvislosti osídlenia Gemera Bulharini sú pomýlené.

V listinách sa napr. *Drienčany* uvádzajú ako *Drenchen* 1291 (? B. IIa, Göm. II, 187—8), potom *Derenchen* 1413 (Cs. I, 133). Zápis *Drenchen* reprezentuje sloven. *Drénčan(y)*.

V neskorších časoch sa často stretávame so zápismi s *ie*.

Vo V. Revúcej sa zapisujú priezviská: r. 1566 *Palko*, ale 1575 *Pielko*, 1580 *Pielko*, 1571 *Petko*. Vyslovovalo sa asi *Piätko* (k Peter). Píše sa *Priekopka* 1674, *Priekopa* 1690, ale *Praekopa* 1828 (B. IIa, III, 100—104). Inak sa tu píše: *Kralowiech* 1600, *Jorgowiech* 1671, *Nemczowyech* 1696.

V Ratkovej sa zapisujú priezviská *Prieviczky* 1673, *Prievidik* 1684, *Iwankowiech* 1677 (tamže III, 263—4).

V Jelšavských mestských knihách v zápise na r. 1567 je tvar *miastečka*: tohoto *Miasteczka Gelssawy*, ale *swimy dielkamy*.⁹ Je otázka, či to nie je nejaký polonizmus.

V protokole mesta Ružomberka na str. 21 sa píše: *Rada Myasta Rosenbergka, z werchu mianowanego 1555* (dva razy). Tieto dva zápisy urobil poľský pisár; sú tu aj iné polonizmy.

Bezpečný príklad zmeny *ie* v *iä* a *ia* je v zápise štitnických štatútov: *Anno 1658 uložilo poczlywya mesto I, 83*. Toto je najbezpečnejší doklad. Ďalší materiál treba zozbierať.

O zápisy priezvisk sa pre ich funkciu a labilnosť⁹ nemožno s bezpečnosťou opierať pri tomto jave. Materiál, ktorý nateraz máme, ukazuje, že zmena *ie* v *ia* je neskorého pôvodu. Je azda zo XVI.—XVIII. stor. Podrobnejšie štúdium iste bližšie určí jej chronológiu.

Vývin vo východnej slovenčine

Pre východnú slovenčinu treba predpokladať ten istý vývin, aký poznáme z ostatnej slovenčiny. Za psl. $\acute{e}$ v dlhých polohách a tak isto za zdĺžené slovenské $\acute{e}$ (za psl. *e* a za skupiny, ktoré sa stiahli) je dĺžka dodnes iba na krajnom východe nad Humenným: *b'ély, v'era, br'éžok, dz'cyka* atď.; v krátkych polohách tu býva $\grave{a}$: *br'äza* a pod.

V Above po skrátaní $\acute{e}$ býva otvorené krátke $\acute{e}$: *dz'ěfä, dz'ěfka*, v košickej doline *dzeyka*.¹⁰

⁹ Z diplom. práce Viery Gregorovej.

⁹ Napr. vo V. Revúcej sa zapisuje priezv. *Spišiak* ako *Spisiak* 1664, ale *Szpišsek* = *Spišák* 1761 (B. IIa, Göm. III, 103).

¹⁰ Zd. S t i e b e r, Lud. Slov. III, A, 141, 142.

Krátke *e* býva v južnom Spiši popri Hornáde.¹¹

V juhovýchodnom a západnom Spiši a v južnom Šariši býva *ie*: *miera*, *dríek*, *bríežek*, *hvíezda*, *studzienka*, *pečienka*, *pieper*,¹² *dzienuka* (juž. Šariš).

Prostredné štádium medzi *ie* a *i* býva na Spiši, od Levoče na sv.; tu je *ži*: *bžili*, *olžít* (obed), *požim* (poviem) a pod., ale *džifka*, *hžizdo*.¹³ To značí, že *ži* je iba po perných spoluhláskach.

Ďalším stupňom vo vývine je zmena v *i*, ktoré sa na východe skrakuje v *i*: *i* býva na Spiši v jeho severnejšej polovici; tu je aj *ó* > *yo* > *u*. Tu teda býva *bida*, *hžizdo*, *mžiko*, *švička*, *pečinka* atď.¹⁴ Inak na Spiši je veľká pestrosť; stav sa vyrovnáva na *e*-ovej forme (pri *ó* na *o*-ovej);

i býva v Šariši v prešovskej doline: *džifka* (i *stufka*) a aj *obid*, *spovidz* (v krátkych); *i* je aj v časti Abova (Kalša atď.): *džiuka*, *vira*, *viter*, *žridlo*; je aj v krátkych slabikách: *piro*, *macir* a i.,¹⁵

i je v Zemplíne okolo Stropkova: *mžiko*, *pečinka*, *bžile* (biele).¹⁶

V týchto nárečových skupinách *i* vzniklo z *ie* asimiláciou *e* k *i*. Najprv vzniklo *ži* alebo *ži*, ktoré sa potom stiahlo v *i* a toto sa skrátilo v *i*. Celkove na tom území, kde je *i* za staroslovenské *é*; je aj *u* za staroslovenské *ó*. Pretože strata kvantity a ustálenie prízvuku na predposlednej slabike slova spadajú celkove do XVI. stor., musela zmena *ie* v *i* skrsnúť pred XVI. stor., v ktorom sa *i* skrátilo v *i*. To isté platí aj o zmenách *ó* v *yo* a potom v *ú* a krátením v *u*.¹⁷

V goralských nárečiach je tiež zmena *e* v *i* a *o* v *u*, ale tu nešiel vývin tým istým pochodom ako v slovenčine, lebo tu nebol stupeň *ie* a *yo*. Iný pochod bol aj v ukrajinských nárečiach. Pri slovenskom vývine nemožno hovoriť o poľskom alebo ukrajinskom vplyve.¹⁸ Totožný vývin ako v poľskom jazyku nesprávne pripúšťal Zd. Stieber,¹⁹ ktorý sa nazdával, že tvary *mžiko*, *brich* (breh) možno odvodiť z dávneho *mžeko, *bręž a aj z poľského *mleko, *bręż. Podľa neho aj autochtónnosť *krat-* a *tlat-* vo vý-

¹¹ J. Štolc, SMS XV, 80.

¹² J. Štolc, *Zmeny o > u a ie > i v náreči spišskom II*, SMS XVI—XVII 1938—1939, 50 n., na mape izoglosa č. 17; Zd. Stieber, *Ze studjów nad dialektami wschodniosłowackimi*, Lud słow. III, A, 111—142; Zd. Stieber, *Gwary okolicy Bardjowa*, SMS XIV, 98 n., XV, 63 n.

¹³ J. Štolc, SMS XV, 80.

¹⁴ J. Štolc, SMS XV, 80, XVI—XVII, 50—75, na mape izoglosa č. 7.

¹⁵ Zd. Stieber, Lud słow. III, A 141; V. Vážný, Čs. vlast. III, 302.

¹⁶ Zd. Stieber, *Gwara Stropkowa w Zemplinie*, SMS XVI—XVII, 30.

¹⁷ O tom J. Stanislav, *Původ východoslovenských nářečí*, čas. Bratislava IX, 83; J. Štolc, *Zmena o > u a ie > i v náreči spišskom*, SMS XV, 78.

¹⁸ J. Štolc, SMS XV, 79—80.

¹⁹ Zd. Stieber, *Jeszcze o dialektie wschodniosłowackim*, Lud słow. II, 2, A, 34.

chodnej slovenčine je dosť pochybná, a preto podľa neho možno pochybovať, či *mliko*, *brich* pochodia z *mlěko*, *brěgъ*. Odpoveď na to dávajú východoslovenské tvary na *ie*, lebo *ie* je medzistupňom medzi starým *é* a novým *i* > *i*. Nemožno predpokladať, že by *ie* bolo vzniklo z *é* iba tam, kde dnes je. Istotne bolo aj tam, kde je dnes *i*.

Správny výklad podal N. van Wijk²⁰ a J. Liška.²¹

Stav v západnej slovenčine

V slovenských nárečiach na Morave a rovnako aj v nárečí Moravského dolu v dlhých slabikách býva *i*, po *l* však *é*: *vím*, *jím*, *bílí* — *biyi*, *vira*, *hrich*, *hňizdo*, *dzífa* — *dzíta*, *zvira*, *mrít*;

po *l* je *é*: *chléf*, *chlép* (*chleba*), *mléko*, *léska*; *zelé*, *obilé*;

inde: *kamének*, *pécit*, *técit*, *nést*, *dobrého* atď.

Na Morave v okolí Hraníc a miestami v doľskom nárečí býva *mliko*, *dobriho* a tiež *dišě*, *riž* (rež, žito).

V kopaničiarskom podrečí — na sv. od Strážnice — býva *hriech* alebo *hriech*, *mlieko* alebo *mliéko*, *chlieb* alebo *chliéb* a pod.²²

Izoglosa tvarov *vím*, *bílí* prenikla spoza Malých Karpát ponad Trnavu až hodne vysoko do nitrianskej doliny, idúc na východe poza Nitru do údolia Žitavy.²³ Tu sa stretá s oblasťou *é*: *děta*, *sědmi*, *mléko* a pod.

Miestami sa oba typy miešajú, napr. v Šuranoch je *sědmi*, *rěka*, *těct*, *pěcl*, ale *díta*, *mísit*.²⁴

Vo východnej časti západoslovenského nárečia miestami je dôsledne *i* za dlhé *é* z psl. dlhého *ě* a z predĺženého psl. *e*. Hovorí sa tu potom: *vira*, *chlíp* (*chleba*), *hňizdo* — *hnizdo*, *mliko* a rovnako aj *níst* (niest), *víst* (viest), *píct* (piecť) a pod. alebo aj *nísti*, *vísti*, *pícti* alebo *ňíst*, *víst*, *píct*. Tu býva aj *ňísou*, *vízou*, *píkou* a pod., miestami *ňěsou*, *vězou*, *pěkou* a pod.

Tento stav býva najmä v ľavom Považí v Topoľčianskom okrese, v Nitrianskom kraji až po Nitru, v Hlohovskom okrese aj na pravom brehu Váhu i s príslahlými obcami Piešťanského okresu, zväčša v Šaľskom a príslahlých povazských osadách Trnavského a Galantského okresu a aj v Novozámockom okrese.²⁵

V časti západného Slovenska, v myjavsko-brezovskom nárečí, je *ie*: *věm*, *mliéko*, *vědol*, *veněc* a pod.²⁶

²⁰ N. van Wijk, *Zum Ostslowakischen*, Slavia IX, 1930, 5; *Ostslowakisch und Lachisch*, SMS XIII, 59—60.

²¹ Jozef Liška, *K otázke pôvodu východosloven. nárečí*, 33—34.

²² V. V á ž n ý, Čsl. vlast. III, 231.

²³ Izoglosa je u V á ž n e h o, tamže 234, č. 6, pozri aj str. 238—239.

²⁴ V. V á ž n ý, tamže 239.

²⁵ V. V á ž n ý, tamže 250.

²⁶ Tamže 250, 253.

Zmena *ie* v *í* je známa aj z češtiny. Je to tzv. ú ž e n i e, ktoré v češtine nastáva v XV. stor., ale vtedy ešte prevažuje *ie*; v prvej polovici XVI. stor. prevláda *í*, ktoré v druhej polovici XVI. stor. má už také rozšírenie ako dnes; iba v skupine *lé* je *í* od XVIII. storočia.

V najstaršom texte zo západného Slovenska, z mariánskej piesne *Maria malko* z r. 1380, je *ie*: *hrziessne, hrziechow*.

V liste Stibora zo Stiboric z r. 1432 je *ie*: *ninie, byednika, biednik, tiech* (tých).²⁷

V liste Henrika Šmikovského z Trnavy z r. 1460 sa píše tiež *ie*: *tiemlo listem, prziemierzie, Bozieho, wieru, swiedomie*.

V liste z Budatína z r. 1468 sa píše: *po riekú*, ale *rychlarstwy Lehoczke, roku bežycziho*.

V liste z Varína z r. 1479 sa píše: *na swu wierzu*; je to zápis ľudovej formy, o čom svedčí aj to, že *ř* (*rz*) pisár nevie napísať na pravom mieste. V inom liste z Varína z r. 1485 sa píše *ie*: *diewku, dielo, diel, wie*, ale *chleb* (Kniezsa 55).

V liste z Čachtíc (Šaština?) z pol. XV. stor., asi z r. 1444 sa píše *na jeho zboží* ChStř. 39.

V Hodoníne sa r. 1486 píše *ie*: *z Bielowicz, do Pieseczne, nynie, nenie, nevie, pomnieti, v lesiech* ChStř. č. 185.

Dokladov z XV. stor. na zmenu *ie* v *í* na západnom Slovensku je veľmi málo; nie je vždy jasné, kto listy písal, či to bol Slovak a či Čech.

V Sobotišti sa píše: *misto 1591, dylek* (dítek), *na misto 1604* SL VI, 305.

V liste z Beckova z r. 1602 sa píše *na mystie, odepryti nemohli*, ale *podiel*, priezvisko *Pavel Lieskovsky* SL III, 321—322.

V knihách mesta Skalice sa píše *na mistie 1600, dilkam mym 1617, wessla do synie 1617, newim 1618*.

Vývin na západnom Slovensku pokračoval pravdepodobne tak ako v českom jazyku, t. j. v XVI. stor. preniká *í* za *ie*.

Vývin na východnom Slovensku

Na východnom Slovensku sa zapisuje *í* za *ie* v M od l SpišKap. 1480 v slove *za czissara* a tiež za *ä*: *messicz, prosicze*; tu sú to očividne české prvky. Inak sa píše: *hrechy, hrzechom, w hrzessech, w meno boze, bozego domu, kralestwe nebezke* a pod. Tzv. úženie ako domáci jav tu teda neexistuje koncom XV. stor.

Nedostatok textov z východného Slovenska nedovoľuje tento proces sledovať ďalej v plnej miere.

²⁷ Št. Kniezsa, *Stredoveké české listiny*, č. 1; pozri príklady z ostatných listín tiež tu.

V úvodnej kapitole je reč o tom, ako sa v slovenčine menilo ě v krátkych polohách. V slovenčine ě v týchto polohách dalo *e*, ktoré zmäkčovalo predchádzajúcu spoluhlásku. Po strate dvojice mäkkých a tvrdých spoluhlások, t. j. tzv. spoluhláskovej mäkkostnej korelácie, toto *e* zmäkčuje na celom slovenskom území iba *d*, *l*, *ň*, *ř*, na východe aj *š*, *ž*. Na západe skupiny *b'e*, *p'e*, *m'e*, *v'e* sa vyvinuli v *bie*, *pie*, *mie*, *vie* alebo *bje*, *pje*, *mje*, *vje*; prístupuje k nim aj *fje*.

V strednej slovenčine je teda: *behať*, *nevesta*, *meslo*, *peši*, *neďeľa* — *neďeľä*, *hrešiť*, *seďiel*, v *lete*, *na straňe* atď.

Vo východnej slovenčine je celkove taký istý stav ako v strednej; tu je, pravda, asibilácia (*neďeľa*, *dzeci*) a je *š*, *ž*: *na keše*, *na vože* a pod., ale aj *nevesta*, *behať*, *meslo*, *verim* a pod.

Miestami na východe je *i*: *šňihu* i *šňehu* k *šňich* a *šňiči*. Tu sa *i* z tvaru *šňich* prenáša aj do nepriamych pádov.

V Šariši v prešovskej doline a azda aj inde býva *i* oproti stredoslovenskému *e* v prípadoch ako *obid* (obed), *spovidz* (spoveď). Tu ide pravdepodobne o staré kvantitatívne odchýlky, t. j. o predĺženie starého ě po zániku jerov, resp. o náhradné dlženie.

Na krajnom východe, v sotáckom nárečí, býva *ü* za psl. ě, *e* (za *e* a jery), a aj *a* v krátkych polohách po mäkkých a polomäkkých spoluhláskach: *dr'ävo*, *säno* (seno), ale aj *c'äsno*, *idz'ä* (ide), *oc'äc* (otec), *rob'im'ä* (robíme), *kur'ä* (kure), *chlap'äc* a p. d. Miestami aj tu býva však *e*: *medzvec* (medveď, stredosloven. ľudove *medved*), *zavrec* (zavrieť) a potom aj *chlapec* a pod.²⁸

Na západe je *ie* (*je*) za psl. ě po perniciach v krátkych polohách v moravskoslovenskom nárečí a v nárečí Moravského dolu na Slovensku s príahlým kútom na východ od Karpát pri Bratislave. Tu býva *smjet* (smieť), *mjet* (mať), f *Trnavje*, *č(y)ovjek*, *na dubje*, *bježim* a pod., v cudzích slovách: *mjerkovat*, *špjehoval*, *offerujem* a pod.

Po iných spoluhláskach býva *e*: *breza*, *mreža*, *les*, *scet* (chcieť) a pod.

Fonologicky je tu nemá platnosť diftongu, ale je to zoskupenie *j+e*. Toto sa však môže vyslovovať aj ako *ie*.

Tento typ už nie je vo východnej časti západoslovenského nárečia, t. j. v Považí a v Ponitří. Tu je už stredoslovenský typ: *meslo* a pod.

Možno, že pôvodne v stredoveku oblasť s *bje*, *pje*, *mje*, *vje* siahala o niečo viac na sever. Tak *Mestečko* pri Púchove sa r. 1471 zapisuje ako *Myezthechko*, ale r. 1475 *Mezthechzko* Tr. 153. Je možné, že odchýlka patrí písárovi.

²⁸ Zd. Stieber, *Przyczynek do dialektologii Zemplina*, SMS XIII, 1935, 61.

Západoslovenský typ *bje, pje, mje, vje* sa zanačuje v najstaršom texte z Bratislavy, t. j. v mariánskej piesni z r. 1380: *tebye*.

Z oblasti Bratislavy máme zápis z r. 1428: *wyernemu* v prípisku na konci kódexu č. 38 v bratislavskej kapitule: *Maria, Spomoz z nucze (= z nůdze) swemu wyernemu slucze (= sludze)*.

V liste z Čachtíc (Šaštína?) z polovice XV. stor. sa píše: (u vašem) *myesscze* ChSř. 39.

Na moravskom Slovensku píše Martin zo Strážnice *myech* (mech), *myszczyscze (= mješčišče, oppidum)*, *myedwyed*, *zpyewak*, ale aj *dzyedzina*, *drzyewo* Bohemár, *k tobye*, *wyedzyeczi (vědzěci, vedieť)*, *wycz (věc)*, ale aj *ucznyeny*, *wzwyedzyel sem (vzvědzěl sem)* Dialogi. To značí, že sa *y* používa aj na označenie mäkkosti predchádzajúcej spoluhlásky.

Stibor zo Stiboric a Beckova píše r. 1432 zo Skalice *ie*, ale aj *e*: podľa *biehu*, ale hneď aj *tobe* (tebe), inak *czlowieka dobreho, w Morawie, odpowied*; v niekoľkých prípadoch neoznačuje palatálnosť pri *n*: *na Hodonine, jalessne, zradne*, ale označuje ju: *nesslechelnie*, po *Niediely(!)* Kn. SČL 9–10, 151, Vážný Glos. XIII.²⁹

V liste z Lozinca (Lošonca?) asi z polovice XV. stor. Bratislavčanom sa píše *wiedieczy* (vedieť) ChSř. 41, Vážný Glos. XIV.

V Pangrácovom liste z Topoľčian z r. 1457 sa píše *verné, na reky, z Mestczkem*, ale *sobě* ChSř. 89–90.

V pokonaní Lad. Podmanického s Viliamom Tetauerom v Trenčine r. 1483 sa píše *o/wssecky wieczy, przatelsky zmierzily*, ale inak *mely* (mali), *czlowekem, swedomym, w/odpowedney walcze, czlowekem, czloweka, w Hriczowe* Kn. SČL 45–46.

V listine z Veľkej Bytče z r. 1484 sa píše: *na Hrcziczowe* (Hričove), *w Chotessowe, powedie* (povedia), *svedieli, obe dwie diedine, swedomi, obe strane, odpowiedieli, wipovedieli, obema diedinama, w dome Czaychanoue, gest wedomo*; tu sa však píše aj *ie*: *swiedomym, doswiczili, o/ty zemie, dwa czlowieky, sobie, smiely*; ba *ie* sa píše aj nad mieru: *Dali/ smie*, ale aj *sme, smy*; písanie nad mieru ukazuje, že v živej reči bola výslovnosť bez jotácie. Text listiny je u Kn. SČL 52–54.

Aj v liste litovského kniežata Mikuláša Svidrigala, písanom v Budatíne r. 1450, sa píše *milostive, vedeli, bez meškanie, primerie*, ale *kdykolwěk* ChSř. 37.

Nedôslednosti sú dakedy väčšie a dakedy menšie. V liste z Rajca z r. 1479 je viac prípadov na *ie*, resp. *ě* ako na *e*: *mestské i mēšcký* ChSř. 129. V liste

²⁹ Možno, že tu ide o nárečovú tvrdosť *n* vôbec v oblasti Beckova a i. V á ž ň ý, tamže.

z Varína z r. 1485 je *věrnost, měli*, ale *dovedovali*, ba popri sebe: *laskavě a milostive* ChStř. 149.

Nedôslednosti majú svoj pôvod v rozpore medzi stavom v živom jazyku na Slovensku a medzi stavom v českom jazyku, ktorým sa pisári učili písať. Jotácia nebýva dakedy ani v textoch z takých západoslovenských miest, v ktorých je známa dnes. Tak v knihách mesta Skalice zo XVI. a XVII. stor. jotácia býva napr. v zápisoch z r. 1590, 1600: *obiema, z toho swieta*, v zápisoch z r. 1641 (*wedle biehu prawa*), 1671 (*Karel Sobiehrd, czlowiek a i.*), ale v týchto a aj iných zápisoch sa jotácia inak dosť často vynecháva: *obe strany, wečne časy, mesta a i.*³⁰

Miešane sa píše *e* alebo aj *ie, ye* po *b, p, m, v* v krátkych slabikách aj v textoch zo stredného Slovenska, kde je jotácia dnes neznáma.

Tak v listine z Lipt. Sv. Jána z r. 1480 (preklad z pol. XVI. stor.?) je *e* i *ie*: *sobe, kdekolwek, obydwę strany, mesta, zbechly* (zbehli), *mela* (mala), ale osamotene aj *w Porubie, w Ssrbie* Kn. SČL 39—42.

V Kremnických listoch býva *ie, ye*, ale aj *e*: *wieczy* 1564 Rev., *wyerim* 1565 Ben., ale aj *weryme* 1564 Mayt., *z mesta* 1564 Svätoj., *czlowek* 1564 Žab. atď.

V iných listoch sa tiež píše miešane.

Tak sa napr. píše *e*: *v tom dome* 1582 Turiec SL V, 212, *staveli, postavel* tamže, *swedomia, czlowek, meskym, wecy, niesprawedliwe, swedźily, zeme, mel* (mal) 1594 Jánova Lehota dôsledne (SMS XIII, 125—6, 127), *zeme, weczy, swedomie, meskich knich, messten* (mešťan), *dwe* 1566, 1567 *Meslské knihy* z Jelšavy (SMS XVII.—XVIII., 131—134), *vec, mel, trpel, swedkovia* atď. 1589 Slovensko-Lupčiansky protokol (SMS XVII.—XVIII., 191).

Vo veršovanom Desatore z r. 1532 sa mieša *e* s *ie*: *sobie, tobie, mieli*, ale *mey* (maj), *ymeli* (mali).

Na východnom Slovensku je ten istý stav, aký poznáme zo stredného Slovenska.

V najstaršej pamiatke z východu, t. j. ModlSpišKap. z r. 1480, niet jotácie: *zwedeli, powedel, werne, powetrze, messicz, tobe* atď.

Vo výhražnom liste zbojníkov Bardejovčanom z konca XV. alebo zo začiatku XVI. stor. sa píše: *zveszati* (= zvešati) ChStr. 171.

V listine z Hodemarku z r. 1575 je *ie*: *miely, czokolwiek* SO XII, 178—180.

V levočských prisažných formulách býva len *e*: *službe, vernosti* atď. (JS V, 202).

Záver

Zápisy v starých textoch ukazujú, že za psl. *ě* po perných spoluhláskach v krátkych slabikách je *e* v celej slovenčine okrem juhozápadného kúta západného Slovenska a okrem moravského Slovenska už v najstarších

³⁰ Lad. Šimovič, LS III, 136.

textoch. To tiež svedčí o tom že za psl. *ě* v krátkych polohách slovenčina nemala diftong. *ie*. Západoslovenský stav s *ie*, *je* po perniciach je už v textoch od konca XIV. stor. Pisári sa učili český jazyk. Niektorí pisári však zapisovali text podľa živej slovenskej výslovnosti, a to aj v skupinách *be*, *pe*, *me*, *ve*. Celkove možno predpokladať, že text, v ktorom sa píše *e* v týchto polohách, písal slovenský pisár. Skupiny *bě*, *pě*, *mě*, *vě*, vyslovované ako *bje*, *pje*, *mje*, *vje*, patria v textoch medzi slovakizmy.

Písanie ie, ye s grafickým i, y

V starých textoch sa píše dosť často *ie*, *ye* tam, kde sa dnes vyslovuje a očividne sa aj vyslovovalo *e*. V týchto prípadoch je *i*, *y* grafickým znakom na označenie mäkkosti predchádzajúcej spoluhlásky.

Tak v liste Stibora zo Stiboric a Beckova z r. 1432 sa píše: *podle biehu ninieissieho, geho zradie, siedienyr na Hodonyne* (= s'ed'eňím), *naijasnieissieho, chtiel* Kn. SČL 9—11. Inokedy: *okolo lanu* (lánu) *Kmetyowskeho, we wsy Lehotye* 1478 Budatin Kn. SČL 27—28, *na/ley diedyne* 1483 Trenčín tamže 46, *Matieg, dwu diedin, Diwrzo* (Đuro), *roku a dnye* (dňá) 1484 V. Bytča tamže 52—54, *rozdielili, pani Margielie, Benio Marhan, Diuro* 1520 Trenčianska stolica Kn. SČL 107—110, *dnya* (1452) tamže 121.

V liste Jána Janovica Petrovi Komorovskému o sporoch medzi Smrečianskymi a Svätójánskymi v Liptove z r. 1480 sa skoro dôsledne označuje mäkkosť literou *i* alebo *y*: *panie mnie laskawi, vplnie* (úplne), *nyegiednal, nyeodbywal, na/nyem, nyenie, widiel* Kn. SČL 37—38.

Inokedy sa píše napr. *Bezdyedow* 1471, ale aj *Bezdedow* 1475 Tr. 98.

Výklady o jotácii, jej strate a o úženi v češline

V Jagičových viedenských glosách z XI.—XII. stor. a tak isto aj v Svätogregorských pražských glosách z konca X. a zo začiatku XI. stor. sa hláska za psl. *ě* v krátkych i dlhých polohách píše ako *e*:

v GlosGreg.: *breme* = *brěmä*, *obecali*, *licemerca*;

v GlosJag.: *gore* (gorě), *lutě* (lutě), *ot seuera* = *ot sěvera*; dlhé *ě*: *uez* = *věš* (vieš);

za dlhé *ě* sa píše *e*:

v GlosGreg.: *zauracene* = *zavráceňé* (Trávníček: *zavráceňie*), *zgormazene* = *sgromazené*, *unutrnegu* = *vňulřňěgo* (Hujer, Trávníček: *vňulřňiego*), *mezicase* = *mezičasé* (Trávníček: *mezičasie*), *taiacego* = *tajacégo*;

v GlosJag.: *omrazene* = *omrazeňé*.³¹

³¹ V. Jagič, *Kirchenlavisch-böhmische Glossen saec. XI.—XII.* Wien 1903; Adolf Patera, *České a starobulharské glosy XII. století*, ČČM 1878, 536n.; Fr. Trávníček, *Glosy Jagičovy a svatořehořské*, Slovanské studie (Vajsov sborník), Praha 1948, 164—168; M. Weingart, *Čsl. typ církevní slovančiny*, Bratislava 1949, 76 nasl.

V glosách niet ani stopy po diftongoch. Isté je, že grafika vtedy nebola dokonalá, ale nejde tu očividne o zlé zachytenie grafémami, ale o odraz skutočnej monoftongickej výslovnosti. Potvrdzujú to aj zápisy osobných a miestnych mien v latinských listinách z XII. stor.

V listine z r. 1131 sa píše *Semitesicih* = lok. *Sěmitěšicich*, *Soberazi* = *Soběrazi*, lok. *Virovaz* = *Věrovaz* (nom. *Věrovany*), lok. *Dedicih* = *Dědicich*.³²

V listine z r. 1188 sa zapisuje *Breznec* (M. Březno) a *Breznice* (Krásné Březno).³³

Na južnej Morave sa pri Znojme zapisuje r. 1190 *Brezowa*, *Nemchici*.³⁴ V tomto kraji r. 1131 sa píše *Vicapeh* = *Výčapěch* (s dlhým *ě* = *é*).³⁵

Niekedy sa píše *i*: *Lodinicea* = *Loděnicä* 1190 na južnej Morave v oblasti Morav. Krumlova.³⁶

Kronikár Kosmas písal tiež *e*: *Premizl* = *Prěmysl*, *Sobezlaus* = *Soběslav*, niekedy aj *i*: *medviz* = *Medvěz*.³⁷

Písanie *i* pred *e* označuje palatálnosť spoluhlásky: *bdienie* = *bďeňé* ZGloss.

Cez druhú polovicu XIII. stor. sa vyvíja písanie *ie*, ktoré od čias okolo r. 1300 býva už pravidlom. Zapisuje sa ako *ie*, *ye*, veľmi zriedka *ge*: *rziecz*, *rzyecz* = *rěč*, *ciesarz* = *ciěsař*, *wgerzili*, *wjerzili* = *věřili*. Pôvodné je sa písalo ako *ge* alebo *je*: *gest*, *jest* = *jestl*.

Podľa tradičného učenia J. Gebauera, ktorého sa držia O. Hujer, zväčša Fr. Trávníček a iní, v stč. sa *ě* vyslovovalo ako *ie* s polosamohláskovým *i* (nie s *j*); takto bolo v krátkych slabikách. V dlhých polohách bolo *ie*, ktoré sa vyslovovalo ako *iě*.

Učí sa, že *ě* a *ie* bolo v stč.:

za psl. *ě*, a to *ě* v krátkych, kým *ie* v dlhých slabikách: *měřili*, ale *miera*, *hřěšili*, ale *hřiech*;

za bývalé *a*, *á* prehláskou v *ě* a *ie*: nom. sg. *ulicě*, v dlhých polohách: nom. sg. fem. *pešie*, 3. pl. *prosie*;

za *o*, *ó* v prípadoch ako dat. sg. *oráčěvi*, dat. pl. *koňiem* z pôvodnejších tvarov *oráčovi*, *koňóm*.

Okrem toho je *ie* sfahovaním z *-bje*: *znamenie*, z *-eje*: nom. sg. neutr. *pešie*, z *-ěje-*: *umieš* a pod.

³² G. Friedrich, C. D. I, 118 n.

³³ Tamže 293.

³⁴ Tamže 300.

³⁵ Tamže 300.

³⁶ Tamže 301.

³⁷ Gebauer I, 187.

Ďalej sa učí, že pri *ě* nastáva v určitých prípadoch *strata jotácie* (strata *ĭ*) a okrem nej pri *ie* úženie v *i*.

Najstaršia, už predhistorická, je strata jotácie v češtine a v poľštine v slabikách *lě* a aj *liě* v *le*, *lé*: nom. sg. *chvíle*, gen. *veselé* (z psl. * *veselbja*).

Od polovice XIV. stor. sa jotácia (*ĭ*) stráca vo všetkých polohách okrem po perných spoluhláskach, a to: v polovici XIV. stor. v slabikách *jě*, *dě*, *tě*, *ně*, ktoré sa potom vyslovujú ako *je*, *de*, *le*, *ňe*: partic. prez. akt. *đelaje* za staršie *dělajě*, lok. sg. a nom. duálu *lěte* za staršie *lělě*, dat. a lok. sg. *strane* za staršie *straně* a pod.;

v poslednej tretine XIV. stor. v slabikách *žě*, *šě*, *čě*, ktoré sa potom vyslovujú ako *že*, *še*, *če*: nom. sg. *duše* za staršie *dušě* a toto z *duša*; infinitív *drželi* za *držěli* a toto z *držati* a pod.;

konečne v slabikách *řě*, *zě*, *sě*, *cě*, z ktorých skrsli skupiny *ře*, *ze*, *se*, *ce*: gen. sg. *moře* zo staršieho *mořě* a toto z *mořa*, dat. a lok. sg. a nom.-ak. du. *ruce* zo staršieho *rucě* a pod.

Takto učil J. Gebauer. Podľa Fr. Trávníčka³⁸ v pračestine skupiny *jě*, *jiě* neexistovali a boli iba skupiny *je*, *jé*: *jém*, *jěš*, *jédlo*, *jězva*, tak isto nebolo *ňě*, ale bolo *ňe*: gen. sg. *vóňe* oproti *dušě*. Podľa neho *e*, *é* vznikalo po *l* a *j* aj neskôr prehláskou: nom. sg. *vóle*, gen. sg. *krále*, nom. *ječmen*, 3. pl. *dojě*, atď. Tak isto bolo prehláskou po *ň*: nom. sg. *vóňe*, dat. pl. *vóňem*.

Dodnes ostáva *ě* po perniciach, t. j. v skupinách *mě*, *bě*, *pě*, *vě*: *nevěsta*, *běhati* a pod. V týchto polohách sa *ě* vyslovuje ako *je*; v skupine *mě* je novšie *mňe* v Čechách, ale *je* ostáva na Morave; takto je aj na krajnom slovenskom západe. V juhočeskom a východočeskom nárečí je typ *nevesta*, *behat* ako na väčšine slovenského jazykového územia.

Dlhé *ie* sa dlhšie držalo ako krátke *ě*. Bolo za psl. *ě* v dlhých slabikách, za *á*, *ó* prehláskou a napokon vzniklo stiahnutím.

Dlhé *ie* prechádza tzv. úžením v XIV. stor. v *i*; príklady na tento jav sú z rokov okolo r. 1300. V XV. stor. je *i* často, ale *ie* častejšie, v XVI. stor. prevláda *i*, v druhej polovici XVI. stor. *i* za *ie* má už ten rozsah ako dnes, iba v slabikách *lé* úženie nastáva len v XVIII. stor.

Príklady: stč. *viera* (vyslov *viěra*) dáva úžením *vira* a podobne *piesek* — *pisek*, *bielý* — *bílý*, *vzieťi* (prehláskou) — *vziti*, *hřiech-hřich*, *umieš* — *umíš*.

Úženie nastalo aj pri takom dlhom *ě*, ktoré vzniklo predĺžením *e* akéhokoľvek pôvodu. Táto zmena skrsla už na konci XIV. stor., zriedkavá je však ešte v XV. stor., no preniká už do spisovného jazyka; častejšie je *i* v XVI. stor.: *řeci* — *řici*, *vajěčko* — *vajičko*, *kaměnek* — *kamínek* a pod.

V českých nárečiach úženie *ě* v *i* je dôsledné: *dobří mlíko*, *líp* (za *lěp*,

³⁸ *Hist. ml. čs.* 103.

lepšie), *polinko, jadírko* (vyslov tvrdo). V českom spisovnom jazyku je *í* za *é* iba v mäkkých slabikách, kým v tvrdých ostáva *é*: *řici, vajíčko* a pod., ale *jadérko, délka, stěblo*. V slabike *lé* v spisovnej češtine je úženie len na konci slova: *zeli, obilí*, stč. *zelé, obilé*, kým v korenných slabikách ostáva *é*: *chléb, mléko, léto*.

V moravskoslovenských a západoslovenských nárečiach je v takýchto prípadoch *é*: *mléko, obilé*, len zriedkavo *í*.

Rozlišuje sa *ie* od *é* a tak isto *ě* od *e*. Myslí sa, že sa okolo r. 1300 držalo *ie* úplne a v celom českom jazyku. Po perniciach sa *ie* píše skoro bez výnimky, a to až do úženia v *í*. Po ostatných spoluhláskach sa dakedy píše *é* popri *ie*, najmä až v XV. stor., napr. *hřiech — hřěch, siemě — sěmě, císař — cěsař*.³⁹

V niektorých českých nárečiach býva mäkká pernica v zoskupení *s e*, t. j. *m'e, v'e, p'e, b'e*: *m'esto, ňev'esta* a pod. Tento stav býva v západoopavskom a branicom nárečí na Hlubčicku (Sliezsko). V dlhých slabikách je tu *ie*: *hřiech, řieka, dřiemě*.⁴⁰

Tu si treba povšimnúť, že je to v českom okrajovom nárečí. Na okrajových oblastiach jazyka sa dosť často drží staršie vývinové štádium. Je možné, že je to tak aj v tomto prípade.

Možné je, že v staročeských zápisoch *ie, ye, ge* grafémy *i, y, g* označujú v krátkych slabikách iba silnú palatálnosť predchádzajúcej spoluhlásky. V tomto prípade by sa zápisy ako *rziecz, sieno, wierzili* a pod. ponímali ako *r'ěč, s'ěno, v'ěřili*. Podľa veľmi častého spôsobu písania možno pri takomto ponímaní usudzovať, že sa *e*-ová fonéma foneticky realizovala v krátkych polohách ako *ie*, ktoré však v povedomí hovoriacich malo platnosť fonémy *e*. Foneticky teda silná mäkkosť prenikla v jotáciu.

Po strate spoluhláskovej mäkkostnej korelácie v češtine a v západnej slovenčine nastáva tzv. strata jotácie vo všetkých polohách okrem po perných spoluhláskach, pri ktorých sa silná mäkkosť pernic prehodnotila v pernicu + *i*, resp. neskôr aj *j*. Iba nárečie v blízkosti poľskej oblasti si zachovalo slabo zaťaženú spoluhláskovú mäkkostnú koreláciu, ktorá je v poľštine známa aj dnes. Preto tu potom nevznikli tvary typu *mjesto* a pod., ale namiesto nich je typ *m'esto*.

Fonologické hodnotenie zápisov typu *ye, ie, ge* nie je úlohou tejto práce. Z materiálu vidno, že v krátkych i dlhých slabikách v najstaršom vývinovom štádiu starej češtiny praslovanské *ě* sa nejaví ako diftong, ale ako monoftong *e, é*, ktorý mäkkil predchádzajúcu spoluhlásku. Tento stav trval azda do druhej polovice XIII. stor., v ktorej sa začína písať *ie, ye, ge*.

Najstaršie štádium v češtine je rovnaké so slovenským pôvodným sta-

³⁹ Fr. Trávníček, *Hist. ml. čs.* 106.

⁴⁰ O. Hujer, *Čs. vlastivěda III*, 37, 41.

vom, ktorý sa miestami zachoval dodnes (typ: *véra, vém* — *viera, viem*).

Monoftongický základ možno zistiť aj v iných slovanských jazykoch. Vývin v nich išiel potom rozlične. Tak napr. v slovinčine na časti územia sa drží alebo držal monoftong, na inej časti nastala diftongizácia.⁴¹ V srbochorvátčine sú tri oblasti: 1. *ě = e*, 2. *ě = ije, je*, 3. *ě = i*; psl. *e* obyčajne splynulo s *ě*. Dnes je teda: *mleko, mlijeko, mliko* a pod. Tento stav sa vyvinul medzi XII. — XIV. stor.⁴²

Drobné javy

1. V stredoslovenských nárečiach býva dakedy *-i-* namiesto *-ie-* v nepriamych pádoch subst. *dieta*. Hovorí sa *dieta*, ale *d'ítaľa, d'ítatu, d'ítafi, d'ítaťom*. Tá istá osoba povie raz *za d'ietateľom* a hneď aj *d'ítaťom*. Tak isto býva deminutívum *d'ietalko* i *d'ietalko* i *d'íialko* popri sebe v tom istom stredoslovenskom kraji (Lipt. nár. 113).

V Gemerí je aj nom. *d'íta, d'íta, d'itü*; možno, že *-i-* sem vniklo z českej kostolnej reči (pozri nižšie).⁴³

Pri tomto subst. býva kolísanie kvantity: gen. *d'elata*, dat. *d'elatu*, lok. *d'etafi*, inštr. *d'etaťom*, ale dakde je iba tvar s *-ie-*: *d'ietata* atď. Tak je to aj v deminutíve: *d'ietalko* — *d'etialko* (pozri aj vyššie).

2. Dvojaké tvary bývajú v slove *oštipok*. Tak vo východnej polovici Liptova je *oštipok*, ale v západnej *oštiepok*.

3. V subst. *rášťep* býva niekedy tvar s *-i-*: *rášťip, rášťipec*, ale *šťep, šťepit* (Liptov).

V tvare *d'ítaľa, d'íialko* možno hovoriť o vplyve českej kostolnej reči. Môže však ísť aj o rozšírenie tvaru na *-i-* zo západného alebo východného Slovenska.

Pri tvaroch *oštipok* — *oštiepok* možno uviesť dvojitost aj v poľských nárečiach; v nich býva *oszcypek* i *oszczepek*. Práve v nárečí, ktoré susedí so Slovenskom, t. j. v zakopanskom nárečí sú oba tvary. Je to slovo z pastierskej terminológie. Pastieri na oboch stranách Karpát sa dlhé roky stretávali. Preberali si vzájomne slová v rozličných formách. Dakedy je ťažko povedať, ktorá forma odkiaľ prišla. V tomto prípade treba striedanie tvarov ešte bližšie vysvetliť.

Pri slove *rášťip* je azda možná sémantická asimilácia s koreňom *šľip-*: *šľipať, odšľipnúť, ušľipnúť*.

4. Poľské *ia* za psl. *ě* je azda v slove *miazga*, dial. *miedzga*, liptov. aj *m'liadzga*. V psl. bol tvar *mězga*. Spoluhláska *g* tiež ukazuje, že v slovenčine

⁴¹ Fran Ramovš, *Kralka zgodovina slovenskega jezika I*, Ljubljana 1936, str. 185 n.

⁴² A. Belić, *Rocz. slaw.* III, 1910, 93 n.; V. Vondrák, *Vergl. I*, 90—91.

⁴³ Št. Tóbiš, *Carp.* II, 79.

je to prevzaté slovo, a to z takého slovanského jazyka, v ktorom sa *g* nezmenilo v *h*. Diftong *ia* ukazuje okrem toho na poľský jazyk. Zo starých textov doteraz nemáme doklad na toto slovo.

Možno, že poľský prvok máme v slove *srvianka* v Štrbe oproti sloven. *srvienka*, *servienka* inde v Liptove a i.

Poľský pisár mesta Ružomberku zapísal do Protokolu tohto mesta: *Rada Myasta Rosenbergka, z werchu mianowanego 1555* (dva razy). V Jelšavských mestských knihách sa tiež píše *Miasteczka Gelssawy 1567* (pozri pri zmene *ie* v *ia* v Gemeri). Či Jelšava mala vtedy poľského pisára, nevieme. Tu však je možná domáca zmena *ie* v *ia*.

5. Nové *ie* namiesto etymologického *i*, predĺženého nárečove v *i*, býva v prípadoch ako *ječlieňec*, *siroliňec*, *oučieňec*, *holubieňec* (Liptov, Novohrad a i.).

Tvar s *-ie-* sa zaznačuje už v Gemeri v Štitnických štatútoch 1610: *wczeliencyz* popri *pssolincy* (pšolinci).

6. Vplyvom českého jazyka bývajú aj na strednom Slovensku osamotené doklady na *-i-*, ktoré vzniklo z *-ie-*: *osvícení (pán)*, *skříšeňia*, ale aj *skriešeňia*, spis. *uzkriesenie*. Slovo *skříšeňia* je z cirkevnej terminológie, v ktorej je viac českých prvkov. Tieto dve slová v týchto formách sú azda na celom strednom Slovensku. V Gemeri býva aj *rozďíl*, *rozďílňi*.⁴⁴

V starých textoch bývajú jednak zápisy tvarov s *-i-*, ale sú aj záznamy tvarov s *-ie-* a *-e-*. Tak na zámku Orave sa píše r. 1612: *geho Osvičenostiou panem našym* SL I, 230. V oravskom zápise z r. 1618 je tvar s *-i-* popri tvare na *-e-*: *od gey Oswičenost. pany. tak y od W. Oswičenosti* Semk. Mat. II, 40.

Na Orave sa zaznačuje aj tvar na *-ie-*: *podle listu yeho Oswičenosty pána meho milostiweho* 1670 Semk. Mat. I, 139.

V adj. *osvícený* sa píše s *-j-* napr. v liste z r. 1619: *My hrabinka Alžbeta Czobor . . . oswjceneho . . . hrabele . . . pozustala wdowa* Orava Semk. Mat. I, 58.

7. Slovo *cisár*, západosloven. *cíсар*, má *-i-* českým vplyvom. V starej slovenčine bol tvar *ciesar* z *césár*.

V listine z r. 1136/tr. 1329 sa v obci Hidegkút za Dunajom uvádza osoba *Cesar* St. 94.

V listine z r. 1568 je z liptovských Madočian zápis *cyesar*, *czyesar* (I. Kniezsa, SO XII, 177). V listoch z Príbovice v Turci je tiež tvar s *-ie-*: *ge(h)o Ciesarske mi(lo)sti* 1565 Kremn. l., *ge(h)o Ciesarske welebnosti* 1566 tamže.

V liste z Novák z r. 1569 je už *k czysary* Kremn. l. Mayt. 3.

Na strednom Slovensku je priezvisko *Ciesar*.

⁴⁴ Št. Tó b i k, Carp. II, 79.

Zápisy teda ukazujú, že v starej slovenčine pred diftongizáciou *ě* bol tvar *césár*, po diftongizácii a skrátení dĺžky po inej dĺžke *ciesar*. Formu *ciesar* máme doteraz doloženú zo XVI. stor. z Liptova a z Turca.

8. Otázka dispalatalizácie *ě* v '*a* > *a* vo východnej slovenčine.

Vo východných, príľahlých gemerských a odtiaľ potom čiastočne aj v stredných nárečiach je niekoľko prípadov, v ktorých stojí *a*, *ia* na mieste psl. *ě*. Zaoberal sa nimi najmä Zd. Stieber a nazdával sa, že sú dokladom pôvodnej poľskosti východoslovenského nárečia.

Zdisław S t i e b e r⁴⁵ uvádza tieto príklady: *džat*, *džadiga*, *bladi*, *zbladnuc*, *cali*, *vcale*, *calkom*, *calovac*, *cadzie*, osamotené *vjano*, *jalec*, gen. *jalca* (ryba), ďalej *Balpotok* (obec, potok) a konečne podľa Czamblovho textu z Margecian do *laskovich orješkoch*.

Tieto slová sú dvojaké. Jedny sú hojne rozšírené po východnom Slovensku, iné sú zas len na niektorých miestach. Časté sú *džat*, *džada*, *džadouka* — *džadufka*, zriedka *džadiga*, často *bladi*, *zbladnuc*, *cali*, *feale*, *calkom*, *calovac* a čiastočne *cadzie* popri *cedzie*, ba miestami aj *capi* (cepy), inde *cepi* alebo aj *copi*.

Bezpečne poľského pôvodu je iba slovo *džad* a jeho odvodeniny. Pochodí z psl. *dědъ*. Na východnom Slovensku sa používa vo význame „žobrák“. V poľštine slovo *dziad* (vyslov *džad*) žije aj vo svojom pôvodnom význame „ded“ a aj vo význame „žobrák“. Prenesenie významu predpokladá dlhší vývin. Pretože východná slovenčina prevzala z poľštiny toto slovo v poľskej forme už len v prenesenom význame „žobrák“, možno usudzovať, že ho prevzala pomerne neskoro. Staropoľský slovník pomôže určiť, kedy toto slovo má nový význam a teda odkedy približne je na východnom Slovensku.

Toto poľské slovo so svojim novým významom prešlo aj do strednej slovenčiny. Tak napr. v Liptove má tvar *d'ad*: *takieho starieho d'ada* (kravu) *som kúpiť*; na jeho mieste by mohlo stáť slovo „žobrák“. Miestami je však forma *džad*: *ufáľani aňi džat* (Trstené v Liptove); v Porube v Liptove *džad* má význam „cigán“ (v obci je mnoho cigánov).

Vo východnej slovenčine existuje psl. *dědъ* v pôvodnom svojom význame a má formu *dzedo*; v strednej sloven. je *dedo*. Fakt, že vo východnej slovenčine pri slove *džad* nie je normálna spoluhláska *dz* za *d*, ukazuje, že poľské slovo *dziad* prešlo sem neskoro a to po zmene *d* v *dz* vo východnej slovenčine. Keby vo východnej slovenčine bolo bývalo '*a* za *ě*, toto slovo by muselo mať na východnom Slovensku tvar *dzad. Tejto formy tu niet. V pôvodnom význame je *dzed(o)* s patričnou zmenou *d* v *dz*. V neprenesenom význame „žobrák“ východní Slováci substituovali poľské *dź* svojim *dž*. Proces substitúcie ukazuje, že tu ide o lexikálny polonizmus.

⁴⁵ Lud słowiański I, 121.

Miestami v Zemplíne a v Abovskej (pod Košicami) neexistuje slovo *džad*; býva *žobrák*, *žobráčka* v sotáckom nárečí, inde v Zemplíne a v Above *žebrač*; v prechodnom nárečí liptovsko-spišskom je tiež forma *žebřák*.⁴⁶

Všetky ostatné prípady patria do domáceho vývinu. Je celý rad prípadov, v ktorých sa v slovenčine mení *e* za psl. *e*, *ě* a jery v *ä* a ďalej v *a*: *ľan*, *ľavý*, *ňahal*, *jaseň*, *čapiel*, *konšal*, na východe *večar* atď. Miestami je viac a miestami menej prípadov tejto zmeny. Sem patria východoslovenské prípady *bladi*, *zbladnuc*, *cali* (celý), *ľcale* (celkom,) *calkom*, *calovac*, *cadzic* (cediť), *capi*, *jaľec* a pod. Popri nich bývajú miestami aj tvary s *-e-*, čo najlepšie ukazuje na sekundárnosť tvarov s *-a-*; býva *cepi* (Stropkov, Trebišov) popri *capi* (Šariš, Spiš. Vlchy a i.) a *copi*, *copec* (sv. Zemplín, Liška 39); býva *cadzic* popri *cedzic* inde.

Slovo *jalec* Czambel uviedol z Giraltoviec a je vraj z *bjalec*; výklad je nesprávny. Na východnom Slovensku ináč je zvyčajný tvar *jeľčak*, v sotáckom nárečí *jaľac*, teda tvary bez dispalatalizácie.

S. Czambel z Margecian zapísal *laskovich orieškoch*, ale to bude chyba, lebo na východnom Slovensku je: *ľeskovo*, *ľiskovo*, *ľieskovo* (orechy), v sotáckom nárečí *ľeskou or'äch*.⁴⁷ Aj v listine z r. 1214 sa potok pri Veľkých Kapušanoch zapisuje ako *secus torrentem Lesko*, t. j. *Ľeskov(ý)* > maď. *Leszkó*.⁴⁸

Balpataka, dnešná obec *Balpotok* pri Sabinove, nemôže svedčiť o dispalatalizácii, lebo etymológia mena nie je jasná. Mena odvodené od koreňa *běl-* sa na východnom Slovensku píše vo forme *Bela*: *Bela pathaka* falzum na r. 1246/tr. 1269/tr. 1338 (Sm. 206) v povodí Hornádu pri Olnave, inde zas *Bela* 1253/tr. 1280/1282 pri Spiš. Hrušove (tamže 199). V západnom Zemplíne sa spomína *Belpataka*, *Beel* 1337 (tamže 246, 426), etymológia však nie je jasná (z *Běl* —?). V Spiši sú štyri potoky označené menom *Bela*; každý sa v listinách označuje ako *Bela*, nikde niet tvaru podobného poľskému listinnému *Bala* 1283 a pod.⁴⁹

Z toho všetkého vyplýva z *á* v *e* r, že sa poľská dispalatalizácia *ě* > *'a* ako systémová zmena vo východnej slovenčine nevykonala.

V priľahlých poľských nárečiach bývajú slovenské lexikálne vplyvy tohto druhu: *b'elko* miesto poľ. *białko* (bielko).⁵⁰ Je to taký slovakizmus v poľ., akým polonizmom je *džad* v slovenčine.⁵¹

Na malej oblasti severného Šariša polonizmus je v slovách *zaľoti*, *zaľotnik*, *plotki*, inde *zaľetník*, *plětki* atď.

⁴⁶ J. Liška, *K otázke pôvodu* 38.

⁴⁷ J. Liška, tamže 39.

⁴⁸ Vl. Šmilauer, *Vod.* 261, 436.

⁴⁹ Vl. Šmilauer, *Bujňakov sborník* 31.

⁵⁰ *Rozpr. i spraw.* PAU 1884, 270.

⁵¹ J. Fedák, *Škult. sborn.* 514.

Celý vývin psl. $\acute{e}$ v $'e, 'é > e, ie > e, i$ (*b'ěly, beli, biely, bili*) vo východnej slovenčine svedčí, že na tomto území išiel vývin v zhode s ostatnými slovenskými nárečiami.

Najmenej príkladov na slovníkové poľské prvky je pri tomto jave v najvýchodnejšom slovenskom nárečí, soláckom. To poukazuje na to, že na ostatnom východnom Slovensku bol pôvodne taký istý stav ako v sotáckom a v iných slovenských nárečiach. Sotácke nárečia sú aj pri iných javoch archaické.

Literatúra o týchto javoch sa zhrňa najmä v týchto prácach: J. S t a n i s l a v, *Pôvod východoslovenských nárečí*, čas. Bratislava IX, 1935, 65—69; Joz. L i š k a, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, T. Sv. Martin, Matica slovenská, 1944, str. 37—40.

Zmena e v o, ie v io

Asimiláciou k nasledujúcemu tvrdému l alebo k u (z v alebo l), pred inými pernými spoluhláskami alebo po nich v stredoslovenských nárečiach býva o, io za e, ie rozličného pôvodu (z psl. $e, \acute{e}$, mäkký jer). Tu sa teda pred silne labializovanou spoluhláskou alebo dakedy aj po nej substituuje prepalatálna samohlásková fonéma svojim príslušným timbrovým protikladom, t. j. postpalatálnou fonémou.

O prípadoch zmeny $\upsilon > e > o$ (*ovbsā > oves > ovos* a pod.) je reč pri jeroch. Tam sa uvádza aj literatúra.

Za etymologické e je o : *smolana* (*somet-*), *volchi, volki* (*vetzchā*), *popol*.

Nie je všade na Slovensku tento vývin. Miestami, najmä na západe býva *smelana*, miestami na strednom Slovensku *smatana* (zmena $e > \ddot{a} > a$). Vo vých. a záp. slovenčine je *popel*, ba aj v ipeľskom nárečí vo východnom Novohrade je *popely*; tu je aj *kolěy, koljey, kostěy, kostjey*.⁵²

Za psl. $\acute{e}$ je o : *tetroy*, spis. *tetrov*, za psl. *letrěvb*.

Zmenu e v o máme aj v priezvisku *Domiter* v Ružomberku za *Demiter* (v Trenčíne). Tvar *Demiter* vznikol skrížením formy *Dimiter* s *Demeter*. Forma *Dimiter* je na starom Slovensku už v listine z r. 1138/tr. 1329 v obci Heréd (zo sloven. *Chrud-*) v južnom Novohrade, teraz v Maďarsku.

Táto zmena je aj v slove *kostol*, západosloven. *kostel*, východosloven. *koscel*.

Formy *kostel, koscel* sú na celom západnom Slovensku s Považím až po Malú Fatru a Veterné Hole, po Čičmany a Zliechov. Forma *kostol* zabočuje v oblasti Trenčianskej Teplej do tejto časti Považia. Tu býva aj *kostylol*.

V južnej strednej slovenčine býva *kostylol*, gen. *kostola*; tam býva aj

⁵² V. V á ž n ý, SMS VII, 67—68.

kolgol, gen. *kolla*. Takto je v Honte, Tekove, Zvolenskej, v Novohrade pri zvolenských a hontianských hraniciach. Odtiaľto presahuje tvar *kolgol* aj do Nitrianskej stolice (Prievidza, Žabokreky). Tvar *kostol* je inak veľmi častý aj v západnej časti Nitrianskej.⁵³

Striedanie tvarov *e* — *o* je veľmi staré. V Nitrianskej sa Gýmešské *Kostolany* uvádzajú r. 1113 ako *Costelan*, hoci Kostolany v nitrianskom Považí sa v tej istej listine zapisujú ako *Custelen*, t. j. *Kostelän(y)*. Gýmešské Kostolany sa v listine z r. 1253/tr. 1255 píše *Koztulan*, t. j. už *Kostolan(y)*. Dnešná Farná pri Bratislave sa r. 1209 zapisuje ako *Castellan*, t. j. *Kostelan(y)* a takto by bolo aj dnes na tejto oblasti.

V Považí od Považskej Bystrice na východ je obec *Kostolec*. Táto sa zapisuje r. 1430 ako *Kostotech*, ale inak medzi r. 1431—1500 ako *Kostelec* Tr. 138.

Možno uviesť, že pri Blatenskom jazere je *Keszlhely* a že toto meno vzniklo zo slovan. *Kostel*. Zapisuje sa *Keztel* 1019/tr. 1370 atď. (SJS II.). Slabika *Ke-* predpokladá *-e-* v nasledujúcej slabike. *Ko-* sa podľa nasledujúcej slabiky zmenilo v *Ke-* podľa zákonov maďarskej slabičnej asimilácie. V Tolnianskej stolici, od Blatenského jazera na východ, je dolina, pôvodne obec *Kesztölcz*, zapísaná ako *Keztelch* 1240 atď. (SJS II.). Ostrihomský *Kestúc*, maď. *Kesztölcz* sa zapisuje ako *in Kestelci* 1075, *Keztelech* 1294; prvý zápis ukazuje na slovenský tvar *Kostelci*, druhý na sloven. *Kostelec*; prvá slabika je podľa maďarského znenia.

V Panónii máme teda pôvodne iba tvary na *-e-*.

Meno *kostel* sa dosvedča pri Blatenskom jazere už pred IX. stor. Mních Chrabr vo svojej apológii slovanského písma zo začiatku X. stor. píše, že Konštantín vynašiel slovanskú abecedu v časoch Kocela, kniežaťa *Blatenského Kostela* — *i Kocelę, knęza Blatęska Kostełę*.⁵⁴ Slovo *kostel* značilo pôvodne „hrad“. Ide tu teda o slovanské meno Pribinovho a Kocelovho hradu pri Blatenskom jazere. Ak ním bol Zalavár, hneď pri ňom stojí dodnes *Keszlhely*, ktorý má meno zo slovan. *Kostel* (pozri vyššie). Meno je tu teda obvyklé.

Slovo *kostel* pochodí z latin. *castellum*. V známom nám význame býva iba u západných Slovanov; u južných templum a ecclesia je *crkva*, v chorv. dial. aj *cirkev*. Tak je aj u východných Slovanov.

Zmenu *e* v *o* máme aj v iných prípadoch. Uvedme, že nemecké *Schindel* prešlo do strednej slovenčiny ako *šindel*, a tu sa zmenilo v *šindol*; miestami je *šindel*, *šingel*. V nárečiach, v ktorých koncové *l* je palatálne, býva podoba *šindel*, *šingel*; tam, kde je *l* tvrdé, býva podoba *šindol*. Na tomto práve

⁵³ V. V á ž n ý, *Dva slovenské tvary*, SMS VII, 1929, 69—71.

⁵⁴ M. Weingart, *Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského*, 2. vyd., str. 192.

tiež vidíme, že sa *e* pred zuboazyčným *l* asimiláciou — labializáciou — mení v *o*. Pri palatálnom *l* ostáva *e*, lebo niet podmienky, aby sa menilo. t. j. inakšie je zoskupenie a závislosť foném — celkom pravidelne prepalatálna samohlásková fonéma pred mäkkou spoluhláskou.

Za *e* je *o* v slove *žobrák* v strednej a čiastočne vo východnej slovenčine; na západe a čiastočne aj na východe je *žebrák*. Miestami aj na strednom Slovensku je tvar *žebrák* (Lipt. nár. 112).

Zmena *e* v *o* býva dakedy aj mimo spojenia s pernicou alebo s tvrdým *l*. Tak je napr. v slove *šochtár*, *žochtár*, *žojtár*, *žoftár*. Známa je aj forma *šehtár* (Liptov a i.). Slovo je známe na strednom a východnom Slovensku; tvary sa miešajú v tých istých oblastiach.⁵⁵

Zmena *e* v *o* býva v zoskupení *-er* v cudzích slovách. Hláska *e* sa tu nahrádza hláskou *o* podľa domácich slov na *-or*. Tam, kde je *vietor*, *vetor*, je potom aj *švagor*, *kláštor*.

Slovo *švagor*, dial. *švager*, je z nem. *swager*; správa sa, ako keby tu bolo tzv. vkladné *o*, *e*, t. j. gen. je *švagra*.

Slovo *kláštor*, dial. *klášter*, je zo starohornonem. *klóster* a toto z latin. *claustrum*. Forma *klášter* je na západnom Slovensku po Nové Zámky, potom v celej Trenčianskej okrem južnej a juhovýchodnej časti Bánovského okresu. Inak na celom strednom Slovensku je *kláštor*, na východnom *kláštor*.⁵⁶

Zmena *e* v *o* nenastala v slove *žemľa* z nem. *Semmel* a toto z latin. *semella* „drobné pšeničné pečivo“. Zapisuje sa v mene tekovskej obce *Žemliare* už r. 1075/tr. 1217 ako *Semlar*.

Osobitne si treba povšimnúť miestne mená *Kosihy* a *Kasihovce*. Obidve obce sú v Honte. Obidve tu boli pred XII. stor., lebo je v nich zmena *g* v *h*. Mená pochodia zo staromadžarského *Kesziy*, čo je meno staromadžarského kmeňa. Zlomok tohto kmeňa sa usadil v Honte a osady dostali meno podľa mena kmeňa.

Tak isto je *o* za *e* v slove *sihoľ* z maď. *sziget*. Zas je to slovo prevzaté do slovenčiny pred XII. stor., pred zmenou *g* v *h*.

V starej slovenčine sa zadopodnebné spoluhlásky *k*, *g* nemohli spájať s prepalatálnymi samohláskami; oproti *ko*, *go* stálo tu *če*, *že*. Preto sa v cudzích slovách, ako vidíme, predné *e* nahrádza svojim zadným protikladom *o*. Takto vznikli uvedené tvary. Čakali by sme, že popri mene *Kosihy* bude aj názov *Kasihovce* a nie *Kesihovce*. Treba uvážiť, že v maďarčine ostalo meno *Keszi* s *e*. Jeho vplyvom vzniklo pravdepodobne v neskoršom čase *e* po *K* do slovenského mena. Takéto dvojice bývajú dnes aj pri iných menách, napr. je *Kýr* i *Kiarov* za maď. *Kér*.

⁵⁵ Vl. Šmilauer, *Slovenské striednice jerové* ... 44.

⁵⁶ V. Vážný, SMS VII, 67.

Dvojhĺaska *ie* sa na strednom Slovensku často mení v *io* pred labiálnou, pernou spoluhlĺaskou *y*, ktorá je z fonémy *v* alebo je z tvrdého *l*.

Tak býva na južnom Slovensku a v Zátisi (Sarvaš) *drieu*, *drievej*, častejšie *driou* (z *drevje, porov, čes. *dřive* „prv“).

Za psľ. *ě* v dlhej polohe býva *ie* popri *io* v strednej slovenčine: *dieuka* i *diouka*, *dieuča*, *dieučä* i *diouča*, *dioučä*, *dioučisko*, *polieuka* i *poliouka* (z *polěvka*), býva *borieuka*, *borieuča* i *boriouka*, *boriouča*.

Obyčajne je *chlieu*, ale napr. v Sebedraži je aj *chliou*.⁵⁷

Aj za *ie* iného pôvodu býva *io*: *šieu* i *šiou*, spis. *šiel*, *našieu* i *našiou* a pod.

Známe je *pokriouka* popri *pokrieuka*, nie však *pokrjúka*. Tu ide pôvodne o zmenu *pokrjúka* v *pokriúka* a potom v *pokrjúka > *pokrieuka* > *pokriouka*.

V týchto prípadoch nastala asimilácia *e* v *o* pred pernicou.

Olázka dispalatalizácie e v o

Poľský jazyk už od predhistorických čias pozná tzv. dispalatalizáciu *e* v *o* a *ě* v *'a* pred tvrdými zubnými spoluhlĺaskami *l*, *d*, *s*, *z*, *n* a pred *r*, *ř*. Tak býva aj v lužickej srbčine. Týmto javom sa poľština a lužičtina odlišuje od češtiny a slovenčiny. Tak je poľ. *uczona*, *wesoły*, *żona*, *wiodę*, ale *wiedziesz* (vedieš) atď. Vo východoslovanských jazykoch je tiež známa dispalatalizácia *'e* v *'o*, ale jej podmienky sú trochu iné ako v poľštine. Tu treba uviesť, že v susednej ukrajinčine býva zmena *e* v *o* po pôvodne mäkkých spoluhlĺaskach: *żona*, *pšono* (pšeno), *joho* (jeho), *čomu*, *všo* (všetko), ale *moje*, *svoje*.

Poľský jazykovedec Zd. Stieber pripúšťa možnosť poľskej dispalatalizácie aj pre východoslovenské nárečia. Chcel tým ukázať, že tieto sú alebo prechodné alebo poľské od pôvodu.⁵⁸

Na zmenu *e* v *o* uvádza príklady *čolo*, *pčola* a potom pri pôvodnom slabičnom *l*: *žolli*, *žole* (žľe), *žolna*, *čolnok*. Tu treba uviesť ešte slová *čort*, *čop*.

V slovenčine strednej i východnej je častá zmena *e* v *o*. Je aj zmena *e* v *ä* a ďalej v *a*. Rozličné tvary stoja neraz popri sebe, alebo v jednom kraji je tvar taký, v druhom onaký. V niektorom kraji proces zasiahol viac slov, v inom menej. Pri takomto stave vývinu je ťažko povedať, že v daktorom kraji je zmena *e* v *o* cudzí vplyv. Keď vo východnej slovenčine je napr. *copi* popri *cepi* (cepy), je to očividne domáci vývin a ťažko je potom tvrdiť, že *čop*, *čolo*, *pčola* sú polonizmy alebo ukrajinizmy. Ťažko je to povedať aj o ostatných prípadoch.

Očividnými polonizmami sú *zaľoli*, *zaľotnik*, *plolki* na malej oblasti

⁵⁷ J. M j a r t a n, SMS II, 28.

⁵⁸ Lud Słowiański I, A 120 n., II, A, 41.

severného Šariša v blízkosti poľského jazykového územia. Inde býva *zaľetník, pľetki*.⁵⁹

Tvary *čolo, pčola* rozšírené sú po východnom Slovensku. Známe sú aj v Gemeri: *šolo, pšola*.⁶⁰ V ŠtitŠtat. 1610 sa uvádza: *pssolincy*, ale aj *wczelinczi*.

Tvar *čort* je na východe popri *čert*; *čort* býva aj v Gemeri.

Na týchto prípadoch je veľmi ťažké stavať možnosť dispalatalizácie *e* v *o* v tom zmysle, ako dispalatalizáciu poznáme z poľštiny, ukrajinčiny, ruštiny a bieloruštiny. Očividné je, že tieto príklady nie sú svedectvami poľského pôvodu východnej slovenčiny. Na východnom Slovensku a rovnako aj v Gemeri slovenské obyvateľstvo prichodilo do styku s poľskými a ukrajinskými ľuďmi. Či od nich prevzalo tvary *čolo, pčola* a pod., nemožno s určitosťou tvrdiť. Ak ich Slováci naozaj prevzali, išlo by len o lexikálne prevzatia, nie však o systém zmeny dispalatalizáciou v uvedenom zmysle.

Zmena *e* v *o* a tak isto v *ä* > *a* je, pravdaže, určitou dispalatalizáciou, ale nie takou, akú poznáme v spomenutých jazykoch. Je to v slovenčine osobitný jav s domácimi vývinovými cestami. Medzi východnými slovan-skými jazykmi a poľštinou na jednej strane a medzi češtinou na druhej strane slovenčina tu v historickom vývine stojí akoby v prostriedku medzi nimi.

⁵⁹ J. Fedák, Škultétyho sborn. 514.

⁶⁰ Št. Tó b i k, *Prechodná jazyková oblasť stredoslovensko-východoslovenská*, SMS XV, 1937, 111; A. E. B o u t e l j e, *Zwei Gemermundarten* 16; Joz. L i š k a, *K olážke pôvodu* ... 37.

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ
DVA PRÍSPEVKY Z MORFOLÓGIE ŽILINSKEJ KNIHY

I. Duál v Žilinskej knihe

Gramatická kategória čísla je gramatické vyjadrenie zo skutočnosti abstrahovaných číselných vzťahov, ktoré sa uskutočňujú na podstatnom mene a na osobnom zámene. Okrem toho sa gramatická kategória čísla formálne prejavuje aj v kongruencii členov determinatívnej a predikatívnej syntagmy.

Pri číselnej abstrakcii sa postupuje od jednoduchého k zložitému, od jednej osoby alebo veci k dvom, trom, štyrom, až postupne k pojmu mnohosti. Gramatickou realizáciou týchto abstrahovaných vzťahov sú čísla singulár, duál, triál, prípadne aj ďalšie a napokon plurál.

Jednotným číslom sa spravidla označuje len jedna osoba alebo vec. Duálom, triálom, prípadne ďalšími číslami a napokon plurálom sa neoznačuje znásobený singulár, ale dve, tri, prípadne aj viac a napokon mnoho osôb alebo vecí istého druhu, rodu, skupiny a podobne.¹

V staršom vývinovom období slovanských jazykov gramatická kategória čísla mala tri formy: singulár, duál a plurál. Dvojné číslo tu tvorilo medzistupeň od jedinečnosti k mnohosti. Oporou pri utváraní dvojného čísla bola párová existencia osôb a vecí v prírode a vo výrobkoch ľudí (slov. *oči*, *uši*; rus. *pleči*, *koleni*, *berega*; stsl. *sapoga* — pár topánok; stčes. *kolesě* — dvojkolesový voz; rus. *rukava*; dvojice rodičia, brat a sestra, otec a mat a pod.). Dvojné číslo však nevyjadrovalo len párovú existenciu, ale všetky csoby a veci v dvojici.²

V najstaršom slovanskom spisovnom jazyku v starosloviene čine sa duál zachovával dôsledne, a to nielen tam, kde bol v gréckom origináli staroslovienskeho prekladu Písma, ale aj tam, kde podľa zmyslu mal byť.³

¹ Porov. V. B I a n á r, *Kategória množného čísla*, Jazykovedný sborník IV, 1950, str. 89.

² Porov. A. I e s k i e n, *Grammatik der albulgarischen Sprache*, 2. a 3. vyd., Heidelberg 1919, str. 105. — O. H u j e r, *Praslovanské tvarosloví*, část I. Praslovanské skloňování. Výťah pořídil PhC Jos. M. Kořínek. Praha 1920/21, str. 7 a *Úvod do dějin jazyka českého*, III. vyd. Praha 1946, str. 80. — J. G e b a u e r, *Historická mluvnice jazyka českého*. Díl IV. K vydání upravil František Trávníček. V Praze nákladem České akademie věd a umění 1929, str. 98. — M. W e i n g a r t, *Rukověť jazyka staroslověnského*, Praha 1938, I. díl, str. 132—133.

³ Pozri A. B e l i é, *K dvojstvennomu číslu v staroslavianskomъ*, Sanktpeterburg, 1899, str. 23.

Duál v slovanských jazykoch postupne zanikal. Podnes sa najlepšie zachoval v slovinčine a v lužickej srbčine. Formálne zvyšky duálových tvarov, pravda, vo funkcii plurálu sa zachovali vo všetkých slovanských jazykoch.⁴

V jazykovedných prácach sa často hovorí o duáli len ako o gramatickej kategórii, ktorá v niektorých indoeurópskych jazykoch bola a väčšinou zanikla. Ďalej sa sleduje zanikanie tejto gramatickej kategórie v starých písomnostiach a skúmajú sa formálne zvyšky tejto kategórie v súčasných spisovných jazykoch i v nárečiach, ale príčiny zanikania duálu ako samostatného prvku gramatickej kategórie čísla sa obyčajne neriešia.

Lucien Tesnière, autor podrobnej štúdie o duáli v slovinčine,⁵ uvádza Meilletov názor, že zánik duálu súvisí s rozvojom civilizácie, ale stavia proti nemu námietku, že „je nápadným anachronizmom vidieť inteligentný a civilizovaný národ používať až do samotného XX. storočia kategóriu, ktorá je známkou oneskorenej civilizácie“.⁶ Sám Tesnière však nepodáva svoj názor na príčiny zániku duálu, pretože „v lingvistike je nebezpečné opustiť pevnú oblasť ‚ako‘, aby sme sa priblížili do nebezpečnej oblasti ‚prečo‘. Každý pokus pochopiť pohnútky zanikania duálu v slovinčine by vyžadoval predbežnú syntaktickú štúdiu o používaní tejto kategórie. To však treba ešte urobiť.“⁷

S. P. Obnorskij vo svojich štúdiách o dejinách ruského spisovného jazyka dotýka sa otázky duálu na viacerých miestach,⁸ ale len zo stránky morfolologickej. Otázku duálu podrobnejšie študuje V. I. Borkovskij, skúmajúc syntax staroruských pamiatok.⁹ V osobitnej kapitole o dvojnom čísle¹⁰ zaoberá sa však len dokladmi na dvojné číslo v staroruských písomných pamiatkach a postupným zanikaním tejto gramatickej kategórie, ale príčiny zanikania duálu nerieši. Táto otázka sa nerieši ani v historickej gramatike P. J. Černycha, hoci sa v nej o duáli hovorí dosť obsérne.¹¹

Príčiny zániku duálu správne naznačil už J. Gebauer: „Prvotne užívalo se duálu všude, kde býti měl; č a s e m s e m y š l e n í m ě n í,

⁴ O duáli v slovanských jazykoch písal A. Belić, *O dvojini u slovenskim jezici*, Beograd, Srpska kraljevska akademija, 1932.

⁵ *Les formes du duel en slovène*, I, II, Paris 1925.

⁶ Tamže, I, str. IX.

⁷ Tamže, I, str. 425.

⁸ *Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka staršego perioda*. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva 1946, str. 17, 39—40, 92, 149.

⁹ *Sintaksis drevnerusskich gramot*. Izdaniye Evovskogo gosudarstvennogo universiteta, 1949.

¹⁰ Tamže, *Dvojsvennoje čislo*, str. 43—57.

¹¹ *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Kratkij očerk*. Posobije dla pedagogičeskich i učitel'skich institutov. Moskva, Učpedgiz 1952, str. 143—147.

stirá se rozdiel medzi duálom a plurálom a výraz čísla množného dostáva zároveň platnosť pro číslo dvojné. Tím výraz pro duál byl učiněn zbytečný, zaniká víc a více, až zanikl skoro docela.“¹² (Podčiarkla K. H.) Gebauer však podrobnejšie neosvetľuje príčiny zániku dvojného čísla.

Presnejšie interpretuje zánik duálu najnovšia sovietska jazykoveda, ktorá hovorí o príčinách odumretia duálu v ruskom jazyku, že „nemožno nájsť spoločenské zmeny, ktoré by boli príslušnými ekvivalentmi zániku morfolologickej kategórie dvojného čísla; dvojný čísla ako kategória konkrétnejšia ustúpilo množnému číslu. V tejto jazykovej zmene sa teda odrazila všeobecná tendencia vyvíjajúceho sa myslenia od konkrétneho k abstraktnému“.¹³ Podrobnejšie to vysvetľuje L. P. Jakubinskij: „... pojem množnosti samotnej je vysoká abstrakcia. Jej vývin v myslení a v jazyku predchádza obdobie konkrétnej množnosti, t. j. dvojnosti, trojnosti, štvornosti a pod. V súvislosti s rastom radu abstrahovaných čísel, ktorý u mnohých primitívnych národov neprevyšuje tri, štyri, vyvíja sa aj samotný pojem ‚mnoho‘ ako protiklad k ‚jednému‘; zprvu jeden bolo v protiklade k *dva, tri, štyri* . . . V dôsledku ustavičného rozširovania počtu známych čísel stáva sa nemožným zachovať osobitné formy pre každý druh množnosti. Pôvodný systém konkrétnej množnosti stáva sa ťažkopádnym a zbytočným, a preto zaniká.“¹⁴ Zjednodušenie gramatickej kategórie čísla je teda jazykovou zmenou, ktorej pôvod nemožno hľadať vo vonkajších spoločenských podmienkach, ale vo vývine ľudského myslenia.

Z konštatovania, že substitúcia duálu plurálom je dôsledkom vývinu ľudského myslenia od konkrétnejšieho k abstraktnejšiemu, neslobodno však robiť ani marristické ani rasistické závery v tom zmysle, že existencia duálu alebo iných kategórií nižšej plurality v jazyku je známkou zmeraveného vývinového štádia alebo biľagom rasovej menejcennosti. Treba si totiž uvedomiť, že „vývin rozličných stránok jazyka prebieha nerovnomerne: tempo vývinu hláskoslovie, gramatickej stavby, základného slovného fondu a slovnej zásoby nie sú ani zďaleka rovnaké. Z toho vyplýva, že v danom stave jazyka popri najnovších faktoch držia sa ešte najstaršie zjavy“.¹⁵

Pod týmto zorným uhlom bude potom pochopiteľnejšie aj zachovanie duálu v slovinčine a v lužickej srbčine. Je zaujímavé, že sa dvojný čísla zachovalo práve v tých dvoch slovanských jazykoch, ktoré podliehali

¹² J. Gebauer, c. d. IV, str. 98.

¹³ A. S. Čikobava, *Vvedenije v jazykoznanije*, časť I, Moskva 1952, str. 83.

¹⁴ *Istorija drevnerusskogo jazyka*, Gosudarstvennoje učebno-pedagogičeskoje izdatelstvo Ministerstva prosvěščenija RSFSR, Moskva 1953.

¹⁵ A. S. Čikobava, c. d. str. 89.

najsilnejšiemu vplyvu neslovanského susedstva. Zachovanie duálu práve v týchto dvoch slovanských jazykoch môže byť príkladom, ako sa jazyk stabilitou gramatickej stavby bráni pred nebezpečenstvom jazykovej asimilácie.¹⁶

Do osvetlenia problematiky zanikania duálu chceli by sme tu vniesť ešte jeden nový moment. V jazykovej zmene substitúcie duálu plurálom odráža sa nielen abstrahovanejšie ľudské myslenie, ale aj celková vývinová tendencia mnohých jazykov zjednodušiť na jednej strane morfológický systém jazyka a na druhej strane spresniť syntax jazyka.¹⁷

Zánik čísel nižšej plurality súvisí teda jednak so všeobecnou tendenciou ľudského myslenia od konkrétneho k abstraktnému, jednak s celkovou vývinovou tendenciou mnohých jazykov zjednodušiť morfológický systém v prospech rozvíjajúcej sa syntaxe. Zachovanie čísel nižšej plurality v súčasných jazykoch je dôsledok nerovnomerného jazykového vývinu, prípadne aj ďalších mimojazykových činiteľov.

Našou úlohou tu však nie je vyriešiť príčiny zániku duálu. Kladieme si skromnejšiu úlohu. V tomto príspevku o duáli v Žilinskej knihe¹⁸ chceme na jazykovom materiáli zápisov z rokov 1451—1561 v knihe mesta Žiliny poukázať na používanie dvojného čísla v druhej polovici XV. storočia a v prvej polovici XVI. storočia v češtine, používanej vo funkcii spisovného jazyka v zápisoch mesta Žiliny. Na základe tvaroslovného a syntaktického rozboru duálových dokladov v žilinských zápisoch ako aj analýzy substitúovania duálu plurálom, zriedka i singulárom, chceme vniesť ďalšie svetielko do otázky postupného zanikania tohto prvku gramatickej kategórie čísla v starej češtine.

V staročeských textoch sa duál zachováva pomerne dosť dobre. Jeho zánik spadá najmä do XVI. storočia.¹⁹ Duál zaniká postupne. V Husových spisoch z počiatku XV. storočia sa duál zachováva pravidelne, ešte tak ako v XIV. storočí.²⁰ V Žilinskej knihe, pamiatke menej literárneho charakteru, možno pozorovať už ďalšiu etapu odumierania duálu.

¹⁶ Porovnaj iný obdobný príklad u Č i k o b a v u, c. d. str. 88.

¹⁷ O tejto jazykovej tendencii, pravda, nie v súvislosti so zánikom duálu, ale ako o výsledku zovšeobecnenia jazykových výskumov hovorí aj Č i k o b a v a v cit. diele na str. 82.

¹⁸ Vydal ju Václav Chaloupecký, *Knihy žilinská*. Prameny Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, sv. 5, Bratislava 1934. — Chaloupecký transkriboval Žilinskú knihu fonetickou metódou. Hoci sa pri tom dopustil určitých chýb, predsa sme pri jazykovom rozbere tejto pamiatky museli používať materiál v jeho prepise, pretože sme nemali poruke originál listín. Ďalej pri citovaní dokladov zo Žilinskej knihy uvádzame číslo listiny a rok napísania listiny podľa vydania Chaloupeckého. Indexovým číslom pri čísle listiny označujeme počet výskytu.

¹⁹ Pozri J. G e b a u e r, c. d. III, 2. časť, str. 1.

²⁰ Pozri K. N o v á k, *O duale ve spisech Husových*, LFil. XX, 1893, str. 181.

V Žilinskej knihe máme tieto doklady na duál:

P o d s t a t n é m e n á :

a) mužského rodu:

o-kmene: gen. dvú boženíkú 42/1453

akuz. ty dva stavy 67/1464, oba dva stávky 87/1481

dva stoly 99/1494, susedy 114/1518

n-kmene: akuz. syny 51/1455

substantivizované adjektívum *zlatý*:

akuz. dva zlatá 68/1466, 90/1482, 95/1492, 107/1507, 114/1518

b) ženského rodu

a-kmene: nom. obě dvě straně 89₂/1482, obě straně 102₃/1501, dvě konvě
107/1507

gen. z obojů stranů 56/1459, z obem stranů 62/1462, z obů stranů
97/1493

dat. k svýma rukama 84/1479

akuz. v ruce v našu 38/1451, na cuzé ruce 96/1493

inštr. mezi rukama svýma 72/1468, se dvěma svýma dievkoma
84/1479

ia-kmene: akuz. za dvě neděli 50/1454

lok. v tých dvú nedělú 50/1454

i-kmene: nom. oči 60/1460

dat. k očima 60/1460

akuz. na oči 64/1463

c) stredného rodu: nedoložené

P r í d a v n é m e n á : nedoložené

Z á m e n á :

privlastňovacie: dat. k svýma rukama 84/1479

akuz. v ruce v našu 38/1451

inštr. mezi rukama svýma 72/1468, se dvěma svýma dievkoma
84/1479

Č í s l o v k y :

a) základné:

dva, dvě

nom. oba dva 88/1481

obě dvě straně 89₂/1482

gen. dvú boženíkú 42/1453

akuz. dva zlatá 68/1466, 90/1482, 95/1492, 107/1507, 114/1518, dva
stoly 69/1494, dva stávky 87/1481, II koně 89/1482, koně dva
114/1518, dvě konvě cínové 107/1507, za dvě neděli 50/1454

lok. v tých dvú nedělú 50/1454

inštr. dvema lidmi 116/1561, se dvěma svýma dievkoma 84/1479

oba, obě

nom. oba dva 88/1481

obě dvě straně 89₂/1482

gen. z obů stranů 97/1493, z obem stranů 62/1462

akuz. oba dva stávky 87/1481

obe ty strany 92/1488

b) druhové: obojí

gen. z obojů stranů 56/1459

S l o v e s á :

Imperatív: 1. osoba učinva 73/1469

Minulý čas: 1. osoba abychva dokonala 75/1469

Kondicionál přít. 3. osoba (by) sešla 88/1481

Ako vidno z uvedeného prehľadu duálových tvarov v Žilinskej knihe, najviac dokladov na duál je pri podstatnom mene (30). Okrem vokatívu sú doklady na všetky pády (pravda, nie všetkých kmeňov).

Duálové tvary podstatných mien mužského rodu sú doložené 6-krát (5-krát akuzatív duálu *o*-kmeňov a jeden *u*-kmeňový akuzatív duálu).

Akuzatív duálu *o*-kmeňov v Žilinskej knihe má analogickú koncovku *-y* podľa *u*-kmeňov. Táto analógia *u*-kmeňového nom.—akuz. duálu pri *o*-kmeňových substantívach bola v starej češtine veľmi častá. Tieto akuzatívy duálu sú však formálne totožné s akuzatívami plurálu. Len zriedka, najmä v novších textoch, používala sa v nom.-akuz. duálu *o*-kmeňov pôvodná koncovka *-a*.²¹

Najviac dokladov na duálové tvary podstatných mien máme pri podstatných menách ženského rodu.²² Sú doložené 19-krát. Máme doklady na nominatív, genitív, datív, akuzatív a inštrumentál *a*-kmeňov, akuzatív a lokál *ia*-kmeňov a nominatív, datív, akuzatív *i*-kmeňov.

Väčšina duálových tvarov podstatných mien ženského rodu je utvorená pravidelne.

Je však neisté, či v spojení „dvě konvě“ (107/1507) je podstatné meno v duáli, pretože toto podstatné meno pôvodne patrilo k *u*-kmeňom, a len neskôr prešlo k *a*-kmeňom.

Inštrumentál duálu popri *a*-kmeňovej koncovke *-ama* („rukama“ 72/1468) má v Žilinskej knihe aj koncovku *-oma* („dievkoma“ 84/1479) analogicky podľa *o*-kmeňov.

Nominatív—akuzatív duálu „oči“ (60/1460, 64/1463), ktorý sa hodnotí ako *i*-kmeňový duál ženského rodu, je svojím pôvodom starý konsonan-

²¹ Porov. J. G e b a u e r, c. d. III, I. časť, str. 45.

²² Duál podstatných mien ženského rodu je najstabilnejší aj v staroruských pamiatkach z novgorodskej, dvinskej a polockej oblasti. Porov. V. I. B o r k o v s k i j, c. d. str. 43 n.

tický duál. K tomuto základnému tvaru sa pripájajú ostatné pádové koncovky,²³ teda aj datív „k očima“ (60/1460).

Duál podstatných mien stredného rodu nie je doložený.

Substantivizované adjektívum mužského rodu „zlatý“ zachováva adjektívne skloňovanie. Je doložené 5-krát, len v akuzative duálu.

Duál prídavných mien inak nie je doložený.

Doložené tvary privlastňovacieho zámena „svoj“ a „náš“ (datív, akuzatív, inštrumentál 2-krát) sú utvorené pravidelne. Viac dokladov na duál zámen niet.

Duálové tvary základnej číslovky „dva, dvě“ sú doložené 19-krát, číslovky „oba, obě“ 7-krát. Okrem genitívu duálu „z obem stranú“ (62/1462), ktorý je zrejším vyšnutím z väzby, sú tvorené pravidelne. Z čísloviek druhových je doložený len genitív duálu „obojú“ (56/1459).

Pri slovese máme len tri doklady na duál: dva na 1. osobu a jeden na 3. osobu. 1. osoba duálu má koncovku *-va* (učinva 73/1469, abychva dokonala 75/1469), ktorá sa objavuje už aj v najstarších českých textoch. Je utvorená pod vplyvom duálu „dva dobra...“²⁴ V 3. osobe duálu je pomocné sloveso v zmeravenom tvare „by“.

Syntaktické využitie duálu v Žilinskej knihe.

Na základe uvedených duálových tvarov, ktoré sú v zápisoch Žilinskej knihy, nemožno robiť závery o výskyte a funkcii duálu ako súčasti gramatickej kategórie čísla. Treba nám preto podrobnejšie osvetliť okolnosti, za akých sa tieto duálové tvary vyskytujú v syntagmách. Ďalej treba poukázať aj na to, že za tých istých podmienok, v ktorých sa používajú duálové tvary, sú veľmi časté prípady substituovania duálu plurálom, zriedka aj singulárom. Až po rozbere syntaktického využitia, prípadne nevyužitia duálu v Žilinskej knihe, môžeme sa pokúsiť určiť životnosť alebo neživotnosť tejto kategórie.

Duál sa používal:

1. Na vyjadrenie párových orgánov ľudského tela, presnejšie na vyjadrenie jednej dvojice týchto orgánov. Viac párov týchto orgánov ľudského tela sa pôvodne označovalo plurálom. Ale už v staroslovienčine sa duál začal používať aj na označenie viacerých párových dvojíc ľudského tela.²⁵

Duál v pôvodnej funkcii, t. j. na vyjadrenie jednej dvojice párových

²³ Porov. M. Weingart, c. d. I, str. 164.

²⁴ Porov. J. Gebauer, c. d. III, 2. časť, str. 14 a F. Trávníček, c. d. str. 377.

²⁵ Pozri A. Belić, *K dvojstvennomu číslu v staroslavianskom ž.*, str. 4 n., a J. Gebauer, c. d. IV, str. 98 n.

orgánov ľudského tela, máme v Žilinskej knihe 3-krát: „... že jest Human zeznal před Lorinczem *oči k očima*“ 60/1460 a „A tak již psaný Wladarz ten duom *k svýma rukama* přijal...“ 84/1479.

Duálové tvary podstatných mien označujúcich párové orgány ľudského tela používajú sa v plurálovej funkcii, t. j. na označenie niekoľkých dvojíc, v štyroch dokladoch: „... ona jest nám dala *v ruce v našu moc*“ 38/1451, „Martin chtěl to zboží prodati a *na cuzé ruce* pustiti“ 96/1493, „A nejposlednejší peníze... mají *mezi rukama svýma* držeti“ 72/1468, „a to sú jeho dietkám *na oči* namétali“ 64/1463. Duál sa tu používa v ustálených slovných spojeniach. Tieto staré duálové tvary sa podnes používajú v češtine vo funkcii množného čísla na označenie párových orgánov ľudského tela.²⁶

2. Po číslovke *dva, oba* (tzv. zložený duál).²⁷

Okrem uvedených sedem dokladov duálu podstatných mien označujúcich párové orgány ľudského tela a akuzatívu duálu „*syny*“ a „*susedy*“ (51/1455 a 114/1518) všetky ostatné doklady výskytu duálových tvarov podstatných mien (21) sú po číslovkách „*dva, oba, oboji*“.

Po číslovke „*oba dva*“ vo funkcii podmetu je jeden doklad aj na prísudkové sloveso v duáli: „*Pakli (by) oba dva sešla* s toho sveta“ 88/1481 a jeden doklad je aj na prisvojovacie zámeno v duáli po číslovke „*dva*“: „*se dvěma svýma dievkoma*“ 84/1479.

3. Po dvoch menách v jednotnom čísle.²⁸

Hoci v takých prípadoch v staroslovienčine býva pravidelne duál²⁹, v Žilinskej knihe sú len dva neisté doklady na duál po takom spojení (tvary akuzatívu duálu a akuzatívu plurálu *o*-kmeňov a *u*-kmeňov sú formálne totožné): „*že by Jacob Mlinar sestřence své Janeka a Ondržege, syny Hlawatovy... odbyl*“ 51/1455 a „... *susedy* naše Laczka Rassowskeho, Sstephana Dluhosse, kteřížto...“ 114/1518.

4. Anaforický, t. j. keď z kontextu vyplýva, že ide o dvojicu.³⁰

Doklady na anaforický duál máme len pri slovese (2-krát): „... *protož učinva mezi sebú dokonání*“ 73/1469 a „... *protož abychva spolu* na jeden konec dokonala“ 75/1469.

Zanikanie duálu v Žilinskej knihe.

Okrem výskytu duálových tvarov v Žilinskej knihe treba si povšimnúť otázku duálu aj zo záporného hľadiska, t. j. nedostatok duálu v tých prí-

²⁶ Pozri F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, Praha 1951, II, str. 164.

²⁷ Pozri J. Gebauer, c. d. IV, 102 n.

²⁸ Tamže, IV, str. 106.

²⁹ Pozri A. Belić, c. d. str. 23 n.

³⁰ Pozri A. Belić, c. d. str. 23–25.

padoch, kde by duál mal byť, ale miesto neho je plurál, zriedkavejšie singulár. Na základe porovnania výskytu duálových tvarov a nahradzovania očakávaných duálových foriem plurálovými, prípadne singulárovými pokúsime sa utvoriť obraz o životnosti tejto gramatickej kategórie v Žilinskej knihe.

1. Na označenie párových orgánov ľudského tela sa v Žilinskej knihe vždy používajú tvary duálu. Na plurál týchto podstatných mien niet dokladov. Plurál týchto podstatných mien sa nepoužíva ani na označenie viacerých dvojíc párových orgánov ľudského tela, ako to bolo pôvodne napr. v staroslovienčine,³¹ ani na označenie jedného páru i viacerých párov, ako je to v dôsledku vývinu v súčasnej slovenčine. Duál týchto podstatných mien preberá funkciu plurálu. Tak je to aj v súčasnej češtine.³²

2. Po číslovkách *dva, oba* je podstatné meno v Žilinskej knihe väčšinou v duáli, prísudkové sloveso len raz; zámeno okrem prisvojovacieho je dôsledne v pluráli.

Podstatné meno je v duáli 21-krát, v pluráli 7-krát (v gen. „s obojích *stran*“ 91/1485, v akuz. „*dva kone*“ 48/1454, „II *koně*“ 89/1482, „*koně dva*“ 114/1518, „*obe ty strany*“ 92/1488, „*dvoje nohavice*“ 116/1485, inštr. „*dvema lidmi*“ 116/151), v singulári 1-krát (gen. „s oboji *strany*“ 91/1485).

O zanikani duálu ako gramatickej kategórie svedčí aj úplný nedostatok duálových foriem všetkých zámen okrem prisvojovacích. Zámená nie sú ani v tzv. zloženom duáli po číslovkách *dva, oba*, kde sa tvary dvojného čísla najdlhšie držia. Napríklad: „*Ti dva sú tak vyznali*“ 42/1453, „*a v tých dvú nedělú*“ 50/1454, „*a dal im také ty dva stavy*“ 67/1464, „*a ti dva ... byli sú sešli a zemřeli*“ 70/1468.

Po podmete s číslovkou *dva, oba* je prísudkové sloveso okrem spomenutého jediného tvaru vždy v pluráli (14-krát). Napr.: „*A v tom obě straně chodili na porazenie ... na tom obě straně jsou přestali ... a oni se obě straně jeden druhého ... odprosili*“ ... 102/1501. Číselnú kongruenciu podmetu a prísudku podrobnejšie preberieme ďalej.

3. Po dvoch menách v jednotnom čísle mala by byť duálová kongruencia.³³ V takom spojení v Žilinskej knihe sú však len dva sporné doklady na podstatné meno v duáli, ktorý je zároveň aj formou plurálu. Na druhej strane je v takom spojení 11 dokladov podstatných mien v pluráli aj s plurálovou kongruenciou určujúcich členov prídavných mien, ukazovacích a prisvojovacích zámen: „*z jedenem[i] měšťiny*

³¹ Pozri A. Belić, c. d. str. 4 n.

³² Pozri F. Trávníček, c. d. II, str. 164.

³³ Pozri J. Gebauer, c. d. IV, str. 106.

z Warzyna z Dyurom a z Krlem“ 64/1463, „Hrehorzewi s Warzina a Ondrzeni Durancwi, *švagróm svým*“ 113/1517, „A pakli by *ty sirotly* a *sestry* jeho Hedwiga a Agosse zemřeli“ 76/1469, „*sestrám svým vlastniem*, jménem Hedwize a Agossey“ 76/1469 „a *sestry* jeho, mény Agussa a Barbora“ 65/1463, „Katherzina a Gedruda, *sestry vlastní*“ 89/1482, „na místě *sester* jeho, totiž Katerziny a Gedrudy“ 89/1482, „v osobě *sestr* jeho, totiž Katerziny a Gedrudy“ 89/1482, „*svými sestrami*, s paní Zuzanu a s paní Barboru“ 109/1509.

Podobne je plurál miesto duálu aj pri zámene: „A to jě *nám* svrchupsaným Michalcwy Prehalcwy a Matisowoy Seweczowoy svedomo“ 42/1453, „Tedy rada optala *jich*, najprv Jana Komarze a dcery její Hedwiky spoluem“ 77/1470, „Janek a Ondrzeni *sami* sú vyznali“ 51/1455.

Po tomto konštatovaní plurálovej kongruencie po dvoch menách v jednotnom čísle zdá sa nám veľmi pravdepodobným, že aj v dvoch uvedených prípadoch formálnej duálovej kongruencie (51/1455 a 114/1518), kde akuzatívy duálu a plurálu sú v dôsledku synkretizmu pádov totožné, nejde o duálové tvary, ale o tvary plurálové. Toto tvrdenie podopiera nielen viac ako päťnásobná prevaha plurálových tvarov v takomto spojení (dve mená v jedn. čísle), ale aj sústavné substituovanie duálu plurálom v týchto listinách (v listine 51/1455 je plurál miesto duálu pri slovese 3-krát, pri podstatnom mene 1-krát, pri prídavnom mene 1-krát, zámene 1-krát; v listine 114/1518 pri slovese 10-krát, pri podstatnom mene 4-krát, pri prídavnom mene 2-krát, pri zámene 2-krát; duál je len raz v ustálenom spojení „dva zlatá“).

Sloveso v duáli ako prísudok k vienasobnému podmetu (a + b) nie je doložené. Býva v pluráli alebo zriedkavejšie v singulári (o tom podrobnejšie ďalej).

4. Uviedli sme už, že anaforické použitie duálu máme doložené len 2-krát, a to pri slovese. Inokedy je vždy plurál. Preto zhode prísudku s podmetom chceme venovať pozornosť osobitne. Poukážeme tu len na nepoužívanie anaforického duálu pri ostatných častiach reči.

Podstatné meno je v takom spojení vždy v pluráli a nie v duáli. Napr.: „Mat. Orzisko udělal poručěnství *mezi syny svými* a . . . Item Janowi, synu svému, porúčím roli vyšní a Jakobowi, synu svému, též seděni; . . . aby se *synové* rozdělili . . . aby jí *synové* vydali společně . . .“ 114/1548, „peníze . . . kteréž on jest vzal i *švagrové* jeho“ (t. j. Hrehor a Ondrej Duran) 113/1517.

Podobne aj zámená sa používajú v pluráli: „Tedy rada optala *jich*, najprv Jana Komarze a dcery její Hedwiky spoluem . . . Tehdy *oni* vyznali sú . . . Prvé i po druhé ptali sú a *oni* vždy vyznali . . .“ 77/1470, „že se paní Dorotha z Marřinem, z bratrem jěj, dobrovolne *sami mezi sebou* zmluvili“

56/1459, „Jakub Orzisko postavil jest před námi opatrné a víry hodné súsedy *naše* Laczka Rassowskeho, Sstephana Dluhosse, *kteřížto* znali jsú . . .“ 114/1518.

5. Ďalej si povšimneme číselnú kongruenciu členov determinatívnej syntagmy.

Keď je podstatné meno v duáli, určujúce ho privlastňovacie zámeno je vždy v duáli (4 doklady): „k *svýma* rukama“ 84/1479, „v ruce *v našu*“ 38/1451, „mezi rukama *svýma*“ 72/1468, „se dvěma *svýma* dievkoma“ 84/1479, ale určujúce ukazovacie zámeno a prídavné meno sú vždy v pluráli (2 + 1 doklad): „*ty* dva stavy“ 67/1464, „v *tých* dvú nedělú“ 50/1454 a „na *cuzé* ruce“ 96/1493.

Plurálová kongruencia k duálovému tvaru je len v uvedených dvoch prípadoch (51/1455 a 114/1518), kde tvary podstatného mena v akuzative duálu sú formálne totožné s akuzatívom plurálu (*syny, súsedy*), čo umožňuje túto kongruenciu v pluráli a zároveň svedčí aj o plurálovom ponímaní tvarov podstatných mien.

6. Medzi podmetom a prísudkom okrem iného musí byť aj číselná kongruencia. Táto je pri dvojnóm čísle v Žilinskej knihe značne porušená. Zachováva sa iba v troch dokladoch.

Kongruencia „*I*-ového participia“ s logickým podmetom v dvojici sa však zachováva dlhšie akó kongruencia s pomocným slovesom, ktoré tvorí súčiastku zložených časov.

Tak máme doklad na to, že v minulom čase je tvar významového slovesa v duáli, ale pomocné sloveso je v pluráli: „A oni ti tře boženici o Swabowu řeč a o Wrtekowy [řekli], že *sú* ty peníze pánu *vydala*“ 43/1453.

V inom doklade: „Tu jest již menovaný Matieg Cowacz a zvláště Barbora, manželka jeho. vyznala, že . . .“ (67/1464) pomocné sloveso je v singulári pod vplyvom nasledujúceho gramatického podmetu v singulári, sloveso významové má tvar „*vyznala*“, ktorý možno vysvetľovať buď ako duálový tvar v dôsledku logického podmetu v duáli (podmet je viacnásobný), buď ako singulárový tvar pod vplyvom zdôraznenej druhej časti viacnásobného podmetu v ženskom rode.

V Žilinskej knihe sú duálové slovesné tvary v štádiu zániku. Svedectvom odumierania dvojného čísla je nedostatok číselnej kongruencie prísudku s podmetom.

Duál pri slovese odumiera rýchlejšie ako pri podstatnom mene. Vidno to aj z porovnania výskytu duálových tvarov po číslovkách *dva, oba* pri podstatnom mene (pozri vyššie) a pri slovese. Kým podstatné meno bolo po týchto číslovkách v prevažnej väčšine v dvojnóm čísle, pri slovese okrem uvedeného citátu (88/1481) niet viac dokladov na duál ani v tom prípade, keď podmetom sú číslovky *dva, oba*, či už samostatne alebo v spojení

s podstatným menom v duáli. Skutočnosť, že prísudkové sloveso je 14-krát v množnom čísle (1-krát v 42/1453, 4-krát v 70/1468, 3-krát v 75/1469, 3-krát v 89/1480, 3-krát v 102/1501), a len jediný raz v dvojnóm čísle, hoci podmet s číslovkou *dva, oba* a s podstatným menom v duáli vyžaduje kongruenciu i v čísle, jasne svedčí o odumieraní duálu pri slovese.

Obraz o postupnom zaníkaní duálu môžeme si dokresliť aj na základe kongruencie prísudku s podmetom v tých prípadoch, keď je podmet viacnásobný ($a+b$) alebo keď je podmetom skrátaná zlučovacia syntagma (a s b). V prvom prípade mala by byť kongruencia len v duáli, v druhom prípade popri duáli môže byť aj singulár.

Keď je podmet viacnásobný ($a+b$), v Žilinskej knihe niet dokladov na prísudkový tvar v duáli. Sloveso je pravidelne v pluráli (42-krát), zriedkavo v singulári (2-krát). Napr.: „Thomass a syn jeho Gal *pověděli řkúce*: že my teď *dali jsme a dáváme . . .*“ 76/1469, „kterak [léta] buožieho 1503 v pondelí den svatého Jakuba a Philipa *stala se jest* smlúva a zrovnánie mezi . . .“ 103/1503.

Keď je podmetom skrátaná zlučovacia syntagma (a s b), prísudok môže byť v jednotnom alebo v dvojnóm čísle. V Žilinskej knihe niet dokladov na kongruenciu v duáli, len na kongruenciu v singulári (12-krát) a kongruenciu v pluráli (8-krát). Napr.: „ . . . vyznávame, kterak *přistúpil jest* před naši plnú radu Mathey, syn Kolarow, z vedomú svú manželkú Barbarú, *žádal i prosil jest* nás . . .“ 99/1494, „že *přistúpiv* před nás slovútny panoše Martin s Petrowecz, spoluměščenín náš, i s panie Vrssulu z Zawatky, manželkú svú, i *dali a položili jsú* před námi Sscephanowy Kardossowy . . . svó j dluh, kterýž . . . *jsú* dlužni *byli*“ 81/1475. V druhom doklade je kongruencia v singulári zamenená kongruenciou v pluráli na základe zhody s logickým podmetom (vidno, že dvojnosc sa neponíma ako samostatná súčiastka gramatickej kategórie čísla).

Keď viacnásobný podmet (alebo jeho časť) je ďalej rozvitý zlučovacou syntagmou (schéma $a+b$ s $c+d$ alebo a s $b+c$ s d), býva singulár (4-krát) alebo plurál (4-krát). Podobne ako v súčasnej slovenčine je vo všetkých dokladoch singulár vtedy, keď prísudok je pred podmetom a plurál vtedy, keď prísudok nasleduje až za podmetom. Napr.: „že *jest* *přišel* před nás Nycolaus Polak z jedné strany a z druhé strany céra jeho jménem Dorota a synem svým, jménem Martynem . . .“ 42/1453, „A potom opět Mistr Jan a Sstephan Gardoss s pomocí dobrých lidí, . . ., jménem Ywaniss Propheta, Mathuss Dyak, Jeronim Chrapko, Mistr Andreas, jich *sú pojednali* takto“ 91/1485.

Je zaujímavé, že práve vo vetách so zamlčaným podmetom $a+b$ býva prísudok v duáli (dva z troch duálových slovesných tvarov sú práve vo vetách so zamlčaným podmetom). No práve v tej istej listine (75/1469),

v ktorej je duálový slovesný tvar vo vete so zamlčaným podmetom („... . pro- tož *abychva* spolu na jeden koniec *dokonala*, aby . . .“), v nasledujúcej vete s tým istým zamlčaným duálovým podmetom je už tvar slovesný v pluráli: „A tak že *jsú* spolu *dokonalí* dobrovoľne s voboji strany“. Toto striedavé po- užívanie duálu a plurálu za tých istých okolností v tej istej listine tým istým pisárom je ďalším dôkazom o postupnom odumieraní duálu ako samo- statnej gramatickej kategórie. Vo všetkých ostatných vetách so zamlča- ným logickým podmetom v duáli je pravidelne plurálový tvar (12-krát), napr.: „Tedy rada optala jich, najprv Jana Komarze a dcery její Hedwiky spoluem . . . Tehdy oni *vyznali jsú* . . . a oni vždy *vyznali* . . .“ 77/1470.

Participiálne slovesné tvary nezachovávajú duál. Bývajú, podobne ako určité slovesá, namiesto duálu v pluráli alebo v singulári. Možno tu však pozorovať tendenciu utvoriť nesklonné prechodníkové tvary, spoločné pre všetky rody, a to prechodník prítomný na *-c* (tri doklady) a prechodník minulý na *-vši* (jeden doklad). Napr.: „A tak sú spoluem bydlili Mistr Jan a Stephan Gardoss, spoluem se krásně *uházejíc* s obojích stran“ 91/1485, „... . známo činimy tiemto psaním, kerak opatrný Mertuss Polacowicz, náš měšťénin božený, z jedné strany, a etná paní Dorotha Kozakowa z Trnczyna, sestra jeho, z druhé strany, před naši plnú radu *přistúpiovši*, jest již psaný Mertuss Dorotie Cozakowieg, sestře svéj, sto zlatých . . . položil“ 57/1460. V tomto doklade participium má tvar nominativu singu- láru ženského rodu. Nejde tu len o vplyv druhej časti viacnásobného pod- metu, ktorá je v ženskom rode, ale o celkovú vývinovú tendenciu utvoriť jednotný prechodníkový tvar na *-vši*, ktorý nevyjadruje ani kategóriu čísla, ani kategóriu rodu.³⁴

Inokedy zasa prídavia formálne inklinujú k prídavným menám. Kate- góriu dvojného čísla, pravda, nezachovávajú, podobne ako prídavné mená. Napr.: „Co jest ubožčik Blazek a Zandr ukradel, *budúci* úřednici moji, . . . že byl bratr tvój nebožčik Blazek i nebožčik Zandr, bratři tvój, *budúci* hajptmany u mne . . .“ 43/1453.

Záver

Záverom môžeme teda konštatovať, že duál v Žilinskej knihe je kate- góriou odumierajúcou, ba v porovnaní s inými staročeskými pamiatkami, možno povedať, silne odumierajúcou.³⁵

³⁴ Rozborom participií v Žilinskej knihe sa podrobnejšie zaoberám vo svojej dizertačnej práci *Systém slovesa v Žilinskej knihe*.

³⁵ Karel N o v á k v štúdií „*O dualé ve spisech Husových*“, LFil. XX, 1893, str. 161—181 v závere konštatuje: „Dual vyskytuje se kdekoli býti má, až na malé výjimky. Příklady je hojnost . . . Dual v přísudku je doložen i tehdy, není-li podmět vyjádřen tvarem dualovým, nýbrž členy dvema se spojkou a (otec a syn). Odchylek

1. Najviac dokladov na duál v Žilinskej knihe je p r i p o d s t a t n o m m e n e, a to predovšetkým v spojeniach s číslovkami a v slovách označujúcich párové orgány ľudského tela; pravda, i tu sa namiesto zloženého duálu po číslovke *dva, oba* začínajú používať plurálové tvary a duálové tvary podstatných mien označujúcich párové orgány ľudského tela sa používajú aj vo funkcii plurálu.

2. Duál p r í d a v n ý c h m i e n n i e j e d o l o ž e n ý. Adjektívne duálové tvary má substantivizované adjektívum *zlatý* v spojení *dva zlatá*.

3. Z o z á m e n zachovávajú dvojné číslo len privlastňovacie zámená, ale len v kongruencii s podstatným menom v duáli, a nie s podstatným menom v nenáležitom pluráli. Ostatné zámená sú v pluráli namiesto duálu.

4. P r i s l o v e s e sú len tri doklady na duál a dva doklady na čiastočný duál v zložených časoch (významové sloveso je v duáli, pomocné sloveso v singulári alebo v pluráli). Duál sa nahrádza plurálom, zriedka singulárom.

5. Zaniká aj p o u ž í v a n i e t z v. z l o ž e n é h o d u á l u, a to pri podstatnom mene len čiastočne, pri slovese vo veľkej väčšine dokladov.

6. Duál sa prestáva používať aj p o d v o c h m e n á c h v j e d n o t n o m č í s l e, a to tak pri podstatnom mene (len dve zdantlivé a formálne výnimky), ako aj pri slovese.

7. A n a f o r i c k é p o u ž í v a n i e d u á l u tiež zaniká. Sú len dva doklady na anaforický duál, a to pri slovese.

8. Nieť náležitej d u á l o v e j k o n g r u e n c i e medzi určujúcimi a určenými členmi determinatívnej syntagmy (kongruuje len prisvojovacie zámeno) a medzi podmetom a prísudkom vo vetnej syntagme (okrem troch výnimiek).

II. Minulý čas v Žilinskej knihe

V staršom vývinovom období slovanské jazyky majú o niekoľko časov viac ako teraz. Slovančina mala na vyjadrenie minulosti aorist a imperfektum a iba neskôr aj zložené minulé časy perfektum a pluskvamperfektum. Vo vývine slovanských jazykov pôvodné minulé časy aorist a imperfektum ustúpili zloženým minulým časom perfektu a pluskvamperfektu. Aorist a imperfektum sa podnes zachovali v srbčine, chorvátčine, macedónčine, bulharčine a lužickej srbčine. Formálne zvyšky týchto časov sa zachovali aj v ostatných slovanských jazykoch.

---

tvaroslovných není, mimo analogické: dva sluhy (podle chlapy) ... Odchylek syntaktických (plural za dual) je hojně, nejvíce při zájmenech osobních a při relat. jenž; pak při slovese. Značná jich část se vyskytuje teprve v opisech pozdějších a v tiscích. Srovnáme-li stav dualu ve staré češtině vůbec s dualem ve spisech Husových, nenalzáme ani v pravděle a poměrné hojnosti a rozmanitosti dokladů ani v poměrné hojnosti a rozmanitosti odchylek rozdílu“ (str. 181).

V starej češtine jednoduché minulé časy sú na ústupe už od XIII. až XIV. storočia. Už z XV. storočia máme texty, v ktorých zložené časy sú častejšie ako jednoduché, i texty, v ktorých sú väčšinou len zložené minulé časy. Jednoduché minulé časy sa začínajú pociťovať ako archaizmus a používať nesprávne. Posledné doklady na aorist a imperfektum v starej češtine sú z druhej polovice XVI. storočia.³⁶

V tomto príspevku o minulom čase v Žilinskej knihe chceme si povšimnúť, akým spôsobom sa v zápisoch mesta Žiliny v druhej polovici XV. a v prvej polovici XVI. storočia vyjadroval minulý dej, či sa na vyjadrenie minulého deja používali aj jednoduché minulé časy aorist a imperfektum a v akom rozsahu sa používali na vyjadrenie minulého deja zložené minulé časy perfektum a pluskvamperfektum.

Aorist a imperfektum

Hoci v staročeských pamiatkach v XV., ba i v XVI. storočí býva ešte aorist a imperfektum, v Žilinskej knihe už na ne niet dokladov. Zachovali sa len zvyšky aoristu slovesa *byl*, pravda, vo funkcii pomocného slovesa pri kondicionáli prítomnom a minulom:

1. os. sg. <i>bych</i>, napr. 50/1454 <i>abych</i>, napr. 94/1489 2. os. sg. nedoložená 3. os. sg. <i>by</i>, napr. 70/1468 <i>bych</i>, 51/1455	1. os. du. <i>abychva</i>, 75/1469 2. os. du. nedoložená 3. os. du. <i>by</i> 88/1481 1. os. pl. <i>bychom</i>, napr. 94/1489 <i>abychom</i>, napr. 99/1494 <i>bychme</i>, 50/1454 <i>abychme</i>, napr. 51/1455 2. os. pl. <i>byšte</i>, 70/1468 3. os. pl. <i>by</i>, napr. 51/1455

Tieto tvary sú tvorené zväčša pravidelne. V 1. osobe singuláru je vždy tvar *bych* alebo *abych* (spolu 5 dokladov). Napr.: „a rád *bych* také, aby . . .“ 50/1454, „*abych* já nebo žena má živi bychom mohli býti podlé vás“ 94/1489.

2. osoba singuláru ani 2. osoba duálu nie sú doložené.

V 3. osobe singuláru (66 dokladov), v 3. osobe duálu (1 doklad) a v 3. osobe plurálu (7 dokladov) je vždy pravidelný tvar *by*. Napr.: „že *by* Jacub Mlinar svrchu řečený Michalka, sestřence svého, také odbyl . . .“ 51/1455, „Pakli [*by*] oba dva sešla s toho světa“ 88/1481, „vyznali sú, že *by* jich byli prosili Iwanisko, Ondrey a Jacub Mlinar 51/1455. — Len raz výnimočne je v 3. osobe singuláru tvar *bych*, ako býva v 1. osobe singu-

³⁶ Pozri J. Gebauer, c. d. III, 2, str. 62—66. F. Trávníček, Historická mluvnice československá, Praha 1935, str. 383.

láru: „že *bych* jich Jacub, ujec jich odbyl“ 51/1455. Koncové *-ch* je tu vplyvom asimilácie na diaľku.

Na 1. osobu duálu je len jeden doklad *abychva*: „*abychva* spolu na jeden koniec dokonala“ 75/1469.

V 1. osobe plurálu býva spravidla *bychom* (6-krát), napr.: „*abych* já nebo žena má živi *bychom* mohli býti podlé vás“ 94/1489; 2-krát je *abychom* napr.: „*abychom* diely mezi jím a sirot uboščíka Dure Krepezika, svých vnukov, přeslyšeli . . .“ 99/1494; raz je *bychme*: „že *bychme* jemu dali den na porazenie k svéj nevěště 50/1454; 2-krát *abychme*, napr.: „*abychme* to bez obecní vuole učinili“ 83/1478.

Na 2. osobu plurálu je len jeden doklad, a to *byšle*: „*aby* vaše milost ty jisté stavy ráčili *byšle* mi prodati“ 70/1468. Spoluhláska *-š-* tu vznikla analogicky podľa koncovky imperfekta *-šle* < *šele*.³⁷

Ako vidno z uvedeného prehľadu aoristových tvarov v Žilinskej knihe, aorist úplne zanikol. Zvyšky aoristových tvarov slovesa *byl* nepoužívajú sa vo svojej pôvodnej funkcii, ale len ako pomocné sloveso pri kondicionáli.

Jednoduché minulé časy, aorist a imperfektum, už v Žilinskej knihe nie sú. Nahrádzajú ich opisné minulé časy: perfektum a pluskvamperfektum.

Perfektum a pluskvamperfektum

Popri jednoduchých slovesných tvaroch sú vo všetkých indoeurópskych jazykoch aj opisné slovesné tvary. Skladajú sa zo slovesného tvaru menného (infinitív, participium, supinum), ktorý je nositeľom významu, a pomocného slovesa, ktoré vyjadruje gramatické kategórie osoby, čísla, času a spôsobu, pričom spojenie oboch členov zloženého času môže byť voľné, ako napr. v slovenčine *chválil som*, alebo tesné (kompozitum), napr. lat. *laudaveram*.

Aj v slovančine sa slovesný dej vyjadroval nielen synteticky, ale aj analyticky. V historickom vývine väčšina slovanských jazykov jednoduché formy minulého času ustúpili zloženým. Tak je to aj v Žilinskej knihe, kde sú už len opisné tvary minulého času: perfektum a pluskvamperfektum.

Perfektum a pluskvamperfektum sú analytickým vyjadrením deja v minulosti trvajúceho alebo dokončeného. Tvoria sa voľným spojením pomocného slovesa *byl* a l-ového participia významového slovesa. Pomocné sloveso vyjadruje osobu, číslo a spôsob, rod osoby je vyjadrený na participiu, ktoré kongruuje s pomocným slovesom v čísle. Formálny rozdiel medzi

³⁷ V starej češtine aj iné koncovky imperfekta, napr. koncovka 3. osoby plurálu, prechádzali do aoristu. (Pozri napr. J. Gebauer, c. d. III, 2, str. 46—47 a F. Trávníček, c. d. str. 383.)

Vzájomné analogické vplyvy konoviek aoristu a imperfekta poznáme aj z iných slovanských jazykov, napr. z ruštiny. (Pozri napr. P. J. Černych, c. d. str. 224.)

perfektom a pluskvamperfektom je v tom, že perfektom sa tvorí pomocným slovesom v indikative prézenta, kým pluskvamperfektum pomocným slovesom v indikative perfekta.

Z morfológického hľadiska je dôležité pripomenúť, že v tretej osobe pomocné sloveso zaniká. V Žilinskej knihe v tretej osobe singuláru je vyše polovice dokladov bez pomocného slovesa (296 bez pomocného slovesa, 288 s pomocným slovesom), v tretej osobe plurálu je o niečo viac dokladov s pomocným slovesom (86 bez pomocného slovesa a 128 s pomocným slovesom). V predminulom čase je stav obdobný. V tretej osobe sing. je 14 dokladov bez pomocného slovesa, 11 s pomocným slovesom. V tretej osobe plur. sú 3 doklady s pomocným slovesom, 2 doklady bez pomocného slovesa.

Tvary pomocného slovesa pri minulom a predminulom čase sú rozmanité. V 1. osobe singuláru býva *jsem* (2 doklady), napr.: „žet *jsem* já z očizny . . . nic nevzal“ 75/1469, alebo *sem* (7-krát), napr.: „a tých *sem* pánu dal“ 43/1453.

Na 2. osobu singuláru sú len tri doklady; raz je *jsi*: „že *jsi* ty jakžto člověk dobrý vedlé našej dobřej vuoli ten duom, kterýmž není vládněš, kúpivše, přijel a požíval“ 98/1494 a dvakrát *-s (-z)*: „rozehnals mi nekolnástero dobytyka osmninástero, a toz mi všitko ukřadel“ 43/1453.

V 3. osobe singuláru (609 dokladov) sú tieto tvary: *jest*, napr.: „a dal *jest* nám Polak summu peněz LXVII zlatých“ 38/1451; *jěst*, napr.: „a vuon ješče sa při dobrěj pameti, zesval *jěst* dobřých lidí“ 92/1488; *je*, napr.: „za to *je* on utrpěl i pokánie přijal“ 52/1457 a *jě*, napr.: „Tehda *jě* dával vinu Swabowy Jakssowy o LXX zlatých“ 47/1454.

V 1. osobe plurálu (65 dokladov) je ešte väčšia rozmanitosť tvarov: *jsme*, napr.: „my rada shueru psaná takto *jsme* povolili“ 98/1494; *sme*, napr.: „prišli *sme* od svéj nevesty“ 38/1451; zriedka aj *jsmě*, napr.: „A my pro pevnost a jistotu věcí v knihy naše *jsmě* kázali“ 92/1488; *jesme*, napr.: „že *jesme* učinili úplnú úmlovu“ 38/1451 a *smy*, napr.: „že *smy* byli šli do Prziewize na jarmerk“ 49/1454.

Na 2. osobu plurálu je len jeden doklad, a to *ste*: „ukradli *ste*“ 48/1454.

V 3. osobe plurálu (219 dokladov) sú tvary *jsú*, napr.: „že přistúpili *jsú* před naši plnú radu opatrní muži“ 73/1469; *sú*, napr.: „i pozvali Petrasse také vůči i řekli *sú*“ 43/1453; zriedka aj *jsau*, napr.: „páni mešťiané a úřad s nimi *jsau* milostive naložili 117/1561.

Duálové tvary nie sú doložené.

Pri zložených minulých časoch má významové sloveso tvar tzv. *l*-ového prídastia, ktoré sa tvorí od infinitívneho kmeňa príponami *-l*, *-la*, *-lo*, *-li*. a to: 1. priamo, napr.: *vznesl* 70/1468, *kladl* 60/1460, *mohla* 91/1485, *řekla* 50₃/1454, *mohlo* 70/1468, *nalezlo* 63/1462, *vedli* 87/1481, *platili* 114/1518 a pod.; 2. pomocou vkladného *-e-*, napr.: *nemohel* 116/1561, *nařekel* 116/1561, *rekel* 38/1451, *ukřadel* 43/1453, *přiliskel* 47/1454, *tahel* 43/1453, *nevladel*

104/1505, 110₂/1511; 3. pomocou vkladného -o-, len jeden doklad: *pomohol* 38/1451. Je to zrejmy stredoslovakizmus.

V Žilinskej knihe je minulý čas zo všetkých slovesných časov najbohatšie doložený. Na perfektum máme 873 dokladov, na pluskvamperfektum 34 dokladov. Je to preto, že v skúmanej časti Žilinskej knihy sú zápisy o udalostiach v minulosti. Po zaniknutí aoristu stal sa hlavným rozprávacím časom opisný minulý čas — perfektum.

Výskyt tvarov minulého času je zrejmy z uvedenej tabuľky.³⁸

tr.	singulár			plurál			duál		
	1.os.	2.os.	3.os.	1.os.	2.os.	3.os.	1.os.	2.os.	3.os.
I.	1	1	121	6		38			
	7		123°	8°		14°			
			1 [•]	15 [•]		17 [•]			
			1 ^v						
			1 ^x						
spolu	8	1	247	29		69			
II.		1 [•]	6		1 [•]	3			
			9°			1 [•]			
			1 ^v						
spolu		1	16		1	4			
III.			15	1 ^v		5			
			30°			11°			
spolu			45	1		16			
IV.			87	2		35			
			68°	12 [•]		34°			
			2 [•]	1 ^x		8 [•]			
spolu			157	15		77			
V.			34	9		12			
			38°	9 [•]		13°			
			2 [•]			3 [•]			
			1 ^x						
spolu			75	18		28			
VI.			4	1		2			
			6°			1°			
spolu			10	1		3			

³⁸ Obyčajným číslom (napr. 3) označujeme počet dokladov s tvarmi *jsem, jsi, jest, jsme, jste, jsú*. Číslom s bodkou (napr. 3[•]) označujeme doklady s tvarmi *sem, si, je, sme, ste, sú*. Číslom s x (napr. 3^x) označujeme doklady s *jěst, jesme*. Číslom s y (napr. 3^y) označujeme doklady so *smý*. Číslom s nulou (napr. 3°) označujeme doklady bez pomocného slovesa. Číslom s v (napr. 3^v) označujeme doklady s jě. Rozdelenie na šesť slovesných tried uvádzame podľa Gebauera.

tr.	singulár			plurál			duál		
	1.os.	2.os.	3.os.	1.os.	2.os.	3.os.	1.os.	2.os.	3.os.
atem.	1		12 22°			4 13°			
spolu	1		34			17			
	2	1	279	18		99			
	7	1	296°	8°		86°			
			5·	36·		29·			
			2 ^x	1 ^x					
			2 ^v	1 ^v					
spolu	9	2	584	64		214			

Z celkového počtu dokladov (873) najviac je na 3. osobu singuláru (584) a na 3. osobu plurálu (214). Vyplýva to z administratívnoprávneho charakteru žilinských zápisov. Preto aj na ostatné osoby je oveľa menej dokladov, a prirodzene, na 2. osobu je ich najmenej. Dokladov na duál pri perfektoch niet.

Pluskvamperfektum je v Žilinskej knihe oveľa zriedkavejšie ako perfektoch. Sú naň tieto doklady:

tr.	singulár			plurál			duál		
	1.os.	2.os.	3.os.	1.os.	2.os.	3.os.	1.os.	2.os.	3.os.
I.			8 9°	1 ^v		1 1° 2·			
spolu			17	1		4			
II. a III. nedoložené									
IV.			2 2°						
spolu			4						
V.			1 3°			1°			
spolu			4						
VI. a atem. nedoložené									
			11 14°	1 ^v		1 2° 2·			
spolu			25	1		5			

Z uvedenej tabuľky vidno, že na predminulý čas máme len 31 dokladov. Z toho najviac na 3. osobu singuláru (25) a na 3. osobu plurálu (5). Z tých istých príčin ako pri perfektoch ani tu na ostatné osoby niet dokladov (na 2. osobu singuláru a plurálu) alebo je ich len veľmi málo (jeden doklad na 1. osobu plurálu). Duál nie je doložený.

Využitie perfekta a pluskvamperfekta

Základnou funkciou perfekta je vyjadrovať dej v minulosti trvajúci alebo výsledok deja v minulosti skončeného. Tento významový rozdiel sa vystihuje vidovými protikladmi. Napríklad: „že jakož jest Demeterz neboščik a Dorotea, žena jeho, *meli sú* na mlýnech na meských L. zlatých“ 42/1453, „My . . . vyznávame všem vóbec, kerak *jest* v některé časy byl zde mezi námi v Ziline uboščik Zander hauptmanem“ 48/1454, „Tehdy Martha u vedení *jest sěděla* a na řetězi ji *vodili*“ 102/1451 alebo „že *přišli jsú* před nás Peter Fruľych z Belsska a Peter Fywegher také z Belssa“ 38/1451, „vtom tam *umřel*“ 43/1451, „Item *jest* to *udělal*, že *jest* v našem městě slofěřovi měšec *oltrhl*, po druhé *jest* Zlatnykowy ženu *odlúdil*; to *jest* nám všem k hanbě *udělal*“ 59/1460.

Niekedy však perfektom nedokonavého slovesa môže vyjadrovať dej v minulosti dokončený. Napríklad: „A v tom *jest šla* do Slieska“ 50/1454, t. j. odišla, „když to dědictví *jest placeno*“ 88/1481, t. j. zaplacené.

Výnimočne býva to aj naopak, teda dej v minulosti trvajúci je vyjadrený slovesom dokonavým. Je to v listine 52/1457, kde je opis svedectva mesta Krupiny o zachovalosti Michala Súkenníka: „potcivú pannu pojal, keráže sě *jest* tak potcivě *zachovala*, dřeve niš ju byl pojal.“

Pluskvamperfektum, ako to aj samotné pomenovanie naznačuje, vyjadruje minulý dej, ktorý sa stal pred iným minulým dejom. Nie je to však jeho jediná funkcia, len jeho pôvodná funkcia.

Aj v Žilinskej knihe sú doklady na pluskvamperfektum, ktorým sa vyslovuje minulý dej, predchádzajúci iný minulý dej. Napríklad: „A v tom *jest umřel* a před tím než umřel, *dal byl* chovat Mikolassowy Beznosowy LXX. zlatých . . .“ 43/1453, „a postavili jsú před nás svědomí dobré lidi, spolusúsedy naše, jménem Thomass Niemecz, který *byl kúpil* to dědictví a očiznu již jmenované Barbory“ 88/1481.

Pred niekoľkými rokmi sa na stránkach Slovenskej reči viedla polemika o predminulom čase v slovenčine. Podnetom k tejto diskusii bola Horeckého recenzia *Gramatiky slovenského jazyka* od J. Orlovského a A. A. Aranya.³⁹ Orlovský v polemickom príspevku „Predminulý čas v slovenčine“⁴⁰ množstvom dokladov podopiera svoju tézu o existencii predmi-

³⁹ Nová práca III, 57—62.

⁴⁰ Slovenská reč, 1947/1948, XIII, str. 223—227.

nulého času v slovenčine. Horecký v odpovedi Orlovskému⁴¹ uvádza doterajšie delenie časov v spisovnej slovenčine v novších slovenských gramatikách a názory autorov týchto gramatik na predminulý čas. Ďalej rozoberá Orlovského doklady predminulého času a zisťuje „že popri možnosti vyjadriť predčasnosť jedného slovesného deja pred iným slovesným dejom v minulosti pomocou predminulého času je v slovenčine možnosť vyjadriť tým istým gramatickým časom aj predčasnosť pred prítomným dejom, aj súčasnosť s iným minulým dejom, ba dokonca aj následnosť po inom deji minulom“.⁴² Na tieto rozličné funkcie predminulého času v nárečiach poukázal už aj J. Stanislav.⁴³

Pozorovanie Horeckého o predminulom čase v súčasnom slovenskom spisovnom jazyku možno podprieť aj dokladmi zo Žilinskej knihy.

Predovšetkým poukážeme na to, že predminulý dej sa nie vždy vyjadruje pluskvamperfektom, ale vyjadruje sa aj perfektom. Napr.: „Tehdy *pozvali* Wrtek a Sswab Swecz tři boženikov . . . i řekli sú . . .“ 43/1453. Hoci je dej prvej vety predčasný, predsa je tu perfektom. V predchádzajúcich riadkoch tej istej listiny je obdobný prípad: „A když Petrass, bratr jeho, *zvedel*, že jest *umřel*, tehda zahel v jeho i v ubožtika Blasska zbožie.“ V tomto súvetí všetky minulé deje sú vyjadrené perfektom, hoci sa nestali zároveň. Dej prvej vety predchádza pred dejom tretej vety, dej druhej vety sa stal pred dejom prvej vety. To, že dej druhej vety je v minulom a nie predminulom čase, možno si čiastočne vysvetliť tým, že zložený minulý čas pôvodne vyjadroval stav prítomný, ktorý je výsledkom deja v minulosti. Teda „jest umrel“ znamená „jest mrtev“. Táto významová nuansa zloženého minulého času sa však postupne stráca, pretože zložený minulý čas preberá aj funkciu odumretého aoristu. Práve preto, že zložený minulý čas stráca v období Žilinskej knihy túto svoju pôvodnú funkciu, ako aj preto, že sa v Žilinskej knihe na označenie deja, ktorý sa stal pred iným minulým dejom, veľmi často používa perfektom, nemožno tvrdiť, že v druhej vete je minulý čas vo svojej pôvodnej funkcii. Časové odstupňovanie dejov prvej a tretej vety je zrejmé zo stavby súvetia, v ktorom dej vety časovej, uvedenej spojkou „když“, sa uskutočňuje pred dejom vety hlavnej.

Na vyjadrenie časového odstupňovania dvoch alebo viacerých minulých dejov sa namiesto pluskvamperfekta často používajú príslovky času. Napríklad: „Tehdy, *když jest* nebožtik Mikulass Nosko *umřel*, *potom* Martin Massar *opatroval jest až i* Osanna, manželka nebožtika Mikulasse, *pojala a šla* za muž za Jana“ 75/1469. Namiesto „*když jest . . . umřel*“ malo by

⁴¹ K otázke gramatických časov v spisovnej slovenčine, SR 1947/1948, XIII, str. 261—268.

⁴² Tamže, str. 264.

⁴³ Liptovské nárečia, T. Sv. Martin, 1932, str. 446—447.

byť „když *jest byl . . . umřel*“. Hoci v oboch vetách je perfektum, časová postupnosť minulých dejov je zrejmä z prísloviak času.

Ako sa nevedomovala následnosť minulých časov, možno ilustrovať aj na uvedenom doklade z listiny 52/1457: „potcivú pannu *pojal*, ktoráže *sě jest* tak potcivě *zachovala*, dřevé niš ju *byl pojal*“. Predminulý dej je tu vyjadrený perfektom, a naopak, nasledujúci minulý dej pluskvamperfektom. Podľa následnosti časov malo by byť: „... ktoráže *sě jest byla* tak potcivě *chovala*, dřevé niš ju *jest pojal*“. Taká istá zámena minulých časov je aj v listine 102/1501: „že některého času *ukradli jsú* již jmenovanému Sstephanowi něco peněz a on to *byl řekl* na Martu, již jmenovaného Gregorze manželku“. Tieto doklady jasne svedčia o tom, že tvary pluskvamperfekta nevyjadrovali dosť zreteľne predminulosť slovesného deja, preto sa pluskvamperfektum mohlo používať aj na vyjadrenie minulého deja vôbec, konkrétne v citovaných posledných dvoch dokladoch na vyjadrenie deja, ktorý sa stal po inom minulom deji.

Pluskvamperfektum sa v Žilinskej knihe používa aj na vyjadrenie minulého deja, ktorý sa stal nie pred iným dejom minulým, ale pred prítomným dejom. Teda používa sa namiesto perfekta. Napríklad: „My Mikulass, fojt zilinsky, a starší Aaron. M. Ichior. Sstephan Banowsky, Mathuss Dyak, Ssimko Hrn, Stephanus Gardoss, Diuro Brodnansky, Bernath Kulka, Matieg Sukennik, Matieg Veliky, živi jsúce, ačkolvěk Matieg Mitachrast, Matieg Kowacz od brány *pomřeli byli*, vyznávame tímto písmem . . .“ 90/1482.

Pluskvamperfektum namiesto perfekta je aj v tomto doklade: „... vyznávamy tímto písmem, kterak když *jest byl pojal* sobě Mistr Jan spolu-měš. činín náš, manželku, kteráž prvé *byla jest* za Mikulassem Beznosym, a ta *jměla* jednu sirotu děvčeku svú, jmieniem Barboru“ 91/1485. Deje prvej a tretej vety sú súčasné, dej druhej vety predchádza pred dejom prvej vety. V prvej vete je pluskvamprefektum, v druhej a tretej vete je perfektum, hoci je náležité len v tretej vete, kým v druhej vete namiesto perfekta by malo byť pluskvamperfektum. V tomto doklade sa tvarom pluskvamperfekta iba podčiarkuje platnosť minulého deja.

Pluskvamperfektum sa štylisticky využíva na zdôraznenie minulého deja napríklad aj v tomto zápise: „že *jest* tomu na dvacet let neb viac, že *jest byl* nekterý dobrý člověk ménem Paul Sukennik mezz námi svú ženú, ménem Orssulu, z Humanowu dievkú, a měli sú dom mezi námi a v tém *jest* Paul Sukennik *byl umřel*. Po malým času Orssula, žena jeho, *byla šla* za muž za Segina“ 60/1460. V citovanom úryvku sú dva predminulé časy, ktoré však, ako je z vetnej súvislosti jasné, nevyjadrujú predčasnosť, ale len zdôrazňujú platnosť minulého deja. Podobne aj v doklade: „přidálo se, že *smy byli šli* do Przewize na jarmerk a tu *sú přišli* pred nás Michal Til

z jednej strany a z druhej strany Michl Kramar, zet jeho“ 49/1454. Predminulým časom sa tu len štylisticky vyzdvihuje jeden z troch súčasných minulých dejov.

Záverom môžeme zhrnúť, že v Žilinskej knihe perfektum a pluskvamperfektum sú len formálne odlišné. Ich funkcia je spoločná. Označujú dej v minulosti trvajúci alebo výsledok deja v minulosti skončeného. Pluskvamperfektum v Žilinskej knihe nie je len tradičný čas, ktorým sa vyjadruje minulý dej, predchádzajúci pred iným minulým dejom, ale vyjadruje sa ním minulý dej vôbec, i minulý dej súčasný s iným minulým dejom, i minulý dej, predchádzajúci pred prítomným dejom, ba dokonca aj minulý dej nasledujúci za iným minulým dejom. Na druhej strane sa perfektom vyjadruje aj dej, ktorý sa stal pred iným minulým dejom.

Záver

Sústava minulých časov je v Žilinskej knihe podobná dnešnej. Aorist a imperfektum už nie sú. Sú len formálne zvyšky aoristových tvarov pomocného slovesa *byť*, pravda, vo funkcii pomocného slovesa pri kondicionáli.

Minulý dej sa vyjadruje perfektom, zriedkavejšie pluskvamperfektom. Perfektum a pluskvamperfektum sú len formálne odlišné. Vyjadrujú dej v minulosti trvajúci alebo dokončený bez rozdielu na následnosť jednotlivých minulých dejov.

POSUDKY A REFERÁTY

KIRÁLY PÉTER: A KELETSZLOVÁK NYELVJÁRÁS NYOMTATOTT EMLÉKEI. Akadémiai Kiadó Budapest, 1953. Lektorok Kniezsa István, Arató Endre. Str. 296 + 12 príloh. Cena 70 Ft.

Kniha Petra Királya je prvým podrobným monografickým spracovaním východoslovenských tlačených pamiatok od najstarších čias (1750) až po dnešné dni.

Skladá sa z dvoch častí: z časti literárnohistorickej a jazykovednej. V prvej časti sa autor zaoberá počiatkami a ďalším vývinom východoslovenskej literatúry. Rozdeľuje ju podľa zemepisno-jazykového hľadiska do troch skupín: a) na zemplínsku, b) na báčanskú, c) na šarišsko-spišskú literatúru.

Úvodom podáva autor prehľad doterajších zpráw o zemplínskej literatúre. V súvislosti s vydaním piatich zemplínskych kníh (*Mali catechismus* 1750, *Svetoho Davida králya a proroka szto i pedzesätz Soltári* 1752, *Hlasz pobosnoho spéványa* 1752, *Radosztl seriza pobosnoho* 1758 a *Agenda ecclesiarum reformatorum* 1758) Király načrtáva aj historické pozadie vydania týchto kníh. Zisťuje, že okolo r. 1750 bolo na východnom Slovensku približne 8. 000—10. 000 kalvínov. Pre týchto boli určené spomenuté náboženské knihy. Mená autorov kníh nie sú vytlačené. Na základe zápisu Samuela Liszkayho Király zisťuje, že autorom Soltáru a Hlaszu je Andrej Spáczay, autorom Maleho catechismu, Radosztzi a Agendy bol Juraj Jessenius. Príčiny vydania týchto kníh boli podľa Királya 1. v utváraní národného povedomia slovenského meštianstva (východoslovenski kalvínski poddani sa dožadujú slovensky hovoriacej cirkevnej vrchnosti), 2. v ohrození cirkevnej kalvínskej moci a 3. v súvislosti s tým v spájaní sa kalvínskej šľachty a meštianstva („cívisek“) v boji proti Habsburgom (str. 62). Po formálnom popise kníh autor skúma pramene textov kníh a prichádza k záveru, že okrem neznámej predlohy niektorých modlitieb v Radosztzi väčšina prameňov týchto kníh je v maďarských prácach, len dve piesne a jedna modlitba mali českú predlohu.

Za druhú fázu zemplínskej literatúry pokladá Peter Király obdobie r. 1813—1824. V Šarišskom Potoku r. 1813 boli vydané dve knihy: *Kratieske uvedzenie k poznányu pravdi i povinnoszezi nabozsensztva kresztianského a lyebo k menssimu catechismusu pána Daniela Supervilla* a *Kratieske ucsenye potrebnejssich pravdi i povinnoszezi kresztianszkich pre drobnich dzetzi . . .* Király zisťuje, že autorom oboch kníh je farár Samuel Liszkay. V jeho redakcii r. 1824 vyšlo aj nové vydanie náboženských piesní z r. 1752: *Ku obelznej szluzsbe boszkej szporadane Pisnye Pobos'ne . . .* a *Pisnye zoszto i pedzesát zsálmoch szvateho Davida králya i proroka vibráne . . .*

Posledné obdobie zemplínskej písomnosti je podľa Királya v rokoch 1864—1923. R. 1864 vyšli v Šarišskom Potoku v redakcii Pavla Császára náboženské piesne z r. 1752 v novom vydaní: *Gú Obecznej szluzsbe boszkej szporadane Pisnye Pobozsne* a neskôr aj viacero náboženských kníh (str. 75—76).

Báčanskej literatúre Slovákov vysťahovaných v 18. storočí zo Zemplínskej a Abovskej stolice venuje Király len krátku zmienku. Podrobnejšie sa zaoberá šarišsko-spišskou literatúrou, a to osvetovou (predovšetkým učebnicovou), ďalej americkou žurnalistikou a literatúrou Slovenskej republiky rád.

V osobitnej kapitole hodnotí Király význam východoslovenskej literatúry. Prichádza k záveru, že päť zemplínskych kníh z r. 1750—1758, vydaných v Debrecíne,

nie je séria prvých slovenských jazykových pamiatok, ale sú to bezpochyby jazykové pamiatky slovenské, sú to prvé tlačené, dokonca typom antikva tlačené slovenské knihy (porov. str. 94). Konštatuje, že táto „literatúra . . . nesúvisela so slovenským meštianskym hnutím, ani nebola uvedomelým bojom Slovákov za utvorenie spoločného národného spisovného jazyka, ale mala predovšetkým uspokojiť náboženské potreby východoslovenských kalvínov. Hoci je to pokus o regionálny spisovný jazyk cirkevného významu, predsa organicky súvisi so slovenskou literatúrou“ (str. 100). Príčiny, prečo sa tento východoslovenský jazyk nestal celonárodným jazykom, Király vidí v tom, že sa utvoril na periférii slovenského národa, nemal náležitú hospodársku a kultúrnu bázu, nezapustil korene do hospodárskeho a spoločenského života celého slovenského národa, bol výlučne úzkeho cirkevného zamerania, a východoslovenské meštianstvo nebolo dosť silné, aby sa ho ujalo a ho pozdvihlo (str. 100).

Jazyk šarišsko-spišskej literatúry na rozdiel od jazyka zemplínskej literatúry nie je úzko regionálny a náboženský. Tlačia sa ním učebnice, osvetové publikácie a noviny. Vzniká o sto rokov neskôr ako zemplínsky. Badať na ňom silný vplyv Bernolákovej a Štúrovej spisovnej slovenčiny, najmä v pravopisnom systéme. Tento jazyk sa však neskôr stal nástrojom maďarských politických cieľov.

V druhej časti knihy sa Király zaoberá jazykom východoslovenských tlačených pamiatok. Úvodom podáva prehľad doterajšej literatúry o tejto otázke. V druhej kapitole rieši otázku českých prvkov v jazyku najstaršej tlačenej zemplínskej literatúry. Vyslovuje mienku, že „jazyk kníh z r. 1750—1758 nemožno hodnotiť ako slovákizovanú češtinu alebo bohemizujúcu slovenčinu, ale ako jazyk od vtedajšieho jazyka odlišný, kvalitatívne nový, slovenský, presnejšie východoslovenský“ (str. 119). Ďalej sa pokúša bližšie určiť tento východoslovenský jazyk. Na základe jazykového charakteru kníh z r. 1750—1758 a aj tej skutočnosti, že autori spomenutých kníh pôsobili dlhé roky na farách v Bánovciach nad Ondavou, v Malčiciach a v Milhostove (okres Michalovce), Király uzatvára, že jazykovým východiskom zemplínskych kalvinských kníh je nárečie stredozemplínskych obcí Bánovce n. O., Malčice a Milhostov. Spoločnou jazykovou charakteristikou týchto obcí sú hláskoslovné zmeny $t > c$, $dz > s$, $z > š$, $ž > i$, $ě > i$, $o > u$ (len v Bánovciach a v Malčiciach), v morfológií g. pl. na *-och* (v Bánovciach je čiastočne aj *-ox*), dat. a lok. sg. na *-of* (z pôv. *-ovi*), gen. a dat. sg. prídavných mien na *-oho*, *-omu* a minulý čas typu *pošvecil*. V 1. osobe sg. ind. prez. akt. je v Bánovciach a v Malčiciach *-u*, v Milhostove *-m*.

V ďalšej kapitole Király podáva charakteristiku nárečia Malčíc. Je to jeho rodná obec, v ktorej žil až do r. 1945, a preto jej nárečie dobre pozná. Aj podľa zbežnej kontroly niektorých nárečových javov v materiáli Atlasu slovenského jazyka sa zdá, že jeho údaje sú spoľahlivé. Nezvyklá je len jeho terminológia (napr. Praes perf., Coniunctivus praet. imperf., Conj. praet. perf. — správnejšie by bolo Praet., Cond. praes. a Cond. praet.). Syntax je spracovaná prísťučne. Napokon nájdeme aj niekoľko nárečových ukážok z hovorenej i písanej reči.

Najcennejšou kapitolou druhej časti knihy je jazykový rozbor zemplínskych kníh z r. 1750—1758. Király porovnáva jazyk týchto kníh so súčasným nárečovým stavom v spomenutých stredozemplínskych obciach a oddeľuje tie jazykové prvky, ktoré v nárečí týchto obcí nie sú. Pritom prizerá aj na ostatné východoslovenské nárečia a na starší stav v týchto nárečiach, ako aj na nárečie báčanských východoslovenských Slovákov. Ak sa niektorý jazykový jav v nárečí spomenutých stredozemplínskych obcí dnes nevyskytuje, ale je rozšírený napr. na severnom alebo severozápadnom východnom Slovensku, vysvetľuje to Király fluktuáciou obyvatel-

stva, ktorá nastala v strednom Zemplíne v prvej polovici 18. storočia po vyľudnení vojnami a morom. Tak si možno vysvetliť napr. niektoré ukrajinské jazykové prvky, hoci tie môžu súvisieť aj s osobou autora Andreja Spáczayho. České a západoslovenské jazykové prvky knih uvádza do spojitosti s autorom Jurajom Jesseniom (pochádzal zo západného Slovenska), stredoslovakizmy pochádzajú od spoluautora Štefana Szepessihó, rodom od Rimavskej Soboty.

Jazykový rozbor zemplínskych knih Király začína kapitolou o pravopise. Zisťuje, že tieto knihy sú písané podľa vzoru maďarského pravopisu, presnejšie podľa úzu debrecinskej tlačiarne, pravda, s určitým prispôbením hláskoslovným osobitnostiam východoslovenských nárečí. Zo samohláskových grafém je zaujímavá graféma *é*, ktorá je obyčajne v polohe, kde je v súčasných nárečiach *i* z pôv. *ě, ē* (napr. *hréčh, dobrém, chtoré*). Király vysvetľuje tento zjav miešaním *e*-ového a *i*-ového nárečia, no pripúšťa i možnosť, že zmena *ē > i* okolo r. 1750 ešte nebola v stredozemplínskych nárečiach zavŕšená. Király upozorňuje aj na vysvetlenie prof. Kniezsu, že *é* v týchto prípadoch označuje najskôr veľmi úzke *ě*, inklinujúce vo výslovnosti až k *i*.

Problematická je aj fonetická hodnota grafémy *ó* v tých prípadoch, kde nastala zmena *ó > u* v Bánovciach a Malčiciach. V knihách z r. 1750—1758 sa obyčajne píše *ó*, napr. *ból, premóh, sztanól, tvój*, a len zriedka krátke *e*. Király predpokladá, že zmena *o > u* prebiehala len okolo r. 1750 a že sa tu azda označuje prechodný zvuk medzi *ō* a *u*, akési úzke *ó*.

V zemplínskych tlačенých knihách sa na rozdiel od debrecinského tlačiarenského úzu používa aj diakritické znamienko [^], ktoré možno nájsť aj v maďarských tlačенých pamiatkach z 16.—18. storočia a ktoré sa často používalo v strednej a západnej Európe. V zemplínskych knihách obyčajne stojí nad samohláskami vzniknutými kontrakciou (napr. *tvá, má, szvá, vsechmúlzi*).

V označovaní spoluhlások je problém len pri označovaní sykaviek, pretože sa nepoužívajú osobitné znaky pre polomäkké sykavky *s, ž*. Pri interpretácii týchto sykaviek sa Király opiera o zemplínske knihy z r. 1813—1824 a o súčasný nárečový stav v Bánovciach, Malčiciach a v Milhostove.

V knihách z r. 1750—1758 sa fonetický pravopisný systém uplatňuje v označovaní mäkkosti *d, t, ň, l, s, z* pred *ě, i* a v jednotnom označovaní etymologicky dvojakého *i, y*. Foneticky sa zapisuje aj výslovnosť dvojhlasok, napr. *séjsztlz* (MC 5, 16, 17, 20) *szlavjá* (SvD 18) a čiastočne aj znelostná asimilácia, napr. *Boszkoho* (MC 3), *Otkely* (MC 3), ale častejšie sa v tomto prípade uplatňuje etymologický pravopis, napr. *od . . . lyudzskéj* (MC 5), *Lyubtze* (SvD 67).

V kapitole o historickom hláskosloví Király zisťuje, že za *o, ō* sú striednice *o, e, i* vo všetkých piatich knihách, napr. *hréchom* (MC 3), *na usitok* (MC 14); *Oltetz* (MC 1, 2, 3), *dzeny* (MC 4, 7, 19), *distz* (SvD 326), za nosovku *ę*, býva v krátkej slabike *e*, v dlhej slabike *a, ja*, napr. *pametz* (MC 9), *dzekujtze* (H 7), *Prisaha* (MC 15), v *pjátéj* (H 125). Na dispalatalizáciu *e > a* je len niekoľko dokladov v slovách, v ktorých je táto dispalatalizácia vo východoslovenských nárečiach aj dnes, napr. *tzali* (H 14, 71, 74), *vetsár* (SvD 219, 249, 317). V skupinách *łrt, łlt, łrtl, łll* sú tie isté zmeny ako dnes v nárečiach obcí Bánovce, Malčice a Milhostov, napr. *smertz* (MC 7) *štvarće* (MC 15), *pólnye* (MC 16), *dláhi* (MC 21), *Krev* (MC 14). Za skupiny *ort-, oll-* je pravidelne vždy *rot-, lot-*, napr. *zrozumél* (H 108), *rozkazi* (H 109). Za skupiny *łrt-, łll-* je *trat, tlat*, napr. *drahém* (SvD 141), *hlasz* (H 109), ale *u chlopszkich nóh* (SvD 351) ako v súčasnom nárečí. Zo spoluhláskových zmien sa dôsledne uplatňuje zmena *ł, d' > c, dz*, dokonca čiastočne aj v slovách prevzatých z češtiny, napr. *Trelzi nyeprátzel* (H 91), *sedzmi dzeny* (MC 20, 21, 24). Treba podotknúť, že až na dve výnimky

sa v knihách dôsledne píše *ch*. Zdvojené spoluhlásky sa označujú len zriedka, zväčša len *am*, kde vznikli asimiláciou pri výslovnosti, napr. *vissé* (MC 16), *Ottza* (MC 8).

V kapitole o morfológii Király rozoberá tvaroslovné zvláštnosti zemplínskych kníh. Z tvaroslovných osobitností zemplínskych kníh treba spomenúť koncovku dat.-lok. sg. *-oj*, ktorá je dnes rozšírená v stredozemplínskych nárečiach. V skúmaných knihách z r. 1750—1758 je táto koncovka popri pôvodných koncovkách pri substantívach mužského a čiastočne aj stredného rodu, napr. *Bohu . . . Vikupitzelyoj a szlvoritzyloj* (H 111, 112), *bidloj* (SvD 191). Nárečová koncovka lok. sg. *-u* pôvodných *bjó*-kmeňov a *jo*-kmeňov je čiastočne aj v skúmaných knihách, napr. *u . . . serdzu* (H 8), *v . . . pokoju* (H 85).

Tvary lok. sg. na *-e* so zmenou $k > c$: *u biltze, vszvěj rutze, o lásztze* (H 29, 92, 118) Király pokladá za tvary „českého pôvodu“ (cseh eredetű, str. 203). Pri interpretácii týchto tvarov však možno vychádzať z domáceho nárečového stavu. Tieto tvary sú rozšírené takmer na celom území východného Slovenska a čiastočne aj na strednom Slovensku (napr. v Turci). Zo zbežného nahliadnutia do materiálu Atlasu slovenského jazyka vysvitá, že tvary typu *na ruce* sú v Šarišskej a Abovskej stolici častejšie ako novotvary *na ruke* (v niektorých obciach týchto stolíc sú aj tvary *na ruki* podľa *ia*-kmeňov). V Zemplínskej stolici sú najčastejšie tvary *na rukoj*. Pravda, sú doklady aj na tvar *na ruce*, a to zo všetkých okresov okrem okresu Humenné, konkrétne z týchto obcí okresu Michalovec: Budkovce, Bracovce, Dúbravka, Falkušovce, Hatalov, Slavkovce, Sliepkovce a Vinná. Z okresov Stropkov, Vranov a Humenné sú doložené aj tvary *na ruke*, z okresu Trebišov aj tvary *na ruki*. V Užskej stolici sú tvary *na ruce* i *na rukoj*. Už aj tieto stručné fakty zo súčasných východoslovenských nárečí a najmä tá skutočnosť, že z obcí Falkušovce a Dúbravka, ktoré ležia medzi Malčicami a Bánovcami, máme doklady *na ruce*, svedčia o domacom pôvode tvarov *u biltze, vszvěj rutze, o lásztze*.

V inštr. sr. *bjó*-kmeňov je v kalvínskych knihách obyčajne pôvodná koncovka *-óm* (fonet. *-im*), zriedkavejšie *-im*, a len raz *-om*, napr. *Pomislyenyém* (MC 3), *premenyenyém* (MC 24), *rozlévanyim* (H 55), *děkoványim* (H 118), *z potzesenyom* (H 39). Preto Király predpokladá, že súčasná nárečová koncovka *-om* pri pôv. *bjó*-kmeňoch je novšieho pôvodu.

Genitív plurálu podstatných mien všetkých rodov je dnes v Malčiciach a v Milhostove zakončený na *-och*, v Bánovciach na *-oy*. V knihách z r. 1750—1758 vyskytuje sa koncovka *-och* len v Agende. Koncovka *-ov* býva aj pri podstatných menách ženského rodu, ale častejšie sú pôvodné genitívy bez koncovky. Dat. pl. má spravidla koncovku *-om*, len v niekoľkých prípadoch majú podstatné mená ženského rodu pôvodnú koncovku *-am*. Podobne aj v lok. pl. je pri niekoľkých podstatných menách ženského rodu zachovaná pôvodná koncovka *-ach*, ináč býva *-och*.

Z tvaroslovia prídavného mena je zaujímavý predovšetkým nom. a ak. sg. a pl., kde okrem nom. sg. ženského rodu je dnes v Malčiciach a Milhostove vždy *-i*, v Bánovciach čiastočne aj *-e*. V knihách z r. 1750—1758 býva koncovka *-é* (čit. *ě*, prípadne *i*), *-i* je len v niekoľkých dokladoch. Király to vysvetľuje tým, že zmena $\bar{e} > -i$ v tom čase ešte len prebiehala. Koncovka gen.—akuz. a dat. *-oho, -omu* je v knihách z r. 1750—1758 všeobecná, popri nej je doložená aj koncovka *-eho, -emu* (len v Radosztzi a v Agende) a zriedkavo aj koncovka *-iho, -imu*. V lok. sg. je v dnešných stredozemplínskych nárečiach *-im*, v zemplínskych knihách *-ém* (čit. *-ém azda* aj *-im*) a čiastočne aj *-im* (len v niekoľkých dokladoch v Agende). Podľa Királyja ide v tomto prípade o miešanie dvoch nárečových typov.

Z nářečových zámenných tvarov treba pripomenúť privlastňovacie zámená s koncovkou *-o* (nom. sg. str. r. a pl. všetkých rodov).

Ako znak domáceho nářečového stavu hodnotí Király aj 1. osobu sg. ind. prez. s koncovkami *-u* i *-m*. Dnes je v Bánovciach a Malčiciach vždy *-u* (okrem atematických sloviess a sloviess V. triedy), v Milhostove všade *-m*.

Prihláskoslovnom a tvaroslovnom rozbere zemplínskych kníh z r. 1750—1758 Király si všima aj sporadicky roztrúsené vplyvy českého jazyka. V hláskoslovi je to v niekoľkých prevzatých slovách striednica $e < \bar{o}$ (napr. *nyedosziatek* R 60), $a < \bar{e}$ (napr. *jaziki* H 77, 80, 132), nedostatok zmeny $t, \bar{d} > c, dz$ (napr. *szpaszitelnu* R 6, *od Gyábla* H 62), nedostatok zmeny $s > \bar{s}$ (napr. *szpaszitzelnej* A 8), a častejšie neoznačovanie mäkkého *l'* (napr. *szpravodlivá* A 5, 10, *velebnosztz* R 5). V tvaroslovi je to nepatrný počet dokladov na české pádové koncovky pri podstatnom mene (napr. dat. pl. na *-em, -um, -im*), pri prídavnom mene (len zriedkavo gen. a dat. sg. na *-iho, -imu*, nom. ak. sg. a pl. na *-é*), pri zámene (len zriedka nom. sg. a pl. na *-e, -i*, dosť často kontrahované tvary) a pri slovese (prechodníky a infinitív na *-ei*).

Kapitola o syntaxi je pomerne stručná. Autor tu upozorňuje na niektoré vplyvy maďarskej syntaxe, na používanie niektorých predložiek podľa poľskej syntaxe a na stupňovanie prídavných mien pomocou slova *het* (napr. *Het lyepsi jeszt* SvD 286).

V slovnej zásobe pamiatky je pomerne veľa slov prevzatých z češtiny, čo súvisí s nedostačujúcou náboženskou nářečovou terminológiou. Niekoľko lexikálnych prvkov je aj zo stredoslovenských a západoslovenských nárečí, z ukrajinciny, poľštiny a maďarčiny.

Po stručnej charakteristike zemplínskej literatúry z druhého obdobia z r. 1813 až 1824 autor rezumuje výsledky jazykového rozboru. Zhrnuje jazykové javy zhodné s nářečovým stavom v obciach Bánovec, Malčice a Milhostov a odlišné javy interpretuje ako vplyv iných slovenských nárečí, prip. českého, poľského, ukrajinského a maďarského jazyka. Za západoslovakizmy pokladá v určitých prípadoch označovanie kvantity, pri prídavnom mene koncovky *-ého -ému* a slovesný tvar *szem*. Ako stredoslovakizmy hodnotí v určitých prípadoch označovanie kvantity, ďalej niektoré diftongické tvary (napr. *chodjá* SvD 114, 165, *Buoh* MC 2, 4, 5, 12, 20, 21), pri zámenách lok. sg. na *-om* (2 doklady), pri prídavnom mene v stred. r. nom.-ak. sg. *-o* (1 doklad), pri slovese tvar *szom* (niekoľko dokladov), ale pri dvoch posledných javoch pripúšťa aj možnosť východoslovenského pôvodu. Vplyv ukrajinského a poľského jazyka sa prejavuje v ojedinelých lexikálnych prvkoch, v syntaxi je pozorovateľný maďarský a poľský vplyv.

Na základe podrobného jazykového rozboru Király prichádza k záveru, že „jazyk kníh z r. 1750—1758 vo svojom základe veľmi verne odzrkadľuje nárečie Bánoviec, Malčic a Milhostova. Jazykový systém (gramatická stavba a základný slovný fond) sa zhodujú. Najväčšie odchýlky sú v „okrajovej“ slovnej zásobe („peremszókincs“) (dosť značný počet slov českého alebo biblického pôvodu) a v označovaní kvantity. . . jazyk kníh z r. 1750—1758 je kvalitatívne odlišný od vtedajšej slovakizujúcej češtiny, prípadne bohemizujúcej slovenčiny, je to slovenský jazyk“ (str. 240—241, podčiarkol K. P.).

Ukážky textov a faksimile zemplínskych kníh vhodne dopĺňajú obraz o jazykovom charaktere týchto kníh. Mohlo ich byť aj viac. Treba kladne vyzdvihnúť aj to, že Király pripojil aj staršie listinné pamiatky z východného Slovenska.

Slovník kníh z r. 1750—1758 je výberový. Heslové slovo sa uvádza v základnom doloženom alebo predpokladanom tvare. Toto sa vysvetľuje maďarským ekvivalentom. Frekvencia dokladov sa neoznačuje. Po citovaní niekoľkých dokladov Ki-

rály odkazuje na ostatnú staršiu slovníkovú literatúru a porovnáva so stavom v súčasných stredozemplínskych nárečiach.

Menný a vecný ukazovateľ napomáha ľahšie používanie knihy. Priložená mapa stredozemplínskej oblasti názorne naznačuje pôvod týchto kníh. Királyovu publikáciu treba pozitívne hodnotiť, i keď má drobnejšie nedostatky pri interpretácii niektorých jazykových javov. Je to práca svedomitá, v ktorej sa prvýkrát podrobne preskúmala otázka východoslovenských tlačených pamiatok s osobitným zreteľom na jazyk zemplínskych náboženských kníh z r. 1750—1758. Bolo by žiadúce, aby sa aj iné obdobia dejín slovenského jazyka taktó monograficky spracovali.

K. Habovštiaková

PROF. P. S. K U Z N E C O V, *RUSSKAJA DIALEKTOLOGIJA*.

Učpedzig, Moskva 1951, strán 142.

Štátne pedagogické nakladateľstvo Ministerstva osvety RSFSR vydalo pozoruhodnú prácu prof. P. S. Kuznecova pod názvom Russkaja dialektologija, určenú ako učebnicu pre pedagogické učilištia. Kniha obsahuje mnoho cenných poznatkov z oblasti dialektológie.

V úvode knihy zaoberá sa autor klasifikáciou nárečových celkov, pričom rozlišuje tzv. „govor“ a „narečije“. Podľa prof. Kuznecova „govor“ je najmenšia nedeliteľná nárečová jednotka a „narečije“ je súbor týchto jednotiek, vyznačujúcich sa určitými spoločnými črtami. Okrem toho rozoznáva ešte „dialekt“ ako spoločný termín pre „govor“ a „narečije“. Tu treba poznamenať, že pre naše pomery je nezvyčajné takéto delenie nárečových skupín. U Šemberu a Vážneho sa sice objavujú v ich dialektologických prácach termíny nárečie a podrečie, ale termín podrečie sa neujal. Pri prácach v slovenskej dialektológii možno hádam vystačiť s termínom nárečie alebo dialekt a pri ďalšom delení nárečia treba skôr hovoriť o nárečovej skupine alebo jednotke.¹

V ďalšej časti tejto kapitoly poukazuje prof. Kuznecov na význam výskumu nárečí a pripomína, že nárečia poskytujú dôležitý materiál pri osvetľovaní histórie jazyka. V nárečiach sa dlho udržali také javy, ktoré sú v spisovnom jazyku málo známe alebo sa už úplne stratili. Porovnávaním historických písomných pamiatok a nárečí so spisovným jazykom získavame úplnejší obraz o rozvoji jazyka. Autor zdôrazňuje, že veľkí ruskí spisovatelia si všímali ruské nárečia s neobyčajnou pozornosťou. Napr. Turgenev poznal veľmi dobre nárečie čierozemského kraja, nárečie orlovské, tulské a kurské. Nekrasov zas poznal rodné nárečie jaroslavské a Šolochov nárečie donských kozákov. V tvorbe týchto spisovateľov nachádzame nárečové prvky. Preto je potrebné, aby učitelia pri rozbore a vysvetľovaní umeleckých diel poznali tie nárečia, z ktorých spisovatelia čerpali pre svoju tvorbu. Len poznaním nárečí možno pochopiť umelecké dielo v jeho celosti.

Cenné sú aj kapitoly, v ktorých sa rieši otázka pomeru nárečí a národného jazyka, nárečia a spisovného jazyka. Prof. Kuznecov rieši tieto zložité otázky z marxistického hľadiska v zmysle Stalinových poučiek o jazyku.

Pomerne podrobne sa zaoberá prof. Kuznecov fonetickými zvláštnosťami ruských nárečí. Všima si prízvučné a neprízvučné samohlásky, samohlásky v prvej predprízvučnej slabike po tvrdých spoluhláskach, samohlásky v neprízvučných slabikách

¹ Porov. aj S. U t e š e n ý, *Učebnice ruské dialektologie*, Sov. vĕda — Jazyko-
vĕda III, č. 6, 560.

po mäkkých spoluhláskach a samohlásky v prvej predprízvučnej slabike po sykavkách. Osobitnú kapitolu tvorí popis spoluhlások.

V kapitole o morfológii poukazuje autor na rozdiely v skloňovaní podstatných mien, zámen a prídavných mien v nárečiach a v spisovnom jazyku. Pri slovesách si všima predovšetkým zakončenie 3. os. sg. a pl. prítomného času, ktoré je v nárečiach najviac odlišné a nejednotné a zasluhuje si pozornosť. Kapitola o fonetike a morfológii prekvapuje tým, že sa v práci používa nárečový materiál získaný pri dávnejších nárečových výskumoch a že sa jednotlivé javy ilustrujú a vysvetľujú na príkladoch, ktoré sú v sovietskej dialektológii už zväčša známe. Tento starší nárečový materiál neumožňuje autorovi uplatniť nové hľadiská v niektorých kapitolách knihy. Napr. v kapitole o delení východoslovanských nárečí autor nepodáva podrobnejší a novší prehľad ruských nárečí. Možno konštatovať, že práve pri delení nárečí je Kuznecov najviac závislý na dialektologických prácach prof. Avanesova. Naproti tomu veľmi podnetné sú kapitoly, v ktorých sa autor zaoberá syntaktickými a lexikálnymi javmi v ruských nárečiach a v spisovnom jazyku. Poukazuje na skutočnosť, že syntaktické a lexikálne nárečové javy sú preskúmané ešte menej ako javy fonetické a morfológické, hoci sú pre celkové poznanie nárečia veľmi dôležité. Lexikálne javy sú neobyčajne cenné i pre skúmanie histórie jazyka. Treba mať na pamäti, že slovná zásoba nárečí sa tvorila počas dlhých vekov, „je produktom celého radu epoch“, ako hovorí J. V. Stalin, preto v slovnej zásobe nárečí možno zistiť niekoľko vrstiev, ktoré sa viažu na rozličné epochy. Časom sa v nárečiach vypracovala bohatá terminológia. Napr. pri pomenovaní rodinných vzťahov zachovali sa veľmi staré slová, pochádzajúce ešte z čias rodového zriadenia, keď sa jednotlivé stupne príbuzenstva vyjadrovali osobitnými termínmi. O starobylosti týchto termínov svedčí aj fakt, že v slovnej zásobe zaujímajú osobitné miesto a zachovávajú starobylé fonetické i morfológické črty. Osobitný prieskum si zasluhujú pomenovania z poľnohospodárskej oblasti, kde sa jednotlivé veci pomenúvajú veľmi presne, preto aj terminológia v tejto oblasti je rozmanitá a zaujímavá.

Ďalšiu časť Kuznecovovej knihy tvorí kapitola, ktorá má za cieľ podať charakteristiku nárečí na dedine, ako sa javili pred revolúciou a po nej. Prof. Kuznecov konštatuje, že nárečia sa najlepšie udržali na dedine, ale veľmi podliehajú najmä v období po revolúcii vplyvu spisovného jazyka. V nárečiach pozorovať silný nivalizačný proces, podmienený predovšetkým rozšírením školskej siete, rádia, kníh a tlače vôbec. Na zotieranie nárečovej rozdrobenosti majú silný vplyv aj mestá, kultúrne centrá a priemyselné strediská. Mení sa spôsob zamestnania, obyvateľstvo odchádza do miest, na kolchozy prichádzajú noví ľudia, zintenzivňuje sa styk mesta s dedinou, takže predpoklady na zotieranie nárečovej rozdrobenosti sú väčšie. Nárečové zmeny sú podľa prof. Kuznecova častejšie v oblasti lexiky ako vo fonetike a v gramatickej stavbe. Staré pomenovania, zobrazujúce miestne životné podmienky, sa strácajú a namiesto doterajších názvov prenikajú nové. Badateľ však, že prevzaté slová po hláskoslovnej stránke sa prispôbujú domácejmu nárečiu. Prispôbovanie nastáva aj v slovách s veľkou frekvenciou, ako napr. *trachlar*, *truchtur* (= traktor), *avtomobil*, *autanabil*, *dochtur* ap.

Na zotieranie nárečových rozdielov má vplyv aj písaný jazyk. Napr. v nárečiach sa stráca tzv. cokane, pretože sa v pravopise rozlišuje *c* a *č*, ale drží sa dobre okanie, lebo v pravopise etymologické *o* v neprízvučnom postavení ostáva nezmenené. V niektorých prípadoch zotieranie nárečových rozdielov prebieha rýchlejšie, inde pomalšie.

Prof. Kuznecov sa zmieňuje aj o charaktere západoeurópskej lingvistickej geo-

grafie. Jeho poznámky sú však príliš všeobecné a poukazuje sa v nich zväčša na neústavný charakter západoeurópskych jazykových atlasov.

Ostatná časť Kuznecovovej dialektológie obsahuje nárečové zápisy zo severo-velkoruských a stredoveľkoruských nárečí. Ukážky nárečí mohli byť početnejšie. Okrem toho veršované ukážky mohli sa skôr nahradiť zápismi z hovorovej reči, pretože takéto zápisy vystihujú lepšie nárečový charakter.

I po týchto kritických pripomienkach treba pokladať knihu prof. Kuznecova za cenný prínos do dialektologickej literatúry. Žiaci našich vysokých škôl, profesori a učitelia zaiste radi siahnu po tejto knihe a využijú poznatky sovietskej vedy pre svoje potreby.

A. Habovštiak

PROGRAMMA DELA ZBIRANNIJA MATERIALIV DO DIALEKTOLOGIČNOGO ATLASA UKRAINSKOI MOVI.

Vydala Akadémia vied Ukrajinskej RSR, Potebňov jazykovedný ústav, Kijev 1949,
strán 119.

V roku 1949 vydala Akadémia vied Ukrajinskej RSR — Potebňov jazykovedný ústav — nárečový dotazník, pomocou ktorého sa má zbierať materiál z ukrajinských nárečí. Materiál má slúžiť na zostavenie Atlasu ukrajinského jazyka. Okrem otázok určených pre výskum ukrajinských nárečí dotazník obsahuje dôležité pripomienky pre zberateľov a informuje o priebehu dialektologických prác v Ukrajine. Keďže v ostatných rokoch sa aj v slovenskej dialektológii práca sústreďuje na zbieranie materiálu pre Atlas slovenského jazyka, budú poznatky a skúsenosti sovietskych dialektológov pre nás neobyčajne cenné.

V úvode dotazníka sa dozvedáme o priebehu prác pri zostavovaní tohto dotazníka. Prácu na jeho zostavovaní začali už v roku 1939 P. S. Lysenko, F. T. Žilko a niekoľko iní spolupracovníci. Uvedení dialektológovia vypracovali najprv návrh na dotazník, tzv. skúšobný dotazník. Skúšobný dotazník sa preskúmaval na osobitných praktických expedíciách a až potom sa pristúpilo k zostaveniu definitívneho dotazníka. Potrebné otázky sa ešte raz prediskutovali na zasadnutí Jazykovedného ústavu Ukrajinskej akadémie vied v Kijeve. Systematické zbieranie nárečového materiálu na území však znemožnila vojna.

Po skončení Veľkej vlasteneckej vojny sa znovu začalo pracovať na výskume ukrajinských nárečí. Pokračovalo sa predovšetkým v práci, ktorú začali Lysenko a Žilko. B. O. Larin, člen Akadémie vied Ukrajinskej RSR, upravil smernice, ktoré vypracovala prvá redakcia. Okrem toho B. O. Larin doplnil dotazník novými inštrukciami a poznatkami, ktoré získal pri zbieraní materiálu pre Atlas ruského jazyka.

Na zasadnutí vo februári 1948 boli smernice schválené. Členmi redakcie boli B. O. Larin, F. T. Žilko, B. S. Iljin a P. S. Lysenko.

V máji 1949 na zasadnutí dialektologickej komisie sa znovu prerokovali otázky dotazníka. Členovia komisie zistili, že v dotazníku treba vynechať niektoré neaktuálne otázky a doplniť ho novými. Potom (ešte r. 1949) vyšiel dotazník v druhom vydaní, zmenšený asi o 10% otázok.

V úvode sa ďalej zdôrazňuje dôležitosť výskumu pre hlbšie poznanie ukrajinskej reči, jej gramatickej stavby, slovnej zásoby a štylistického bohatstva.

Cieľom Atlasu ukrajinského jazyka je zachytiť charakteristické znaky ukrajin-

ských nárečí a rozšírenie jazykových javov v súčasných ukrajinských nárečiach. Výskum sa teda zameriava nielen na skúmanie starších odumierajúcich javov, ale aj na skúmanie súčasného stavu.

Skúmaniu ukrajinských nárečí sa venovala už v minulosti veľká pozornosť. V dnešných časoch sa záujem o nárečia ešte zvyšuje. Spôsob práce pri výskumoch a pri spracúvaní nárečí je dnes iný ako v minulosti. Napr. r. 1877 uverejňuje K. Michalčuk za redakcie P. Čulinského prvé výsledky zbierania nárečového materiálu zo západnej Ukrajiny. Materiál bol zozbieraný asi na 100 miestach („punktoch“). Z týchto punktov Michalčuk sám preskúmal 59 a ostatné preskúmali jeho spolupracovníci. Úlohou terajšieho skúmania bude zachytiť nárečie asi na 6000 rozličných miestach Ukrajiny. Táto práca sa má vykonať za desať rokov. Výskum sa bude robiť pomocou expedícií, ktoré preskúmajú asi 3000—4000 miest (punktov). Na ostatných miestach vykonajú výskum korešpondenti a externí spolupracovníci. Zozbieraný materiál sa spracuje a jednotlivé javy sa vyznačia na mapách. Atlas ukrajinského jazyka bude tvoriť súčasť veľkého jazykového atlasu, na ktorom sa už tiež pracuje.

V dotazníku sa pripomína, že metódy lingvistickej geografie v SSSR sú podstatne iné ako v kapitalistických krajinách najmä z týchto dôvodov:

1. Nikde a nikdy sa dosiaľ neskúmali nárečia na takej rozsiahlej oblasti ako v SSSR. Výskum sa nerobí iba na určitej vymedzenej oblasti, ale na celom území SSSR a pripravuje sa atlas všetkých východoslovanských nárečí. Skúmané územie zahŕňa takú rozsiahlu plochu, ako je územie všetkých západoeurópskych štátov dovedna.

2. Západoeurópska buržoázna lingvistická geografia sa orientovala na výskum zanikajúcich javov a starostlivo vyhľadávala pozostatky staršieho stavu. Výskum bol jednostranný a obraz o nárečí bol skreslený. Sovietska lingvistika si všima jazykové javy v celej šírke; neskúmajú sa len najstaršie javy, ale celkový súčasný stav.

3. Zostavovanie atlasov v buržoázných krajinách bolo záležitosťou niekoľkých učencov, vydavateľských podnikov alebo nevelkých vedeckých korporácií. Tieto atlasy robili dvaja — piati pracovníci bez spolupráce s inými vedeckými inštitúciami, ktoré pracovali na podobnom programe. Jazykový zemepis v SSSR sa opiera o káder spolupracovníkov a rozsiahlu sieť dopisovateľov zo všetkých končín krajiny. Práca postupuje na základe vopred vypracovaného a schváleného plánu. Výskum nárečí v SSSR je dielom početného pracovného kolektívu a dosahuje grandiózne rozmery.

4. Sovietske atlasy sa líšia od západoeurópskych metódou spracovania a objektívnou interpretáciou jazykových faktov.

5. Atlasy jednotlivých území krajín SSSR nemajú za cieľ poukazovať na rozdiely medzi nárečiami, ale naopak na ich súvislosť a vzájomné vzťahy. Materiál zozbieraný z jednej oblasti, napr. z ukrajinského územia, sa použije pri zostavovaní atlasu všetkých východoslovanských jazykov a nakoniec na zostavenie všeslovanského atlasu.

Na prácach s Atlasom ukrajinského jazyka sa zúčastňuje asi 200 spolupracovníkov. Tento početný káder je odôvodnený najmä preto, že výskum sa nesmie pretiahnuť na viac rokov, ako určuje plán, a musí sa vykonať čo najrýchlejšie, pretože v nárečiach prebieha silný nivelizačný proces, ktorým sa nárečová rozdrobenosť postupne zotiera.

Medzi spolupracovníkmi sú aj nedialektológovia, lebo kvalifikovaní odborníci sa

nemôžu vždy uvoľniť pre nárečové výskumy. Sú to zväčša poslucháči vysokých škôl, ktorí majú o prácu záujem. Pri výskume je potrebná aj pomoc učiteľov, najmä takých, čo pôsobia v skúmanom mieste dlhší čas. Pomoc učiteľov je dôležitá aj preto, že učiteľia sú stále v teréne a môžu kedykoľvek dávať odpovede na otázky v sporných prípadoch. Týmto sa získava dvojaký materiál: 1. od vedeckých pracovníkov, odborníkov, aspirantov a školených spolupracovníkov; 2. od korešpondentov a externých spolupracovníkov z vidieka. Tento materiál sa využije ako pomocný.

Atlas bude mať osem zväzkov. Prvých šesť zväzkov budú tvoriť mapy. Každý zo šiestich zväzkov bude obsahovať zakreslené nárečové javy z jednej šestiny Ukrajiny. Podľa toho sa rozdelí územie Ukrajiny na šesť častí, na tzv. kvadranty. Hranice kvadrantov sa určili podľa zemepisných poludníkov a rovnobežiek. Plocha jednotlivých kvadrantov nie je všade rovnaká. Tam, kde sa majú pozorovať vzťahy medzi susednými nárečiami, výskum sa rozšíri na územie susednej oblasti. Dva posledné zväzky budú sa skladať zo súhrnných máp, na ktorých sa zakreslia podstatné jazykové javy z celého územia Ukrajiny. V týchto zväzkoch sa uverejní aj materiál, získaný zberateľmi v uplynulých rokoch a uverejnený v časopisoch alebo v samostatných publikáciách. Pôjde tu vlastne o prehľad prác, ktoré sa zaoberali skúmaním a vysvetľovaním nárečových javov pred započatím prác na Atlase. Jednotlivé zväzky budú obsahovať aj komentáre k mapám. Ak sa podarí získať materiál aj z územia mimo hraníc SSSR, uverejní sa v doplnkových zväzkoch Atlasu.

Osobitná pozornosť sa venuje aj správne mu rozmiestneniu punktov. Ak pôjde o oblasť s väčšou hustotou obyvateľstva, punkty budú hustejšie. Podobne sa punkty zhustia v tej oblasti, kde ide o značnú nárečovú variabilitu. Dôležité je vhodné rozmiestňovanie punktov v pohraničných krajoch a vôbec všade tam, kde prenikajú vplyvy zo susedných nárečových oblastí. I tu musia byť punkty hustejšie. Podľa rozličných faktorov (plocha URSS, hustota obyvateľstva a doterajšie poznatky o stave nárečí) možno predpokladať, že jeden punkt bude vymedzovať územie od 96 do 190 km².

Pri výskume prichádzajú do úvahy dve skupiny sídlisk:

1. dediny staršieho osídlenia a tie miesta, kde civilizačný vplyv ešte úplne neprenikol; 2. dediny mladšieho osídlenia, mestá, okresné, priemyselné a kultúrne strediská. Pre nedostatok vedeckých kádrov sa orientuje výskum predbežne iba na miesta so starším osídlením a prevažne s dedinským obyvateľstvom. Pred započatím výskumov treba v dedine prezrieť miestny archív, zápisy z histórie obce a využiť poznatky, ktoré môžu poskytnúť starší ľudia.

Opatrne sa musí postupovať aj pri výbere objektov — rozprávačov, s ktorými sa má robiť výskum. Všeobecne prevláda názor, že nárečie sa zachovalo najlepšie v ústach starších ľudí, najmä žien. To však neznačí, že pri skúmaní nárečia sa treba opierať len o rozprávačov zo staršej generácie a pestovať „kult babičiek“. Tento druh rozprávačov sa môže využiť najviac vtedy, ak pôjde o zachytenie archaických javov.

Pri skúmaní súčasného stavu v nárečiach treba použiť ako objekty aj príslušníkov mladšej generácie. Skúsenosti z výskumov ukázali, že výpovede „dedkov a babičiek“ sú často nejasné a neúplné. Neraz sa stalo, že mládež z kolchozov musela starším pripomínať potrebné slová a privádzať ich na správnu cestu. Zistilo sa, že mládež je citlivejšia na rozdiely medzi nárečím a spisovným jazykom. Pri výskumoch je dôležité, aby sa nepoužili iba rozprávači z jednej generácie, ale príslušníci viacerých

generácií a mládež. Pri výbere objektov treba prihliadať na ich fyzický a duševný stav. Rozprávač má mať dobrú pamäť, jazykový cit, prirodzenú inteligenciu, musí vedieť vystihovať jemné významové rozdiely, musí byť bystrý a pohotový. Úspech nárečového výskumu závisí často a predovšetkým od dobrých rozprávačov. Preto dialektológ musí byť pri výbere objektov opatrný. Nesprávny výber rozprávačov môže jeho prácu znehodnotiť, ba urobiť aj nepoužiteľnou.

Pri zbieraní je najlepšie postupovať metódou priameho výskumu. Ale materiál sa týmto spôsobom nedá vždy získať. Napr. pri skúmaní syntaxe nemôžeme získať materiál iba bezprostredným vypytovaním. V takom prípade nám môže pomôcť aj učiteľ, ktorý účinkuje v dedine dlhší čas a pozná nárečie dediny. V tomto prípade si treba materiál overiť počúvaním reči domácich obyvateľov. Ináč materiál na skúmanie syntaxe sa najlepšie získa z rozprávania s dedinčanmi, z bežnej hovorovej reči, zo zasadnutí, schôdzok a verejných podnikov. Dobré je, keď skúmateľ udáva tematiku rozprávania. Môžu to byť rozprávky, anekdoty, príbehy z dávnej i nedávnej minulosti, rozmanité udalosti, rozprávanie o zvykoch a obyčajoch, žarty, piesne a folklór vôbec. Niektorí, najmä starší pracovníci a skúmatelia nárečia folklór obyčajne obchádzajú. Zastávajú totiž názor, že oblasť folklóru nie je dost vhodná na zapisovanie pre dialektologické účely, a preto sa vraj treba tejto tematike vyhýbať. Tieto názory nie sú dost opodstatnené, lebo oblasť folklóru má svoje osobitné znaky, zaujímavé odlišnosti a zvláštnosti (napr. štylistické) a aj tie si treba všimnúť. Skúsenosti z výskumov v severoruských nárečiach ukázali, že rozdiely medzi rečou charakteristickou pre folklór a bežnou hovorenou rečou sú nepatrné. Väčšie rozdiely sú zreteľné len pri najarchaickejších druhoch, ako sú napr. ruské byliny a na Ukrajine kobzarské dmy.

Pri zapisovaní nárečových javov treba dbať na jednotnú transkripciu, aby materiál bol jednotný, ľahko zrozumiteľný a čitateľný. Transkripcia má byť jednoduchá, ale musí čo najlepšie zachytiť zvukovú podobu zapisovaného nárečia.

Všetci zberatelia nárečového materiálu a členovia expedícií musia pred započatím výskumov prejsť odborným školením. Školenie je v krúžkoch, kde sa prediskutujú základné otázky. Záujem o zbieranie nárečového materiálu má sa vzbudzovať aj u poslucháčov na prednáškach. Asi 3—4 mesiace pred započatím výskumov treba organizovať krúžky, na ktorých sa s poslucháčmi preberú otázky jazykového zemepisu, spôsoby nárečových výskumov a charakteristické znaky toho nárečia, ktoré bude predmetom ich výskumu. Na tomto školení treba niekoľkokrát usporiadať transkripčné cvičenia, aby sa zberatelia naučili jednotne zapisovať skúmané nárečie. Teoretické poznatky sa doplnia praktickými cvičeniami na zázajdoch a exkurziách do blízkych dedín.

Pri výbere skúmateľa treba uplatňovať tieto kritériá: 1. skúmateľ má mať dobrý sluch a dobrú dialektologickú prípravu, aby vedel rýchlo, pohotovo a správne zapisovať. Najlepšie je, keď sa vyberú poslucháči tretieho ročníka, ale môžu byť aj poslucháči z nižších ročníkov.

2. Skúmateľ musí byť fyzicky zdravý, aby v teréne mohol prekonávať aj ťažšie cesty. Počas výskumov sa musí počítať s tým, že skúmateľ nebude mať vždy k dispozícii dopravné prostriedky a že v ceste musí často pokračovať pešo. Okrem toho musí skúmateľ niesť so sebou výstroj a zaopatrenie na niekoľko dní.

3. Dialektológ musí poznať zvyky, obyčaje dedín a musí sa vedieť s ľuďmi rozprávať aj o takých veciach, ktoré nesúvisia vždy s jeho poslaním. Pracovník, ktorý sa nevie v teréne primerane správať, veci viac škodí ako osoží a je lepšie, keď sa nárečových výskumov nezúčastňuje.

Výskum sa vykonáva v skupinách, z ktorých každá musí mať kvalifikovaného vedúceho. Výskumná skupina sa skladá zo 4—5 ľudí. Vedúcim by mal byť vždy prednášateľ na fakulte alebo aspirant. V krajnom prípade však týchto ľudí môžu nahradiť i poslucháči, ktorí majú organizačné schopnosti a odborné vedomosti. Pred odchodom treba preštudovať terén, aby sa skúmatelia na cestách zbytočne nezdržiavali a pokračovali najkratším smerom.

Dotazník, podľa ktorého sa má vykonávať výskum ukrajinských nárečí, obsahuje 464 otázok z lexiky, frazeológie, syntaxe, morfológie a fonetiky.

Okrem týchto otázok musí skúmateľ ešte zistiť a uviesť: 1. presný názov osady alebo kolchozu, kde bol materiál zozbieraný; 2. okres a kraj, v ktorom je skúmané miesto; 3. vzdialenosť skúmaného miesta od okresného strediska s určením jeho zemepisnej polohy (napr. koľko kilometrov na sever alebo na severozápad je skúmané miesto od okresného mesta); 4. kultúrne ustanovizne v dedinc, napr. školy, kluby, kiná, kultúrne domy a pod; 5. stručné poznatky o dejinách dediny. Pritom treba najmä zistiť, kedy bola dedina založená, odkiaľ pochádzajú prví osadníci, či boli nevoľníkmi, kozákmi, či sa vzdialili z dediny ap.; 6. či za Veľkej vlasteneckej vojny nenastali v zložení obyvateľstva zmeny; 7. meno, priezvisko, školské vzdelanie a adresu zapisovateľa; 8. dátum výskumu.

Výskum podľa dotazníka sa začína skúmaním lexikálnych javov. Skúmaný jav treba vždy uviesť v celej vete, aby už aj z kontextu bol zreteľný význam slova. Ak sa slovo používa vo viacerých významoch, alebo ak sa pre jeden pojem zistí viac termínov, treba uviesť všetky významy a všetky termíny. Lexikálnych termínov je spolu 147. Medzi týmito otázkami je značná časť (73) takých otázok, ktoré sa dotýkajú odumierajúcich javov. Okrem slov, ktoré sú uvedené v dotazníku, má si skúmateľ všimnúť aj iné pomenovania, najmä názvy miest, dedín, ulíc, riek, jazier, chotárných názvov, ako ich pamätajú starší obyvatelia, ďalej názvy mesiacov, slov a výrazy z detskej reči a pod. Dôležité sú aj pomenovania, ktoré sú spojené s rozličnými zamestnaniami, remeslami a vôbec so zamestnaním nesúvisiacim s poľnohospodárskym životom.

V kapitole o ľudovej frazeológii značná časť otázok je venovaná výskumu ľudových príslovií, na ktoré je ľudová reč neobyčajne bohatá.

Pre výskum syntaxe je v dotazníku uvedená tematika, ktorú skúmateľ použije na to, aby mohol zaviesť rozprávača do oblasti, v ktorej by mohol zachytiť skúmaný jav. Treba si všimnúť celé vety a zapisovať ich tak, ako ich rozprávač podáva. Osobitnú pozornosť treba venovať slovným spojeniam a slovesným väzbám.

Kapitola o morfológii má dve časti: 1. tvorenie slov a 2. ohýbanie. Ostatná časť dotazníka je venovaná skúmaniu hláskoslovných javov.

Z celkového postupu pri zostavovaní dotazníka a zo smerníc pre skúmateľov vidieť, že ide o dôkladne a dobre organizovaný výskum. Bude preto potrebné, aby aj naša dialektológia starostlivo sledovala ďalší postup sovietskej dialektológie a aby čerpala z jej cenných poznatkov.

A. Habovštiak

WACŁAW CIMOCHOWSKI, *LE DIALECTE DE DUSHMANI*. Description de l'un des parlers de l'Albanie du nord. Poznań, nakladem Poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk z zasiłkiem ministerstwa szkół wyższych i nauki 1951.

V tejto práci autor spracoval nárečia v oblasti mesta Scutari a v oblasti na pravom brehu rieky Driny v severnom Albánsku. Toto územie, nazývané Dushmani, nie je veľké a zo stránky jazykovej sa člení na dve časti: Killogjën a Malagjia. Hustota oby-

vateľstva je pomerne malá; podľa štatistik z r. 1936 na 1 km² pripadá ani nie 13 obyvateľov.

Autor sa obmedzil na výskum jedného „objektu“, ktorý pochádzal z tohto kraja a ovládal dokonale miestne nárečie. Bol to starší vrchár, menom Gjoke Pjetrit, narodený a vychovaný v Dushmani a bývajúcí v Scutari. Nárečie, ktoré na ňom autor skúmal, poznal dokonale od detstva. Rozprávač sa vyznačoval dobrým fyzickým zdravím, mal dobrý chrup, prirodzenú inteligenciu a výbornú pamäť. Pretože nevedel ani písať, ani čítať, nebolo na ňom badať nijaký vplyv spisovného jazyka.

Práca W. Cimochovského má tri hlavné časti: hláskoslovie, tvaroslovie a syntax. Okrem úvodu dopĺňa autor knihu ešte indexom skúmaných nárečových slov, poľským a ruským resumé. Samotná monografia je napísaná po francúzsky.

Autor si zvolil deskriptívnu metódu, bez porovnávania javov v iných nárečiach a bez ohľadu na historickú gramatiku. Texty zapisuje bežným spôsobom. Pri prepise musel však prihliadať aj na technické požiadavky tlače a na osobitné znaky nárečia, ktoré sa obyčajným prepisom nedali vždy vystihnúť. Autor sa usiloval opísať každý zvuk čo najpresnejšie, najmä artikuláciu. Pre každú hlásku volí osobitné písmeno. Predsa však neostáva čiste pri deskriptívnej metóde. Niektoré javy sa usiluje rekonštruovať na základe materiálu z literatúry a z nárečia. Takéto tvary nazýva hypotetickými a označuje ich hviezdíčkou. Tieto rekonštruované tvary uvádza ako ilustráciu a zapisuje ich normálnym albánskym pravopisom.

Najpodrobnejšie je spracovaná fonetická časť. Obsahuje podrobný opis každej hlásky s príkladmi. Nárečie Dushmani má podľa konštantovania W. Cimochovského samohlásky: 1. krátke *i, e, eđ, ä(e), o, u, ü*, 2. dlhé *ī, ē, ā, ā̄, ō, ō̄, ū, ū̄* a 3. polodlhé *ī, ē, ā* atď. Okrem toho má toto nárečie nosovky *ī, ē, ā, q, q̄, u, ū* a dvojhlásky, ktoré môžu byť krátke a dlhé.

V konsonantizme sú pre toto nárečie charakteristické najmä tieto spoluhlásky: silné *ř* ako protiklad k obyčajnému *r*, polosamohláskové *ž*, spiranty *đ, þ* a palatálne *č, c, č̄, č̄̄*.

Celkove podľa fonetických znakov má nárečie Dushmani všetky znaky severogegijského nárečia. Do tohto nárečového celku ho zaraďuje prítomnosť nosových samohlások, nosovej spoluhlásky *n* v intervokalickej polohe (v toskijských nárečiach tomuto *n* odpovedá v tej istej pozícii *r*). Následkom redukcie samohlások v neprízvučných slabikách zaniká vo výslovnosti samohláska *ə* (*ě*). Táto samohláska má v juhogegijských a toskijských nárečiach striednicu *ē*. Redukciu a zánik spôsobuje predĺženie samohlások v predchádzajúcich prízvukovaných slabikách. Zo znakov, ktoré charakterizujú iba nárečie Dushmani, uvádza autor tieto zvláštnosti: 1. prechod skupín *kl, gl* v *k'i, g'i*; 2. prechod skupín *pl, bl, fl* v *pi, bi, fi*; 3. zámena hlások *p* a *f*, ktoré si často vymieňajú miesto v slove; v postavení pred *t* možno hovoriť o prechode *ft* v *pt*; 4. *n* namiesto spoluhláskovej skupiny *nd* (v Scutari sa vyskytuje ešte staršie *ñ*).

V morfológickej časti štúdie sú opísané podstatné mená, prídavné mená, zamená, príslovky a slovesá. V skloňovaní rozlišuje autor určité a neurčité tvary. Slovesá rozdeľuje na 13 tried, pričom uplatňuje iba formálne hľadiská, bez zreteľa na historický vývin. Roztriedenie podst. a príd. mien, zámen a sloves a zakladá na formálnom zložení slova. Za základ rozdelenia podst. mien berie autor 1. pád jedn. č. neurčitej formy. Pri slovesách berie za základ vzťah formy prítomného času k ostatným formám daného slovesa. Jednotlivé vzory pri skloňovaní a časovaní určuje podľa fungovania slova vo vetnej súvislosti. Každý tvaroslovný jav uvádza iba po dôkladnom overení.

Pri sporných tvaroslovných otázkach usiloval sa autor priviesť rozprávača k tomu,

aby mu jednotlivý jav viackrát opakoval v rozličných postaveniach vo vete. Tento spôsob používa aj pri zisťovaní významu slov a osobitných javov.

Z časov využíva nárečie Dushmani prézens, imperfektum, aorist, perfektum a pluskvamperfektum; zo slovesných spôsobov subjunktív, optatív, admiratív a imperatív.

V skladbe sa autor obmedzuje iba na niekoľko úryvkovitých poznámok o syntaktických zvláštnostiach nárečia. Všíma si funkciu pádov vo vete a zisťuje, že predložky v albánskom jazyku sa môžu zaradiť do troch skupín: 1. predložky s nominatívom, 2. predložky s akuzatívom, 3. predložky s genitívom (datívom) a ablatívom. V tejto časti si všima ešte funkciu prézenta, aoristu, imperfekta, futúra a využitie slovesných spôsobov vo vete. Týchto niekoľko poznámok o skladbe však nevystihuje dostatočne charakter albánskej vety, ani nepodáva obraz o skladobných možnostiach v albánskych nárečiach. Autor sa tu ospravedľňuje, že štúdium syntaxe si vyžaduje dlhší pobyt v teréne, čo si na tento čas nemohol dovoliť.

Práca obsahuje aj niekoľko všeobecných poznámok o dôležitosti skúmania nárečí. Nárečie je dôležitým doplnkom pre dôkladné poznanie jazyka. Jazykovedci vždy čerpali a budú čerpať jazykový materiál z nárečí. Nárečové javy a rozdiely medzi jednotlivými krajinami sú prostriedkom na vysvetlenie mnohých sporných otázok z dejín a vývoja jazyka. Nárečie nadobúda osobitný význam najmä vtedy, keď písomné pamiatky už nestačia alebo ich vôbec niet. Albánsky jazyk je v štádiu ustáľovania, preto skúmanie albánskych nárečí má osobitný význam.

Práca má mnohé charakteristické znaky štrukturalistickej metódy. Orientuje sa predovšetkým na fonetický výskum, príklady uvádza väčšinou iba v slovách, vety sú zriedkavé. Najväčšiu časť práce zaberá hláskoslovie a tvaroslovie. Syntax je spracovaná iba čiastočne a chýba slovník s vysvetlením významu slov. Žiadalo by sa pripojiť mapu s presným označením skúmaných miest a zoznamom najcharakteristickejších jazykových javov. Dôležitou časťou dobrej nárečovej práce sú texty. Škoda, že v práci nenachádzame ukážky nárečových textov.

Treba tiež pripomenúť, že na podrobný výskum nárečia jeden objekt nestačí, nech je akokoľvek spoľahlivý. Získaný nárečový materiál si treba počas výskumu ustavične overovať aj na iných objektoch, najmä pri vysvetľovaní významu slov a pri syntaktických zvláštnostiach.

Opis albánskych nárečí, ako uvádza autor, mal za cieľ priblížiť časť albánskych nárečí predovšetkým tým lingvistom, ktorí sa zaujímajú o otázky albánskeho jazyka a chcú z neho čerpať pre porovnávaciu gramatiku. Z tohto dôvodu volil autor na spracovanie tú nárečovú oblasť, ktorá nebola zasiahnutá inorečovými vplyvmi. Pretože ide o horskú oblasť, bez hustejších komunikačných spojov a neprístupnú pre civilizačný ruch, prejavuje sa v opisovaných nárečiach určitý konzervativizmus.

Práca Cimochowského prináša cenný materiál nielen pre dialektológov, ale aj pre komparatistov.

A. Habovštiak